

BIDRAG TILL
SVERIGES OFFICIELA STATISTIK.

III) Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd.

LANDSHÖFDINGE-EMBETETS
UTI
S K A R A B O R G S L Ä N
UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE
FÖR ÅREN
1856—1860.

1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.

Skaraborgs läns geografiska läge inträffar emellan 57° och 48' och 59° 1' nordlig bredd. Det gränsar i norr till Wermland och Nerike samt i söder till Elfsborgs och Jönköpings län, och omslutes på sidorna af de stora sjöarne Wetteren och Wenern. Från fjellknuten öster om Fæmundsjön utgår den bergarm, som utgör vattendelaren emellan Norge och Dalarne, emellan Dalarne och Wermland, Wermland och Nerike, Nerike och Westergötland, samt inom Skaraborgs län af de vatten, hvilka löpa ut åt Wetteren och Wenern; således emellan Östersjön och Kattegat. Denna vattendelare, som vid fjellknuten står omkring 4000 fot öfver hafvet, sänker sig i sin sträckning åt söder mer och mer, så att den på sin lägsta punkt i Westergötland endast utgör en högländt sandhed, af ålder kallad Fägremo, samt varit af beskaffenhet, att kunna af Göta kanal genomskäras. Men den höjer sig åter söderut till en höjdsträckning, som fortgår på ett mindre afstånd från Wetterns strand, hvilken den följer till Smålandsgränsen, uppstigande på vissa ställen till 800 fot öfver hafvet och mötande den höjdsträckning, som i vestlig rigtning skiljer Jönköpings och Elfsborgs län från Skaraborgs.

Uråldrig gneis är hufvudbeståndsdelen i denna bergås; dock förekomma deruti större och mindre lager och gångar af de flesta andra mineralier, som vanligen åtfölja den grofva nordiska gneisen, såsom hornblendesten- och skiffer, kvarts, fältspat, hälleflinta, diorit, chloritskiffer, m. m. samt någon gång smärre kalk- och metallådror, ehuruval icke af brytvärd beskaffenhet. Vid Bölet i Udenäs socken hafva visserligen brunstensgrufvor någon längre tid varit bearbetade, men malmfyndigheten har så aftagit, att grufvorne nu mera icke äro brytvärda. Gneisens strykning är från N.N.O. till S.S.O. och dess fall är mot öster. Sjelfva höjdsträckningen löper från Tiveden i sydvestlig rigtning och utgör, jemte Wetteren, så att säga länets östra ram.

INLEDNING

TILL

Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ... på Nådigaste befallning utarbetat och utgivet af Statistiska centralbyrån – Stockholm, 1863-1912.

Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

Kungl. Maj:ts befallninghavande i Stockholms stad och i rikets 24 län avger underdåniga femårsberättelser av statistiskt innehåll.

Berättelserna består av två avdelningar.

Första avdelning består av följande rubriker:

- 1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet**
- 2. Innevånare**
- 3. Näringar**
- 4. Kommunikationsanstalter och varubyten**
- 5. Kameralförhållanden**
- 6. Politi.**

Andra avdelning är en tabellbilaga.

Statistiska centralbyrån samlar in och utger ett sammandrag för hela riket av samtliga femårsberättelsernas huvudsakliga innehåll.

Föregångare:

Kongl. maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren ... – Stockholm, 1823-1857.

Täckningsår: 1822-1851/55.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Underdånig berättelse	1-50.
1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.....	1.
2. Innevånare.....	3.
Tab. Litt. A. Folkmängden år 1860 fögderivis.....	4.
Tab. Litt. B. Jemförelse mellan folkmängdstillväxt och från mantalspenningar befriade.....	5.
Tab. Litt. C. Bränvinsminuterung och utskänkning i städerna.....	6.
Tab. Litt. D. Antal för oloflig bränvinsförsäljning bötfälde.....	7.
Tab. Litt. E. Fångantal å länshäktet.....	7.
3. Näringar.....	8.
Tab. Litt. F. Summarisk uppgift å de särskilda jordarterna.....	12.
Tab. Litt. G. Uppgift angående jordbruket i Skaraborgs län under femårsperioden 1856-1860.....	13.
Tab. Litt. H. Jordbruket i Skaraborgs län under femårsperioden 1856-1860.....	14.
Tab. Litt. I. Markegångspriser.....	16.
Tab. Litt. K. Handelspriser.....	16.
Tab. Litt. L. Specifik uppgift om Kronoskogarne.....	25.
Tab. Litt. M. Försäljning, utsyning och afverkning å Östra Stöpen...	26.
Tab. Litt. N. Jernbrukens antal och tillverkning.....	30.
Tab. Litt. O. Tillverkningen vid Bromö glasbruk.....	32.
Tab. Litt. P. Bränvinstillverkningen och kostnaderne för kontrollen derå.....	33.
4. Kommunikationsanstalter och varubyten.....	34.
5. Kameralförhållanden.....	39.
Tab. Litt. Q. Afgifterne vid minuterung och utskänkning af spirituösa drycker.....	39.
Tab. Litt. R. Kronouppbörderna.....	40.
6. Politi.....	41.
Tab. Litt. S. Veterinärinrättningen i Skara.....	42.
Tab. Litt. T. Utlåning och förvaltningskostnad vid länets sparbanker.....	43.
Tab. Litt. U. Sockenmagasiner.....	44.
Tab. Litt. V. Förhållandet med försäkring af lösegendom år 1860...	46.
Tab. Litt. X. Vårdade sjuke samt inkomster och utgifter vid länslasarettet och kurhuset i Mariestad.....	46.
Tab. Litt. Y. Inkomster och utgifter vid sjukvårdsinrättningen i Falköping.....	46.
Tab. Litt. Z. Kurhusmedel.....	47.
Tab. Litt. Å. Fattigvården fögderivis och i hvarje stad.....	49.
Tab. Litt. Ä. Göta kanalbolags fattighus vid Hajstorp.....	49.

	Sid.
Tabellbilagor	51-58.
Tab. N:o 1. Folkmängd.....	51.
Tab. N:o 2. Jordbruk.....	52.
Tab. N:o 3. Boskapsskötsel.....	52.
Tab. N:o 4. Skogshushållning.....	53.
Tab. N:o 5. Dödade rofdjur.....	53.
Tab. N:o 6. Af rofdjur dödade husdjur.....	53.
Tab. N:o 7. Grufvor, bergverk, bruk, fabriker och manufakturinrättningar samt handtverkerier.....	54.
Tab. N:o 8. Allmänna vägar, gästgifverier och skjutsning, 1856-1860	55.
Tab. N:o 9. Sjöfart och handel, år 1860.....	55.
Tab. N:o 10. Hemman och jordlägenheter å landet, tomter och jordar i städerna m. m. år 1860.....	56.
Tab. N:o 11. Laga skiften åren 1856-1860.....	57.
Tab. N:o 12. Sparbanker.....	57.
Tab. N:o 13. Fattigvård.....	58.

BIDRAG TILL
SVERIGES OFFICIELA STATISTIK.

III) Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd.

LANDSHÖFDINGE-EMBETETS
UTI
S K A R A B O R G S L Ä N
UNDERDÅNIGA BERÄTTELSE
FÖR ÅREN
1856—1860.

1. Länets indelning och naturbeskaffenhet i allmänhet.

Skaraborgs läns geografiska läge inträffar emellan 57° och 48' och 59° 1' nordlig bredd. Det gränsar i norr till Wermland och Nerike samt i söder till Elfsborgs och Jönköpings län, och omslutes på sidorna af de stora sjöarne Wetteren och Wenern. Från fjellknuten öster om Fæmundsjön utgår den bergarm, som utgör vattendelaren emellan Norge och Dalarne, emellan Dalarne och Wermland, Wermland och Nerike, Nerike och Westergötland, samt inom Skaraborgs län af de vatten, hvilka löpa ut åt Wetteren och Wenern; således emellan Östersjön och Kattegat. Denna vattendelare, som vid fjellknuten står omkring 4000 fot öfver hafvet, sänker sig i sin sträckning åt söder mer och mer, så att den på sin lägsta punkt i Westergötland endast utgör en högländt sandhed, af ålder kallad Fägremsö, samt varit af beskaffenhet, att kunna af Göta kanal genomskäras. Men den höjer sig åter söderut till en höjdsträckning, som fortgår på ett mindre afstånd från Wetterns strand, hvilken den följer till Smålandsgränsen, uppstigande på vissa ställen till 800 fot öfver hafvet och mötande den höjdsträckning, som i vestlig riktning skiljer Jönköpings och Elfsborgs län från Skaraborgs.

Uråldrig gneis är hufvudbeståndsdelen i denna bergås; dock förekomma deruti större och mindre lager och gångar af de flesta andra mineralier, som vanligen åtfölja den grofva nordiska gneisen, såsom hornblendesten- och skiffer, kvarts, fältspat, hälleflinta, diorit, chloritskiffer, m. m. samt någon gång smärre kalk- och metallådror, ehuru väl icke af brytvärd beskaffenhet. Vid Bölet i Udenäs socken hafva visserligen brunstensgrufvor någon längre tid varit bearbetade, men malmfyndigheten har så aftagit, att grufvorne nu mera icke äro brytvärda. Gneisens strykning är från N.N.O. till S.S.O. och dess fall är mot öster. Sjelfva höjdsträckningen löper från Tiveden i sydvestlig riktning och utgör, jemte Wetteren, så att säga länets östra ram.

Sjöarne Skagern 232 fot öfver hafvet, Unden 393,6 fot, Wiken 308,6 fot och Örlen 334 fot öfver hafvet äro i denna höjdsträckning belägne. Skagern utfaller omedelbart i Wenern genom Gullspångs ström, som utgör länets gräns mot Wermland. Unden, som ligger högst, utfaller i Wiken, hvilken åter har sitt naturliga utlopp genom Bottensjön i Wettern, men lemnar jemväl slussvatten åt Göta kanal till Wenern. En mindre sjö, vid namn Knipsjön, som förekommer vid bergåsens södra del, lemnar äfvenledes, vid flodtider, sitt öfverloppsvatten så väl åt Wettern, som åt Wenern. Då Wenern ligger 147,7 fot öfver hafvet samt Wettern 297,6 fot, befinnes skilnaden emellan Wenerns och Wetterns ytor utgöra 149,9 fot, som alltså Wetterns yta är högre än Wenerns. Uti samma höjdsträckning, i dess södra del, utom Skaraborgs läns gräns, upprinner i Bottnaryds socken ån Tidån, som är Skaraborgs läns längsta vattendrag. Den genomlöper den långa sjön Stråken och följer sedan vattendelaren mot norr helt nära intill Göta kanal, då den afviker mot vester och utlöper vid Mariestad i Wenern, efter att vid sjön Östen (218 fot öfver hafvet), hafva förenat sig med ån Ösan, som upprinner inom Yllestads socken af Skaraborgs län. Vattnet från sjön Ymsen (239 fot öfver hafvet), belägen i Wadsbo härad, upptages jemväl af Tidaån. Äfven sjön Långens vatten utfaller genom Kräftån i Tidån. Vid länets södra gräns inom Ås och Gäseneds härader af Elfsborgs län har äfven Lidaån sina källor. Under dess lopp mot Lidköping, der den utfaller i Wenern, upptager den från Hornborgasjön en icke obetydlig affluent genom den så kallade Hornborgaån. En uråldrig sägen förmåler, att i gamla tider genom denna å skall funnits båtled från Wenern till granskapet af Skara; men då man vet, att Hornborgasjön ligger 180 fot öfver Wenern, synes denna sägen mindre sannolik, så framt man ej räknar granskapet temligen vidsträckt. Lemningar af båtar lära dock funnits i nu mera odlad mark i Skaratrakten. En annan sägen är äfven gängse om Hornborga sjö och å, nemligen att der skall finnas spår af guld; men ingen vet att säga, när och hvar sådant blifvit funnet, ej heller huruvida någon undersökning derom varit anställd. Nossån upprinner också i Gäseneds härad af Elfsborgs län, fortsätter loppet mot norr i Skaraborgs, samt utlöper i Detttern, som egentligen är en vik af Wenern. Sjön Wristulfven har sitt utlopp i Wenern genom en mindre å, kallad Wedumsån, genom hvars sänkning och rättning, hvarom fråga är väckt, kan vinnas till odling omkring 1000 tunnland utmärkt god jord. Oanmärkte böra icke lemnas de många småsjöarne i Walle härad, hvilkas antal skall, enligt sägen, utgöra omkring 100 stycken, äfvensom att mindre sjöar jemväl finnas ofvanpå Billingsberget, likasom på Halle- och Hunnebergen.

Alla vattendrag i Skaraborgs län, hvilka utgjuta sig i Wenern, rinna dessförinnan mer eller mindre mot norr, hvilket utmärker, att landet har sin hufvudsakliga lutning deråt, eller egentligen mot nordvest. På östra sidan om vattendelaren deremot är lutning åt öster, och vattnen rinna följaktligen i ostlig och sydlig riktning.

Att sluta af strändernas utseende jemte andra indicier, synes bottnen af Wenerns bassin bestå af en rödaktig gneis, och densamma torde kunna anses vara grundlagret jemväl för Skaraborgs läns fasta land; men ofvanpå detta uråldriga berglager förekommer i detta län en ganska betydlig och märkvärdig öfvergångsformation, som i flolagriga höjder, parallela med vattendelaren, sträcka sig från N.N.O. till S.S.V.

Enligt Wahlenberg är, bland Sveriges alla öfvergångstrakter, Westergötlands den enda, som har alla de till en fullständig öfvergångsformation hörande olika lagren, ordentligt lagda på hvarandra.

Dessa lager äro, såsom bekant, följande nemligen:

Sandsten, som ligger underst och är utan tydliga petrifikater;

Alunskiffer, med inblandade blinda petrifikater;

Kalksten, med petrifikater, försedda med ögon;

Lerskiffer, kallad graptolitskiffer af deri befintlige petrifikater och till skilnad från den lerskiffer, som ligger under kalken;

Trapp, som alltid är utan petrifikater.

Af denna beskaffenhet äro det med sina utgreningar 5 mil långa

Billingsberget, som uppstiger till 936 fot öfver hafvet;

Kinneulle, hvars högkulle eller klint ligger 941 fot öfver hafvet, och hvars längd vid foten är omkring 1½ mil; samt

Halle- och *Hunneberg*, hvilka ligga i länsgränsen mot Elfsborgs län och hafva gemensamt ungefär samma längd, som Kinneulle, men äro ofvanpå mera plattade och ej heller stiga till samma höjd.

Jemväl i *Lugnånsberget*, ett mindre berg, beläget emellan Billingen och Kinneulle, finnas spillror af kalk, skiffer och sandsten, men i mindre regelbunden ordning sammankomne, och detta berg har sin egentliga märkvärdighet af en underliggande lös, nära glimmerfri granit, som med synnerlig fördel och vidsträckt afsättning begagnas till qvarnstenar.

Alla dessa berg hafva mot norr, på vid pass tredjedelen af sin längd, sin högsta höjd.

De förgreningar åt söder, hvilka stå i sammanhang med Billingsberget och hvar för sig äga sin synliga trappbildning öfverst, äro flera. De förnämsta bland dem äro följande: Plantaberget, Kungslena- och Fårdala- eller Hvarfsberget, Gerumsberget samt Gisseberg, Ålleberg och Mösseberg, hvaribland det sistnämnda kan anses vara det största.

De flesta af dessa berg antagas med sina spetsar uppstiga till omkring 930 fot öfver hafvet, som gör 783 fot öfver Wenern och 633 fot öfver Wettern.

Medelhöjden af den så kallade Falan eller det släta landet mellan bergen, som är känt under namnet Falbygden, skulle enligt denna beräkning alltså utgöra 543 fot öfver Wenern eller 680 fot öfver hafvet.

Denna del af Skaraborgs län är således en stor högslätt, som till följd af de underliggande bergens natur, är ytterst fruktbar, men hvarå växtligheten återhålles af starka vindar samt brist på emot dem skyddande skog.

Jordmånen eller damjorden på ömse sidor om den förut omnämnde vattendelaren består till större delen af sand med blott färre fällningar af lerjord, men mot vester tilltager lerjorden mer och mer, så att den, med färre mellanliggande sandlager, kan anses utgöra betydligaste delen af den jordmån, som förefinnes i länets vestra delar. Lerjorden, der den behörigen skötes, har i allmänhet visat sig fruktbar, och man synes med trygghet kunna antaga, att Skaraborgs läns jordmån, med undantag af de sandigaste trakterna af War-tofta härads södra del samt den nordligaste af Tiveden, ger full anledning till den förväntan, att detta län skall kunna med tiden uppnå en fördelaktig kultur samt ökad välstånd, i den mån idoghet i förening med kunskap om jordens rätta behandling vinna insteg bland dess innebyggare.

Länet är *indeladt* i *kyrkligt* hänseende i 12 kontrakter, af hvilka Redvägs kontrakt omfattar socknar jemväl inom Jönköpings och Elfsborgs län; i *judicielt* hänseende i 5 domsagor och 15 härader, deraf två härader äro fördelade i tillhoppa 6 tingslag; i *administrativt* hänseende i 6 fögderier och 27 länsmansdistrikter; kyrkosocknarnes antal är 263, fördelade på 99 pastorater.

I länet finnas sex *städer*, alla med egen jurisdiktion.

Specifik uppgift å de inom länet befintliga *oregelbundenheterna* i den *administrativa indelningen* finnes intagen uti tabellen N:o 6 uti andra afdelningen af Statistiska Centralbyråns underdåniga berättelse för åren 1851—1855, hvilken specifikation här allenast torde få åberopas. Vid periodens slut kvarstodo samtliga de i berörde tabell omförmälde oregelbundenheter.

2. Innevånare.

Enligt den senast afgifna femårsberättelsen utgjorde *folkmängden* år 1855:

Mankön	Qvinkön	Summa	skattfrie	Deraf voro: betalande
99,869.	105,550.	205,419.	93,517,	111,902.

Tabb. N:o 1
och Litt. A.

Under de derpå följande fem åren har folkmängden ökats, på sätt som inhemtas af bilagde tab. N:o 1. År 1860 i mantalslängderne antecknade innevånare voro mellan länets städer och fögderier fördelade, på sätt nedanstående tab. Litt. A utvisar.

Tab. Litt. B.

Sammanställer man och jmför ofvanberörde uppgifter för de sista åren i båda femårsperioderna, så visar det sig, att folkstocken inom länet sedan år 1855 ökats med inalles 13,814 personer eller något mer än 6 procent af befolkningsnummern vid näst föregående periods slut, af hvilka 7,161 äro mankön och 6,653 qvinkön; att af det tillkomna antalet belöper på landet 12,299 personer, deraf 6,458 män och 5,841 kvinnor, samt på städerna 1,515, deraf 703 män och 812 kvinnor, så att följaktligen under qvinvenniet folkökningen vid jmförelse de båda könen emellan visat ett öfverskott på landet till männens fördel med 617 personer och i städerna å qvinnosidan med 109 personer. Skiljer man på dem, som betala mantalspenningar och dem, hvilka derifrån äro befriade, och tillser huruvida folkökningen inträffat inom den förra eller den senare kategorien, så framträder det nedslående förhållandet, att antalet betalande sedan år 1855 icke allenast icke ökats, utan fasthellre minskats med 469 personer, hvaremot de befriades antal, som tilltagit med den ansenliga siffran 14,283, omfattar icke allenast hela folkökningens belopp, utan jemväl de ofvanomförmälde 469 personer, hvarmed den betalande folkstockens antal på de senast förflutna fem åren minskats. Utsträcker man jmförelsen ännu längre, så befinnes det, att tillväxten af de från mantalspenningar befriade uteslutande drabbar landet, der den uppgår till 14,603 personer mera än år 1855, hvaremot i städerna de befriades antal under nu ifrågavarande femårsperiod minskats med 320 personer, ehuru folkstocken i sin helhet derstädes ökats med 1,515 personer. Att gifva en klar öfverblick öfver folkökningens progressiva tilltagande och samtidigt dermed tillväxten af antalet från mantalspenningar befriade personer, torde motstående tabell Litt. B kunna tjena. Här af synes, att det mindre fördelaktiga förhållandet emellan betalande och befriade härleder sig från åren 1857 och 1858 och torde kunna till stor del förklaras deraf, att förstnämnde år en ganska svår rödsotsepide-mi härjade inom länet, hvaraf en mängd äldre personer borttrycktes. Följderna af denna farsot låta äfven förmärka sig i befolkningsförhållandena år 1858, men sedermera äfvensom förut under qvinvenniets första år har tillskottet i folkstocken öfverskjutit det tillkomna antalet från mantalspenningar befriade personer, särdeles år 1860, då de sistnämnde utgjorde något mindre än tre fjerdedelar af folkökningens totalbelopp.

Tab. Litt. A.

Folkmängden år 1860 fögderivis.

	Mankön.	Qvinkön.	Summa.	Deraf frie från mantalspenningar.		
				Mankön.	Qvinkön.	Summa.
Norra Wadsbo fögderi.....	13,017	13,548	26,565	7,500	7,858	15,358
Södra Wadsbo d:o	14,166	15,003	29,169	7,087	7,117	14,204
Höjentorps d:o	16,440	17,093	33,533	8,307	8,043	16,350
Skara d:o	19,204	19,754	38,958	9,996	9,938	19,934
Wartofta d:o	15,457	16,121	31,578	7,402	7,419	14,821
Leckö d:o	23,740	24,446	48,186	11,739	11,945	23,684
Summa	102,024	105,965	207,989	52,031	52,320	104,351
Mariestad.....	975	1,218	2,193	428	470	898
Skara	970	1,259	2,229	462	542	1,004
Lidköping	1,448	1,817	3,265	39	90	129
Sköfde.....	597	752	1,349	223	294	517
Hjo	502	617	1,119	195	268	463
Falköping	514	575	1,089	218	220	438
Summa	5,006	6,238	11,244	1,565	1,884	3,449

Några *inflyttningar* från främmande länder eller andra delar af riket af sådan betydhet, att de kunna verka på folkökningen, hafva icke ägt rum, utan härleder sig denna otvifvelaktigt från jordens fortgående uppodling och lättheten för menige man att synnerligast efter år 1858 skaffa sig mindre jordlägenheter å landet samt från ökade tillfällen till arbetsförtjenst, genom hvilket allt folket uppmanas till ingående af tidiga äktenskap och bosättningar, hvilka på de senare åren i icke ringa mån tilltagit, ofta nog under förhållanden, som kunna väcka bekymmer för framtiden, i händelse dyr tid skulle inträffa. Emellertid är det att hoppas, att jordbruket skall allt framgent inom länet fortgå på den bana af utveckling och förbättring, som det redan inslagit. För befolkningen i sin helhet bör då finnas utväg nog till bergning och välstånd, och bekymret för särskilda individers utkomst blifver under sådan förutsättning mindre.

Befolkningen är i allmänhet någorlunda jemnt *fördelad* i länet, talrikare på de bördigare slätterna, mindre talrik i skogsbygden, der produktionen af lifsförnödenheter är mera sparsam. Glest befolkad kan egentligen icke någon annan del af länet anses, än Tiveds och Udenäs församlingar i Wadsbo härad. Talrikt sammanboende befolkning förekommer icke på andra ställen, än vid de få bruksegendomarne, och icke heller der är tätheten af särdeles anmärkningsvärd beskaffenhet, jemförd med förhållandet i åtskilliga andra län. De förut varande stora byarne äro nu till största delen skiftade, och innevånarne hafva fått sina bostäder förlagda på spridda håll hvar för sig, hvarigenom både helsotillståndet och sedligheten förbättrats. Arbetsamhet, flit och omtanke för framtida sjelfbestånd framträda nu mera ymnigt än tillföre, då folket låg i byalag och ofta hade sina tegar så sammanblandade, att svårt var att bestämma hvad hvar och en rätteligen tillhörde, hvarjemte de i afseende å brukningssättet stodo i sådant beroende af hvarandra, att företagsamheten och framåtsträfvandet ofta hämmades eller qväfdes af lättjan och håglösheten. Genom laga skiftena och de i sammanhang dermed stående utflyttningarne hafva ock en mängd nya *åbyggnader* å landet tillkommit, hvilka, i allmänhet uppförde med större omsorg än fordna tiders bondstugor, samt med den prydighet och nätthet en under tidernas lopp mera allmänt bildad smak fordrar, på ögat göra ett mindre ogynsamt intryck. I städerna hafva några byggnadsföretag af särdeles betydhet icke under femårsperioden förekommit. Vid de nybyggnader, som skett, hafva emellertid smakens fordringar och en stigande bildnings anspråk äfven derstädes i viss mån gjort sig gällande. Städerna hafva samtliga sina byggnadsordningar, hvilkas ändamål är att trygga emot eldfara och förekomma vanpyrdlighet. Byggnadsmaterialet utgöres hufvudsakligen af timmer och trädvirke, oaktadt skogarne äro hårdt anlidade; och endast undantagsvis användes sten eller tegel.

I fråga om landtmannabyggnaders uppförande och inrättande, så att de utan särdeles tillökning i kostnaden med ett inbjudande utseende förena ändamålsenlighet och bekvämlighet, har en af länets innevånare, Possessionaten Charles Emil Löwenskiöld, så väl medelst ritningar och skrifter som genom praktisk verksamhet inlagt icke ringa förtjenst, hvilken ock väckt uppmärksamhet hos Kongl. Landtbruks-akademien, som nyligen låtit till bevis på sitt erkännande tilldela honom ett exemplar af sin mindre skådepenning i guld.

Tab. Litt. B. *Jemförelse mellan folkmängdstillväxt och från mantalspenningar befriade.*

	Folkökningens totalbelopp.	Tillökning i antalet från mantalspenningar frie.
År 1856.....	2,735	2,089
» 1857.....	694	2,399
» 1858.....	2,057	3,430
» 1859.....	3,959	3,183
» 1860.....	4,369	3,182
Summa	13,814	14,253

Några administrativa förfoganden för innevånare, som tala främmande språk, hafva icke påkallats. Högst få utrikes födde män hafva varit i länet bosatte och de flesta af dem hafva erhållit Svensk medborgarerätt.

Annan *schismatisk rörelse* än det vanliga så kallade läseriet har icke försports, och några särskilda församlingar af olika tänkande i religionssaker hafva icke bildats.

Folket rättfärdigar fortfarande det omdöme, som uti senaste femårsberättelsen blifvit om detsamma uttaladt, att det nemligen är arbetsamt och fredligt. Dess *klädedrägt* närmar sig allt mera den snitt, som allmänt begagnas af ståndspersonsklassen, och all egendomlighet i detta hänseende har nära nog försvunnit. Falenhet för öfverflöd och lyx i mat och kläder förekommer på några ställen i länet, särdeles hos den förmögna allmogen, bland hvilka männen i åtskilliga orter till högtidsdrägt nyttja finare kläden och qvinnorna siden.

Den fattiga befolkningens *näringsmedel* utgöres till icke ringa del af potates. I öfrigt är icke något anmärkningsvärdt att iakttaga i afseende å födoämnen. *Fyllerilasten* har i ganska betydlig grad aftagit. Sällan ser man på landet någon öfverlastad af rusgifvande drycker, vid andra tillfällen än marknader, auktioner och återresor från städerna på torgdagar och vid andra besök derstädes. I ersättning för brännvinet begagnar allmogen nu kaffe och öl, hvilket senare försäljes mångenstädes i stugor, belägne nära allmän väg.

Tab. Litt. C. Å landet idkades år 1860 *brännvinsutskänkning* vid endast 10 gästgifverier; *minuteringsrörelse* på 5 ställen, deraf 4 i Skara och 1 i Leckö fögderi, samt utskänkning på 2 ställen. År 1855 utskänktes ännu brännvin vid 46 gästgifverier å landet. Rättigheten hade sålunda förstnämnde år upphört vid icke mindre än 36 gästgifvaregårdar, allestädes genom frivillig afsägelse, en följd af den högre beskattningen. I städerna har brännvinsförsäljning utöfvats å det antal ställen, som nedanstående tab. Litt. C utvisar. Uti detta antal utskänkingsställen å landet och i städerna äro dock icke inbegripne de ställen (helsobrunnar, passagerareångfartyg m. fl.), hvarest af hvarjehanda anledningar utskänkingsrättigheter varit beviljade under kortare tid än år.

För *fylleri* hafva blifvit *bötfällda* följande antal personer:

år 1856 i städerna	306	och å landsbygden	36,
» 1857 » »	225	» » »	61,
» 1858 » »	293	» » »	29,
» 1859 » »	361	» » »	37,
» 1860 » »	287	» » »	48.

För oloflig brännvinstillverkning hafva blifvit sakfällda: i städerna ingen, och å landsbygden år 1856: 130, 1857: 85, 1858: 23, 1859: 11 och 1860, 11.

Tab. Litt. D. *Lönkrögeriet* har äfvenledes aftagit, på sätt som kan inhemtas af å följande sida stående uppgift (tabell Litt. D) å antalet för oloflig brännvinsförsäljning vid domstolarne i länet bötfällda, eller i medeltal 265 personer årligen. Näst förutgångna femårsperiod utgjorde medeltalet af de för ifrågavarande förbrytelse sakfällda 475 och således omkring $\frac{1}{6}$ -delar mera än för den tid denna berättelse omfattar. Känslan af den moraliska förnedring, som är fyllerilastens följeslagare, och öfvertygelsen om det förderf, den hopar öfver menskligheten,

Tab. Litt. C.

Brännvinsminuterings och utskänkning i städerna.

	Utminuteringsställen.						Utskänkingsställen.					
	Mariestad.	Skara.	Lidköping.	Sköfde.	Hjo.	Falköping.	Mariestad.	Skara.	Lidköping.	Sköfde.	Hjo.	Falköping.
År 1856	10	8	15	5	1	2	7	5	12	6	3	4
» 1857	10	8	15	5	1	2	7	5	12	5	3	4
» 1858	1	2	2	2	2	2	6	5	10	3	3	5
» 1859	1	2	6	2	2	2	6	5	10	5	3	5
» 1860	1	2	6	2	2	2	6	5	10	5	3	5

har allt lifligare vaknat och utbildat sig hos den tänkande delen af befolkningen samt kraftigt bidragit ej mindre att hämma superiet, än äfven att minska lönkrogarnes antal. I sin mån har ock den genom gällande bränvinslagstiftning förorsakade svårighet att å landet få tillgång till rusgifvande drycker bidragit till nykterheten bland allmogen, äfvensom mången lönkrog försvunnit till följd af kronobetjeningens uppmärksamhet och nitiska bemödanden.

Enligt de vid härvarande länshäkte förda journaler, har förhållandet med der förvarade *fångar* Tab. Litt. E. varit det i nedanstående tabell Litt. E uppgifna. Fångantalet har således nedgått ifrån 1,275 till 699 årligen i medeltal räknadt, till hvilket lyckliga resultat ej mindre den under tidens lopp förändrade brottmålslagstiftningen, särdeles i fråga om brott emot äganderätten, än äfven utvidgade tillfällen till arbetsförtjenst hufvudsakligen bidragit.

Folkets *nöjen* bestå uteslutande i dansgillen, lekstugor och marknadsbesök. Några egentligen betecknande folknöjen finnas icke att omförmåla.

Sockenbibliotheker äro inrättade i 60 socknar, deraf 12 i Norra Wadsbo fögderi, 13 i Södra Wadsbo, 1 i Höjentorps, 9 i Wartofta och 25 i Leckö. I Skara fögderi finnes, enligt Kronofogdens uppgift, icke något sockenbibliothek.

Tab. Litt. D.

Antal för oloflig bränvinsförsäljning bötfällda.

	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.
Mariestad	2	—	3	1	—
Skara	—	1	3	5	3
Lidköping	1	—	1	12	9
Sköfde	3	2	—	—	2
Hjo	—	—	2	—	1
Falköping	3	1	1	—	1
Norra Wadsbo fögderi	46	38	51	30	36
Södra Wadsbo d:o	42	44	51	30	51
Höjentorps d:o	66	5	21	25	16
Skara d:o	71	51	68	47	40
Wartofta d:o	51	53	60	50	39
Leckö d:o	47	35	38	50	17
Summa	332	230	299	250	215

Tab. Litt. E.

Fångantal å länshäktet.

	Ransakningsfångar.						Straffångar för undergående af								Lösdrifvare eller försvarslöse.	Transportfångar.	By-satte.	Barn, som åtföljt sine mödrar.	Summa i länshäktet förvarade personer.		
	För hvarjehanda grofva brott.		För stöld.		För andra förbrytelser.		dödsstraff.		straffarbete.		fängelse vid vatten och bröd.		enkelt fängelse.								
	M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.						M.	
År 1856	2	3	24	3	18	1	—	—	27	5	171	60	144	59	61	14	137	20	3	6	758
» 1857	15	1	35	2	9	2	2	—	22	5	189	59	79	18	69	18	146	19	2	3	695
» 1858	17	1	68	5	2	—	—	—	19	4	208	44	79	15	57	22	156	17	7	3	724
» 1859	8	4	16	3	14	1	—	—	49	7	233	60	37	8	56	13	154	8	4	3	678
» 1860	13	4	57	3	9	—	—	—	12	5	195	70	57	7	49	7	132	6	9	4	639
Summa	55	13	200	16	52	4	2	—	129	26	996	293	396	107	292	74	725	70	25	19	3,494
Medeltal häraf i hela tal per år	11	3	40	3	10	1	—	—	26	5	199	59	79	21	58	15	145	14	5	4	699
D:o under nästföregående 5 år	27	7	129	20	16	1	—	—	1	—	236	27	271	116	124	20	221	13	8	18	1,275

Inom Bergs, Ransbergs och Mölltorps socknar af Södra Wadsbo fögderi samt Kyrkefalla pastorat i Højentorps fögderi äro *förlikningsnämnder* inrättade, genom hvilkas bemedling många tvister af ringa betydighet sammanjemkas och biläggas, för hvilkas handläggande domstolarnes åtgärd eljest skulle påkallas.

Föreningar till öfning i *vapenföring* hafva under perioden icke förekommit.

3. Näringar.

A) och B) *Jordbruket* och *Boskapsskötseln*, hvilka utgöra länets hufvudnärings, äro stadda i oupphörligt framåtskridande och förkofran, i följd ej mindre af enskilda landbrukares upplysta verksamhet och nitalskan, än äfven af åtgärder å statens sida, befordrande allmän upplysning, vetenskaplighet, säkerhet i spanmålshandeln och lättade kommunikationer. Visserligen återstår ännu mycket för att bringa jordbruket och boskapsskötseln till den grad af fullkomning, att all jord inom länet, med bibehållande eller förökande af sin växtkraft, lemna all den afkastning, som under en fulländad kultur kan åvägbringas; men hågen att tillgodogöra de rön och upptäckter, vetenskapen gifver vid handen, har vaknat till lif hos den tänkande delen af länets jordbrukande befolkning, och de praktiska resultaten af deras verksamhet skola efter all anledning inom en icke så aflägsen framtid öfvervinna den ihärdighet och envishet, hvarmed den stora mängden af mindre jordbrukare gerna fasthänger vid ärfda vanor och föräldrade metoder. En väl ordnad folkskoleundervisning skall härvid ofelbart verksamt ingripa, i det den hos menige man odlar omdömeskraften och framkallar mottaglighet för en på skäl grundad bevisning. Denna håg, hvaraf yttringar låtit förspörja sig öfver hela riket, torde ock vara förtjent att af staten ytterligare kraftigt understödjas.

På jordbruket verkade den åren 1857 och 1858 rådande stockning i marknaden, i förening med den yrsel, som föregick och framkallade den, på det sätt ofördelaktigt, att åtskillige, i synnerhet större egendomar, hvilka betaltes med höga priser och inköptes endast för att åter afyttras, sedan köparne hvar för sig under den korta tid de innehade dem dels genom skogens nedhuggande, dels genom ett förödande brukningsätt sökt att bereda sig all möjlig vinst, sålunda sköflades och utsögos, till dess de slutligen, då penningeförlägenheten inträdde, måste afyttras af då ofta ruinerade innehafvare till vanpris, eller, såsom vanligast skedde, återtagas af de ursprunglige ägarne emot betydligt nedsatte köpeskillingar, men också i ett hvad jordens växtkraft beträffar ansenligt försämradt skick. Emellertid är det att hoppas, att sedan penningeförhållandena reglerat sig och allmänt förtroende så småningom inträdt, förtänksamhet och varsamhet i företag skall förspörjas såsom sekundära verkningar af den rubbade jernvigten.

Ladugården står väl ännu icke på alla ställen i det förhållande till landthushållningen i sin helhet, som för den sistnämndas inrättande på fullt rationellt sätt vore önskvärdt, men de större jordägarne, hvilka dels börjat inse, att ett mindre antal kreatur väl födde lemna rikare afkastning till afsalu på samma gång, som spillningen efter dem utgör ett vida värdefullare gödningsämne, än efter kreatur som erhålla magrare kost eller endast lifnåras, dels ock funnit, att utan tillräcklig ladugård jorden så småningom utmagras och skänker svaga skördar, hafva föregått med exemplet att minska kreaturens antal, på samma gång som de utvidgat odlingen af foderväxter och rotfrukter. Exemplet har visserligen ännu, särdeles hvad rotfrukter beträffar, endast undantagsvis verkat på allmogens hushållningssätt, men då i tidernas längd de ögonskenliga fördelarne icke kunna undgå att blifva märkbara, samt ladugårdens ändamålsenliga skötsel, såsom ett oeftergifligt vilkor för ett lönande jordbruk, dels genom skrifter och dels genom Hushållningssällskapets verksamhet och landbruksskolors lärdomar, såsom man säger, kommit i hvars mans mun och sålunda antager naturen af ett axiom, så torde på den redan beträdda vägen efter hand allt flere jordbruksidkare inledas till fördel och fromma för näringen och hela landet.

I afseende på åkerbruksförhållandena i allmänhet under hvarje år i femårsperioden, torde följande här böra anmärkas:

År 1856 var sommaren regnig och kall. Vårsådden verkställdes sent och bergningen så väl af säd, som foderväxter, hvilken inträffade senare än vanligt, försvårades af fortfarande regnig väderlek, så att omkring en tredjedel af den nästan allmänt råbergade och till en del grodda säden inkom i ladorna i ett mot hälften af välbergad gröda svarande skick. Fullviktig säd af berörde års skörd var ytterst sällsynt i marknaden, och potatisen angreps på många ställen i betydlig grad af torröta. Skörden var under medelmåttan.

År 1857 var sommaren deremot mera än vanligt torr och varm. Föregående årets höstsädd fördröjdes, till följd af ihärdigt regn, och utsädet, hvartill användes samma års illa bergade och till beskaffenheten underhaltiga säd, visade sig ock mindre fröbart. Grödan blef åkertunn, halmen kort och afkastningen under medelmåttan. Endast rågen i Norra Wadsbo fögderi lemnade någorlunda skörd eller åttonde kornet, utsädet inberäknadt.

År 1858 var sommaren rik på omvexling af nederbörd och värma. Temperaturen var i allmänhet högre än år 1856. Växtligheten befordrades häraf i hög grad och bergningen försiggick i allmänhet under lämplig väderlek. Höskörden var rik och sädesgrödan ovanligt vacker, ehuru på ett och annat ställe klagan förspordes deröfver, att den icke gifvit så mycket i spann, som man af dess lofvande utsäde kunnat vänta, hvilket förhållande Hushållnings-Sällskapets Agronom velat härleda derifrån, att jorden på de ställen, der det samma inträffat, icke blifvit genom gödsling ersatt för de ämnen, hvaraf kärnen är sammansatt och hvilka med derifrån bortförde föregående grödor blifvit jorden beröfvade. Emellertid var skörden i allmänhet god, och detta år kan med skäl anses såsom det gynnsammaste under femårsperioden.

Sommaren år 1859 var en fullkomlig motsats till nästföregående år i afseende å nederbörd. Lika rik på milda regn, som den senare var, lika torr och brännande visade sig den förra. På många ställen inom länet uttorkade brunnarne och de mindre vattentillgångarne, så att klagan var vida förspord deröfver, att landtbrukaren måste använda en stor del af dragarne att på långa afstånd hemta vatten till kreaturen. Första höskörden var ringa, och vallarne lemnade ringa eller ingen efterskörd. Höstsädet af hvete och råg tynade af och blef tunnt samt föga gifvande. Vårsådden led ännu mera af den ovanliga torkan och blef ovanligt litet gifvande så väl i kärna som halm. Mångenstädes klagades till och med öfver total missväxt. Ett dylikt missgynnande år straxt efter en tryckande penningkris kunde icke annat än hvila tungt öfver landtmannen och genom det betydliga belopp, hvarmed våra jordbruksalster nu ingå i handelsbilansen, menligt återverka på all rörelse. — Den knappa fodertillgången förorsakade mycket bekymmer på vintren för kreaturens framfödande, och nästan öfverallt, med undantag af en och annan mönsterfarm, måste ladugårdarne minskas genom nedslagtning. — Köttet föll derigenom hastigt i pris och beredde jordbrukaren ytterligare förlust. Visserligen sökte Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande på hösten, att genom befordrande af kreatursexport till England upphjelpa kreaturspriserna, men följderna visade, att endast de väl födda kreaturen vid försäljning gäfvo vinst; hvaremot flertalet djur, som i följd af knapp utfodring voro magra, måste afyttras med förlust. Den utsigt, som härigenom yppade sig till erhållande af förmånligare priser, beredde dock en stagnation i prisernas fall och ägarne sökte att i förhoppning om gynnsammare tid, så vidt möjligt var, upprätthålla sina ladugårdar.

Återigen inträffade år 1860 en våt sommar. Regnet, som började redan vid vårsådden, aflöstes dock ända till medlet af Juli månad af varma och klara dagar, men efter den 15 Juli tilltog det i varaktighet och afbrotten blefvo allt mera sällsynte. Grödan visade sig då och vidare fram i Augusti månad särdeles lofvande, förespeglande landtmannen en rik skörd, i fall gynnsamt bergningsväder inträffade. Detta hans hopp skulle likväl till icke ringa del svikas. Regnet föll i strömmar och försvårade bergningen, så att minst tredjedelen af den påräknade afkastningen gick förlorad, och den, som bergades undan flödena, var på många ställen af dålig beskaffenhet och ringa vikt. Mycket af den på senhösten utestående säden aftogs grön och

uppfodrades. En del blef till och med genom vätan till foder oduglig. Rotfrukterna ledo jemväl af väderleken, och potatisen angreps af dels torröta dels våtröta samt ruttnade på sina ställen i jorden. Endast höskörden, som till största delen inbergades torr, var öfver medelmåttan och på några ställen ymnig. — Emellertid skattas skörden för detta år i sin helhet inom länet såsom fullt medelmåttig och tillräcklig jemväl till afsalu, och man kan deraf göra sig en föreställning om den förlust, som af den otjenliga väderleken blef en följd. — En af de största olägenheter, som i landtbrukarens minne förknippas sig med året 1860, var dock, att höstsådden i anseende till jordens uppmjukade tillstånd ända till den tid, då frost inträffade och gjorde all sådd omöjlig, icke kunde behörigen verkställas. Föga råg och än mindre hvete blef utsådt, hvaraf verkningarne förspordes följande året 1861.

Sedan Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande nu allmäneligen och i korthet redogjort för landthushållningens ställning samt åkerbruksförhållandena under hvarje år i perioden inom länet, återstår nu att i enlighet med i nåder anbefalldt formulär afgifva nödige ansedda detaljuppgifter i den mån de kunnat erhållas, dervid Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i afseende på sättet för insamlandet af primäruppgifterna bör i underdånighet tillkännagifva, att enahanda förfarande ägt rum, som det i senaste femårsberättelsen omförmälda, nemligen att Länsmännen, med tillkallande af sådane om hvarje särskild ords förhållanden kunnige personer, de der för en landbruksstatistik visat intresse (och *några* dylike personer finnas inom hvarje ort), uppskattat och beräknat hvarje hemmans och brukningsdels utsäde och afkastning m. m. samt aflemnat uppgifterna till vederbörande Kronofogdar, hvilka granskat desamma och öfver dem fögderivis upprättat sammandrag. I städerna hafva uppskattningar och beräkningar skett af Magistraterna med biträde likaledes af derinom boende erfarne personer. Några med verkligheten fullt instämmande uppgifter hafva, i saknad af erforderlige medel för tillförlitligt bedömande af jordarealen, dock icke kunnat anskaffas. Emellertid vågar Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande föreställa sig, att primäruppgifterna i allmänhet äro med urskiljning insamlade och att resultatet någorlunda närmar sig verkliga förhållandet. De afse i allmänhet och der annorlunda icke är särskildt uttryckt tillståndet år 1860 och innefatta på intet sätt någon öfverskattning af detsamma.

Hvad då först beträffar *geometriska tunnlandtalet* af den odlade jorden och den naturliga ängen, hafva såsom ofvan är antydt, i saknad af ett ekonomiskt karteverk med dertill hörande matrikel, uppgifter af något värde nu icke kunnat insamlas. Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande måste således i berörde afseende inskränka sig till de källor, som redan tillföre funnits, nemligen en af Landtmäteri-Direktören Friberger år 1856 uppgjord tabell öfver jordarealen inom länet, upprättad efter Topografiska Korpsens karta samt den tabell Hushållnings-Sällskapet år 1859 på anmodan af den s. k. Finanskomitén låtit författa. Enligt den förra skulle hela arealen utgöra 72,505 kvadratmil eller 1,677,972,792,406²⁵ tunnland, deraf 2,587 kvadratmil eller 59,870,569,118⁷⁵ tunnland sjöar, 22,923 kvadratmil eller 530,503,693,818⁷⁵ tunnland skog samt 46,995 kvadratmil eller 1,087,598,529,468⁷⁵ tunnland jord af andra slag. Denna tabell lider dock med afseende å det ändamål, hvarom här är fråga, af den ofullständigheten att tunnlandtalet odlad jord och naturlig äng icke blifvit särskildt för sig beräknadt. Om man emellertid för ouppodlad, men till odling tjenlig mark, mossar, berg, hedar, mindre vattendrag m. m. afräknar en fjerdedel af beloppet, hvartill de minst kunna skattas, så återstå, bråk oberäknadt, 815,699 tunnland åker och äng, och med antagande deraf att, på sätt Ordföranden i Hushållnings-Sällskapet uti en bland Sällskapet handlingar intagen uppsats rörande landbrukets ställning i länet, grundad på egen erfarenhet och från olika delar af länet insamlade uppgifter, yttrat, arealen af ängsmark, deruti inberäknad till gräs och klöfver igensådd åker, utgör omkring tre tunnland emot fyra tunnland öppen åker, så skulle, .enär åkerarealen således förhåller sig till hela arealen af åker och äng som 4 till 7, af sistnämnda summa belöpa 466,113 tunnland på åker och 349,585 tunnland på äng, uti hvilket senare belopp dock den naturliga och artificiella ängsmarken äro sammanförde. Den sålunda beräknade totalvidden af åker och äng

öfverensstämmar ock i det närmaste med Ordförandens i Hushållnings-Sällskapet på ett annat ställe i ofvanberörde uppsats gjorda uppgift, att i Skaraborgs län utgör åker och äng omkring 800,000 tunnland.

I uppgiften till Finans-Komitén har Hushållnings-Sällskapet upptagit åkern till 436,244 tunnland och ängen till 183,147 tunnland eller 196,307 tunnland mindre areal åker och äng, än här ofvan enligt Fribergers tabell är vordet beräknadt. Ofvanberörde beräkning, såsom till större delen grundad endast på sannolikhetskalkyler, torde dock tåla icke obetydlig jemkning, särdeles i fråga om den andel, hvari ouppodlad jord, impedimenter och vattendrag ingå uti totalsumman af jordarealen, hvilken andel troligen utgör mera än en fjerdedel af hela beloppet. Ehuru således, om denna förutsättning är riktig, Hushållnings-Sällskapet i afseende på arealen synes hafva närmast sig verkliga förhållandet, torde dock öfrige till Finans-Komitén afgifna uppgifter från länet om produktion och förbrukning icke böra tillerkännas egenskapen af tillförlitliga värdeämätare, att döma efter det resultat, som från desamma härflyter, eller att af spanmålsproduktionen endast omkring $2\frac{1}{2}$ tunnor skulle återstå för hvar och en af länets inneväanare, sedan utsädet blifvit afdraget och kreatursutfodringen ombesörjd, på sätt här nedan vidare skönjes. Det är nemligen en känd sak, att ett icke obetydligt belopp spanmål från länet afyttras, och resultatet förefaller desto mera oväntadt, som uppgifterna till icke ringa del äro grundade på 1858 års för jordbruket särdeles gynnsamma förhållanden.

Jordens *beskaffenhet* i länet är af naturen i allmänhet god. Dålig kan den sägas vara endast på Tab. Litt. F. ett och annat ställe i skogsbygden. I Wartyfta härad och nordostligare delen af Tiveden är jorden i allmänhet af svagare beskaffenhet. För bedömande af jordarterna i åkern inom särskilda delar af länet i förhållande till arealen, har Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande, med ledning af Landtmäteri-Direktören Fribergers ofvanberörde statistiska uppsats, upprättat den på följande sida intagne tabell Litt. F.

Allmänna *brukningssättet* är vid större jordegdomar nästan uteslutande vaxelbruk, vanligen i sju skiften; hos allmogen deremot tredings- eller fjerdingsbruk samt endast undantagsvis vaxelbruk.

Årliga utsädet per tunnland af de särskilda sädesslagen, tunnlandtalet, som till odling af hvardera Tab. N:o 2 sädesslaget användts, samt behovet till utsäde år 1860, skörden uppskattad i korntal af utsädet med dettas och Litt. G. afdrag under hvardera året 1856—1860, samt uppskattning af årliga förbrukningen inom länet af hvarje hufvudsakligt sädesslag, enligt i medeltal beräknadt behof för hvar person, inhemtas af bifogade tabb. N:o 2 och Litt. G (sid. 13).

Inom Södra Wadsbo, Höjentorps och Wartyfta fögderier har derjemte odlats *lin*, hvartill ansetts åtgå 549 tunnland, samt i Wartyfta och Höjentorps fögderier *rofvor* och *fodermorötter* å 107 $\frac{1}{2}$ tunnland, äfvensom i Wartyfta fögderi *vicker* å 66 tunnland.

Hela arealen af den år 1860 till odling af säd och potates samt *lin*, *rofvor*, *morötter* och *vicker* inom länet använda jorden skulle således, enligt de genom kronobetjeningen insamlade uppgifterna, utgöra 230,452 tunnland eller 227,689 tunnland för landsbygden och 2,762 tunnland för städerna, bråktal oberäknadt. Med beräkning deraf, att trädesjorden, såsom vanligen antages, skall motsvara en tredjedel af den sädesbärande öppna åkern, skulle således hela beloppet af den under plog varande jorden på landsbygden utgöra allenast 303,585 tunnland, en siffra, som uppenbarligen är allt för låg och med ej mindre än 132,659 tunnland understiger åkerarealen, enligt Hushållnings-Sällskapets ofvanomförmälda till Finans-Komitén afgifna tabell. Oaktadt tabellerna angående jordbruket från fyra fögderier blifvit till Fogdarne återremitterade, och de sistnämnde, sedan Länsmännen enligt erhållen föreskrift sökt att insamla så noggranna uppgifter, som ske kunnat, underkastat desamma sträng revision, har likväl icke annat resultat kunnat erhållas. Detta förhållande kan svårligen på annat sätt förklaras, än att i ofvansistberörde areal icke är inberäknad dels under plog varande och till vall utlagd åker, dels ock större delen af den till andra rotfrukter än potatis använda jord, som visserligen icke innefattar betydlig vidd, men dock i sin mån bidrager att öka totalinnehållet. Af Hushållnings-Sällskapets uppgifter om utsäde och skörd, på sätt här nedan omförmäles, måste nemligen antagas, att det

tunnlandtal sällskapet beräknat till odling af de särskilda sädeslagen uppgår till mindre belopp, än det i nu bilagde tabell omförmälda.

En i öfverensstämmelse med berörde tabell Litt. G verkställd uträkning af skördebelpet år 1860 efter afdrag af utsäde, kreatursutfodring och förbrukning inom länet, visar i fråga om öfverskott eller brist af de

Tab. Litt. F.

Summarisk uppgift å de särskilda jordarterna.

	Lera.			Lera och Sandmylla.			Lera och Sandjord.			Lermylla och Lera.			Lermylla.							
	Socknar.	Skog.	Åker och Äng m.m.	Socknar.	Skog.	Åker och Äng m.m.	Socknar.	Skog.	Åker och Äng m.m.	Socknar.	Skog.	Åker och Äng m.m.	Socknar.	Skog.	Åker och Äng m.m.					
		qv.-mil.	qv.-mil.		tunnland.	qv.-mil.		qv.-mil.	tunnland.		qv.-mil.	qv.-mil.		tunnland.	qv.-mil.	qv.-mil.	tunnland.			
Norra och Södra																				
Wadsbo fögderier	16	1,401	2,566	—	14	1,463	2,203	—	1	0,146	0,396	—	—	—	—					
Höjentorps fögderi	4	0,369	0,693	—	4	0,750	0,874	—	—	—	—	—	—	—	—					
Wartofta d:o	1	0,116	0,126	—	1	0,083	0,277	—	—	—	—	—	—	—	—					
Skara d:o	13	0,024	2,115	—	7	0,237	1,372	—	7	0,320	2,360	—	1	0,224	0,312					
Leckö d:o	43	1,542	6,513	—	10	0,380	1,570	—	1	0,010	0,188	—	—	—	—					
Summa	77	3,452	12,013	278,015,1	36	2,913	6,296	145,707,4	9	0,476	2,944	68,132,6	1	0,224	0,312	7,220,6	8	0,173	0,881	20,388,9
Norra och Södra																				
Wadsbo fögderier	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Höjentorps fögderi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	0,235	0,399	—	—	—	—	
Wartofta d:o	1	0,112	0,124	—	4	0,599	0,502	—	7	2,736	2,535	—	1	0,336	0,230	—	—	—		
Skara d:o	1	0,035	0,203	—	1	0,035	0,166	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,028	0,308	—	
Leckö d:o	5	0,247	0,610	—	3	0,097	0,471	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Summa	7	0,394	0,937	21,684,9	8	0,731	1,139	26,359,7	7	2,736	2,535	58,667,1	5	0,571	0,629	14,556,9	1	0,028	0,308	7,128
Norra och Södra																				
Wadsbo fögderier	12	7,010	4,579	—	1	0,017	0,033	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Höjentorps fögderi	9	1,297	2,071	—	—	—	—	—	6	0,353	0,559	—	1	0,017	0,072	—	—	—	—	
Wartofta d:o	7	0,435	1,091	—	—	—	—	—	4	0,142	0,755	—	—	—	—	—	1	0,028	0,141	—
Skara d:o	5	0,557	0,728	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Leckö d:o	2	0,049	0,519	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Summa	35	9,348	8,988	203,008	1	0,017	0,033	763,7	10	0,495	1,314	30,409,7	1	0,017	0,072	1,666,3	1	0,028	0,141	3,263,1
Norra och Södra																				
Wadsbo fögderier	1	0,081	0,165	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,055	0,218	—	—	—	—	
Höjentorps fögderi	1	0,083	0,106	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	0,437	2,642	—	—	—	—	
Wartofta d:o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	0,043	2,882	—	—	—	—	
Skara d:o	—	—	—	—	1	0,423	0,327	—	4	0,070	0,441	—	6	0,024	1,410	—	—	—	—	
Leckö d:o	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,014	0,146	—	—	—	—	—	—	—	—	
Summa	2	0,164	0,271	6,271,7	1	0,423	0,327	7,557,7	5	0,084	0,587	13,584,9	46	0,559	7,152	165,517,7				

Anm. För att möjliggöra denna tabells inrymmande, hafva de i originalet förekommande bråken af tunnland, ofta öfverstigande milliondelar af tunnlandet, här uteslutits.

B—g.

tunnor hafre, 8,840 tunnor ärter och 60 tunnor bönor eller tillhoppa 409,679 tunnor spannmål af hvarjehanda slag, äfvensom 59,556 tunnor potatis, hvilka användts vid brännerierna i länet, hvaremot 6,391 tunnor korn

Tab. Litt. II. Jordbruket i Skaraborgs län under femårsperioden 1856—1860.

Fögderi eller Stad.	Skördebellopp efter afdrag af utsädet år 1860, beräknadt i tunnor.								Till kreaturs utfodring, tunnor.		Förbrukning på person i medeltal, beräknad i tunnor						
	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Bönor.	Potatis.	Hafre.	Potatis.	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Potatis.
Norra Wadsbo ..	4,401	34,843	876	47,260	704	2,618	—	56,100	19,414	—	1,622	25,954	1,622	12,977	—	1,622	53,530
Södra Wadsbo ...	6,372	46,119	805	76,884	3,850	4,546	54	88,220	14,386	9,315	1,823	43,753	1,367	43,754	—	2,735	65,630
Höjentorps	2,730	51,924	15,954	109,164	3,960	7,458	—	153,426	25,861	—	3,144	67,066	12,575	33,533	8,383	3,144	100,599
Skara	5,580	75,180	13,850	169,035	14,175	5,695	—	60,348	42,000	—	1,217	29,219	4,870	19,479	—	1,217	77,916
Wartofta	823	34,709	7,820	132,057	6,900	1,585	6	176,400	38,000	17,000	493	35,525	6,908	39,472	11,842	1,974	110,523
Leckö	16,943	57,440	9,025	175,724	29,010	5,429	—	73,751	57,000	—	3,012	48,186	24,093	24,093	48,186	6,023	96,372
Summa	36,849	300,215	43,330	710,124	58,599	27,331	60	608,245	196,661	26,315	11,311	249,703	51,435	173,308	68,411	16,715	504,570
Mariestad	180	900	60	720	120	60	—	780	636	—	548	2,193	—	—	—	137	4,386
Skara	394	1,200	360	2,062	500	210	—	3,150	1,776	—	557	3,344	1,115	—	—	557	6,687
Lidköping	72	720	21	996	—	—	—	120	506	—	817	5,714	816	—	—	817	6,530
Sköfde	24	896	96	972	80	120	—	2,800	603	—	337	2,024	674	—	—	337	4,047
Hjo	—	525	—	750	—	—	—	2,002	1,709	—	140	1,678	35	1,119	—	70	2,238
Falköping	40	200	450	1,350	300	24	—	480	1,544	—	—	1,633	1,634	544	—	272	3,267
Summa	710	4,441	987	6,850	1,000	414	—	9,332	6,774	—	2,399	16,586	4,274	1,663	—	2,190	27,155
S:a Summarum	37,559	304,656	49,317	716,974	59,599	27,745	60	617,577	203,435	26,315	13,710	266,289	55,709	174,971	68,411	18,905	531,725
Fögderi eller Stad.	Öfverskott, beräknadt i tunnor.								Brist, beräknad i tunnor.								
	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Bönor.	Potatis.	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Potatis.		
Norra Wadsbo ..	2,779	8,888	—	14,869	704	996	—	2,570	—	—	746	—	—	—	—		
Södra Wadsbo ...	4,549	2,365	—	18,744	3,850	1,811	54	13,274	—	—	562	—	—	—	—		
Höjentorps	—	—	3,379	49,770	—	4,314	—	52,827	414	15,142	—	—	4,423	—	—		
Skara	4,362	45,962	8,980	107,556	14,175	4,477	—	—	—	—	—	—	—	—	17,568		
Wartofta	330	—	913	54,584	—	—	6	48,877	—	816	—	—	4,942	388	—		
Leckö	13,931	9,254	—	94,631	—	—	—	—	—	—	15,069	—	19,176	594	22,621		
Summa	25,951	66,469	13,272	340,154	18,729	11,598	60	117,548	414	15,958	16,377	—	28,541	982	40,189		
Mariestad	—	—	60	84	120	—	—	—	368	1,295	—	—	—	77	3,586		
Skara	—	—	—	286	500	—	—	—	164	2,144	755	—	—	347	3,537		
Lidköping	—	—	—	490	—	—	—	—	744	4,994	795	—	—	817	6,410		
Sköfde	—	—	—	369	80	—	—	—	313	1,127	578	—	—	217	1,247		
Hjo	—	—	—	—	—	—	—	—	140	1,153	35	2,078	—	70	235		
Falköping	40	—	—	—	300	—	—	—	—	1,434	1,184	738	—	248	2,787		
Summa	40	—	60	1,229	1,000	—	—	—	1,729	12,147	3,347	2,816	—	1,776	17,802		
S:a Summarum	25,991	66,469	13,332	341,383	19,729	11,598	60	117,548	2,143	28,105	19,724	2,816	28,541	2,758	57,991		
Således bliver resultatet för länets Landsbygd	25,537	50,511	—	340,154	—	10,616	60	77,359	—	—	3,105	—	9,812	—	—		
Dito för Städerna	—	—	—	—	1,000	—	—	—	1,689	12,147	3,287	1,587	—	1,776	17,802		
Dito f. hela Länet	23,848	38,364	—	338,567	—	8,840	60	59,557	—	—	6,392	—	8,812	—	—		
<i>Anmärkning.</i> Sammanlagda skördebelloppet för Landsbygden, utsädet inberäknadt, utgör i tunnor..... 1,441,403																	
Dito dito för Städerna, dito dito 17,182 alltså för hela Länet 1,458,585.																	
Dito dito för Landsbygden, med afdrag af utsädet, dito 1,181,507																	
Dito dito för Städerna, dito dito 14,402 alltså för hela Länet 1,195,909.																	
Behovet år 1860 för länets Landsbygd af utsäde, beräknadt i tunnor..... 259,896																	
Dito dito för Städerna, dito dito 2,780 alltså för hela Länet 262,676.																	
Sammanlagda förbrukningen af spannmål på person år 1860 i hela Länet utgör i tunnor 597,995.																	

och 8,812 tunnor blandsäd, som här i länet mest består af korn och hafre, någon gång af råg och hafre eller såkallad kämpasäd, bråktal oberäknade, måst importeras från andra orter, tillika med något potatis för bränneriernas behof. Utan fara af misstag, synes man kunna antaga, att dessa belopp någorlunda motsvara den verkliga spanmålsbehållningen inom länet. Åtminstone utgöra de en vida lyckligare bild af förhållandena, än Hushållnings-sällskapets tabell, enligt hvilken inom länet föga eller intet spanmål utöfver dess eget behof skulle frambringas.

För att tydligt åskådliggöra skiljaktigheterna emellan bilagde tabeller Litt. G och H och ofvanberörde uppgift till Finans-Komitén, torde följande sammanställning af de särskilda siffrorna icke sakna intresse:

<i>Å landsbygden.</i>	Enligt tabellerne Litt. G och H.	Enligt Hushållnings-Sällskapets uppgift till Finans-Komitén.
Utsäde af spanmål och rotfrukter.....	359,026 T:r	310,362 T:r
Skörd med afdrag af utsädet	1,789,751 »	1,357,130 »
Skörd af rotfrukter, dervid bör anmärkas, att annan rotfrukt än potatis icke ingår i första kolumnens summa	608,245 »	606,480 »
Skörd med afdrag af utsäde och rotfrukter	1,181,507 »	750,650 »
Behållning af skörd per tunnland åker efter afdrag af utsädet, åkerarealen beräknad efter Hushållnings-Sällskapets uppgift till 436,244 tunnland.....	4,10 »	3,43 »
Dito med afdrag af rotfrukter.....	2,70 »	1,91 »
Säd till kreaturen.....	196,661 »	245,588 ».
	samt 26,315 »	potatis.

Härtill bör läggas, att enligt Hushållnings-Sällskapets tabell utgör återstoden af skörden 2,88 tunnor spanmål på hvarje person, hvaremot, enligt härvid fogade tabellerna Litt. G och H, sedan hvarje person å landet inom länet i medeltal erhållit $2\frac{1}{2}$ tunnor spanmål och $2\frac{1}{2}$ tunnor potatis, till försäljning af den å landsbygden producerade spanmålen återstår 426,878 tunnor spanmål med afdrag af 12,916 tunnor korn och blandsäd, hvarmed behofvet af berörde två sädesslag inom länets landsbygd öfverstiger produktionen derstädes.

Totalsummorna af utsäde, skörd med och utan afdrag af utsädet, förbrukning till människor och djur samt af öfverskott och brist så väl särskildt för städerna och landet, som för båda gemensamt inhemtas fullständigt af tabellerne Litt. G och H.

Utaf berättelsen för den nästförutgångna femårsperioden inhemtas, att medelafkastningen med afdrag af utsädet då beräknats till 869,623 tunnor spanmål af hvarjehanda slag. 1860 års skörd, som enligt hvad förut är nämndt, var endast *fullt medelmåttig*, öfverskjuter således nämnde belopp med icke mindre än 326,286 tunnor diverse spanmål. Ehuru detta belopp icke får anses såsom medeltal för de fem år, hvarom nu är fråga, utan troligen skulle komma att nedsättas till omkring hälften, om uträkning af de fyra nästförutgångna årens afkastning kunde äga rum, helst skörden under tre år af femårsperioden varit under medelmåttan, så har dock spanmålsproduktionen väsentligen ökats, hvilket måste tillskrifvas dels högre kultur, dels ock verkställda nyodlingar. Att den odlade jordarealen tillväxt i vidd, kan man ock sluta af skilnaden emellan utsädet under denna och nästförutgångna femårsperiod, som utfaller sålunda:

	U t s ä d e a f t u n n o r						
	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Potatis.
År 1860.....	5,344	46,139	12,113	177,007	15,173	6,880	100,490
» 1851—1855	5,103	39,111	11,433	145,681	13,974	5,963	72,535
Utsädet har således ökats med	241	7,028	680	31,326	1,199	917	27,955.

Uträkning af skördebeloppet under de fyra första åren i qvinvennet har icke skett, enär de uppgifter angående utsäde eller tunnlandtal, använde till odling af sädesväxter och rotfrukter under berörde år, som

derför bordt ligga till grund, icke kunnat anskaffas. Om man emellertid, efter att hafva uträknat medeltalet af det årliga utsädet i korntal för hvarje sädesslag, bestämmer det tunnlandtal, som åtgår tillsädd af ofvanberörde skilnad emellan utsädesbeloppet år 1860 och näst förutgångna femårsperiod, samt, under förutsättning att årligen lika stor areal blifvit uppodlad, fördelar den sålunda uppkomna produkt lika på hvardera af åren 1856—1860 med iakttagande af enahanda proportion de särskilda sädesslagen emellan, som enligt tab. N:o 2 ägde rum sistnämnde år, så bör en någorlunda sannolik uträkning af ej mindre tunnlandtalet nyodlad jord, än skördebeloppet för hvardera året kunna verkställas, hvaraf det torde komma att visa sig, hurusom spanmålsproduktionen under femårsperioden i medeltal ökats med omkring 150 à 170,000 tunnor säd af hvarje-handa slag. Måhända är tillväxten icke så stor, som denna siffra synes utvisa, utan beror till en del på de nu meddelade uppgifternas större tillförlitlighet, grundad så väl på mera omsorg och nit vid deras insamlande, som på mindre motvillighet hos den upplystare delen af de jordbruksidkande att dervid tillhandagå.

Tab. Litt. I. *Markegångspriserna* å räntepersedlar och dagsverken hafva af länets Deputerade varit bestämda på sätt nedanstående tab. Litt. I utvisar:

Tab. Litt. K. *Handelspriserna* hafva under de särskilda åren vexlat på sätt tab. Litt. K antyder. Priserna voro således högst 1856, en följd af krigsförhållandena och den derigenom uppdrifna spekulationen. De fortforo att hålla sig uppe jemväl de två följande åren, i anseende till de mindre goda grödorna inom landet, men föllo åter 1859, sedan 1858 års rikligare skörd hunnit komma i marknaden. De ogynnsamma åkerbruksförhållandena år 1859 inverkade åter på priserna 1860, hvilka voro högst i December månad samma år. I öfrigt torde här böra anmärkas, att hvetet, som någon gång uppgått ända till 38 R:dr tunnan, merändels hållit sig vid 20—25 à 28 R:dr tunnan med undantag af år 1856, då det vanligen betalades med 30, 32 à 35 R:dr, samt år 1859 och början af 1860, då det vanligaste priset var 18 och 19 R:dr; att rågen, som år 1856 uppgick någon gång ända till 27 R:dr och ogera bortslutades under 20 R:dr, särdeles i medlet af året samt år 1859 sällan betaltes högre än 12 R:dr, men väl derunder, i öfrigt hållits i ett medelpris emellan 15 och 18

Tab. Litt. I.

Markegångspriser.

	1 Tunna Hvete.	1 Tunna Råg.	1 Tunna Korn.	1 Tunna Hafre.	1 Tunna Ärter.	1 Lispund Smör.	1 Lispund Ost.	1 Vinterlass Hö à 40 L/ö.	1 Årligt dagsverke.
År 1856 per tunna R:mt R:dr	36	18,25	16,50	9,	27,50	13,33	6,67	20	1
» 1857 » » » »	30	17	14,75	8,50	24	15	7,50	27	1,25
» 1858 » » » »	18	12	9,50	7	15	10,50	5,60	20	1
» 1859 » » » »	17,50	12	10,75	7,50	15	13,33	6	30	91
» 1860 » » » »	20,50	13,50	12,50	7,50	16	11,50	6	25	95
Medeltalet deraf utgör	24,40	14,55	12,80	7,90	19,50	12,73	6,35	24,40	1,02
För de nästförutgångne 5 åren utgjorde medeltalet.	22,80	16,90	12,20	7,60	17,40	9,20	4,60	18,07	72

Tab. Litt. K.

Handelspriser.

	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Potatis.
År 1856 för tunnan R:mt R:dr	27 à 36	16 à 21	12 à 18	6 à 10	4 à 8,50
» 1857 » »	18 à 30	14 à 20	10 à 16	5 à 8	4 à 7
» 1858 » »	17 à 30	10 à 18	9 à 15	5 à 11	2 à 8
» 1859 » »	16 à 19	10 à 13	9 à 12	6 à 9	1,50 à 5
» 1860 » »	17 à 30	11 à 18	10 à 14	6 à 10	3 à 6

R:dr; att kornet, som år 1856 uppgick till 18 R:dr och sällan förtrytades under 15, i slutet af 1858 och år 1859 allmänligen såldes för 9 à 10 R:dr, men eljest hållit ett medelpris af 12 à 14 R:dr; att hafren, som någon gång betaltes med 13 R:dr och jemväl undantagsvis bortlåtits för 5 R:dr, i medeltal gällt 6 à 8 R:dr; samt att medelpriset å potatis varit 5 R:dr allt R:mt, per tunna. De högsta priserna hafva i allmänhet betingats endast för god utsädesvara.

Offentliga *understöd* hafva under femårsperioden blifvit beviljade för *hagelskador*: a) inom Främmestads och Trökörna socknar af Leckö fögderi, enligt Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 24 September 1858 och den 4 November 1859, 2,000 R:dr R:mt att återbetalas å uppborädsstämorna 1861 och 1862 med hälften hvardera gången; b) inom Udenäs socken i Södra Wadsbo fögderi och Foglås socken i Höjentorps fögderi 300 R:dr utan återbetalningsskyldighet och 2,000 R:dr att återgäldas vid uppborädsstämorna hvardera af åren 1861, 1862 och 1863, enligt Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 21 Oktober 1859; samt för *missväxt* inom Warnhems församling i Walle härad af Höjentorps fögderi 500 R:dr utan återbetalningsskyldighet samt 2,500 R:dr, allt R:mt, att återgäldas med en tredjedel den 1 Maj hvardera af åren 1861, 1862 och 1863, enligt Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 24 Februari 1860. De inbetalningar, som hittills förfallit, hafva i behörig ordning influat; och har således från undsättnings-kreditiv-fonden under femårsperioden till detta län utgått 800 R:dr såsom gåfva och 6,500 R:dr såsom lån.

Några *nya sädeslag* hafva icke odlats under den tid denna underdåniga berättelse omfattar, men odling af åtskilliga förut här icke försökta foderväxter, såsom nya slag af morötter och rofvor, har ägt rum på åtskilliga större gods, i hvilket afseende ägaren af Degeberg föregått med exempel. Hvita Belgiska morötter förordas af honom i hans berättelse till Landtbruks-akademien för år 1857, såsom ett ypperligt foderämne.

Framstegen i *trädgårdsskötsel* och *fruktträdsodling* hafva varit ringa. Endast vid några af de större jordegendomarne finnas anläggningar af något värde. Svårigheten att med våra hittills föga utvecklade kommunikationsanstalter tillgodogöra trädgårdarnes alster synes hittills hafva väsentligen afledt hågen från denna odlingsgren, för hvilken man dock kan hoppas en bättre framtid, sedan en stigande folkbildning hunnit förädla smaken och utbilda begäret efter hemtrefnad, samt ett allt mera utvidgadt jernvägsnät åstadkommit en liffigare förbindelse med de större städerna och sådana orter, der trädgårdsprodukter mera efterfrågas och bättre betalas. Emellertid har redan nu en gryende håg för hortikulturen börjat framskymta här och der i länet, dels genom inverkan af Hushållnings-Sällskapet, som medelst premiers utdelande uppmuntrar fruktträdsodlingen, dels genom den år 1856 stiftade *Skaraborgs Läns Trädplanteringsförening*, hvilken genom tillhandahållande af frösorter och växter emot betalning samt utdelning deraf i mån af tillgång till ledamöter och folkskolestyrelser, äfvensom genom undervisnings meddelande åt folkskolelärare-elever i trädgårdsskötseln, sökt och söker att åt denna hushållningsgren gifva en allmänare utsträckning. Föreningen, hvilkens inkomster utgöras af 450 R:dr årligt anslag af Hushållnings-Sällskapet, afgifter af ledamöter, uppgående år 1860 till 785 R:dr, samt försäljning af trädgårdsprodukter, utgörande likaledes år 1860 1,811 R:dr 50 öre, har under den tid den egentligen utöfvat sin verksamhet, eller från och med år 1858, uppbringat sina tillgångar i jord, inventarier, frösorter, träd och växter, så att de vid 1860 års slut utgjorde ett värde af 12,915 R:dr 20 öre. Skulderna uppgingo vid samma tid till 9,254 R:dr 51 öre och behållningen utgjorde således 3,660 R:dr 99 öre. Under åren 1859 och 1860 har föreningen låtit uppföra ett boningshus till bostad åt trädgårdsmästaren och eleverne, dertill Hushållnings-Sällskapet beviljat ett lån af 7,500 R:dr. Föreningens jordområde utgör 6½ tunnland. Åtskilliga utländska frösorter, träd och buskväxter äro införskrifna och hafva vid sådd och plantering visat gynnsamma resultat. Genom Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 15 Mars 1861, har på ansökning af föreningens styrelse Eders Kongl. Maj:t i nåder beviljat densamma såsom understöd för en gång, till befämjande af dess syften, 1,500 R:dr R:mt, med vilkor att enahanda belopp från länets Hushållnings-Sällskap

eller genom enskilda bidrag inom orten tillskötos. Sedan delägarne i länets allmänna sparbank sommaren 1859 af sin enskilda fond begåfvat föreningen med nämnde belopp, så har hösten samma år det af Eders Kongl. Maj:t i nåder beviljade ofvanberörde understöd blifvit från Eders Kongl. Maj:ts och Rikets Statskontor till föreningen utanordnad.

Tab. N:o 3. Antalet år 1860 i länet *vinterfödde kreatur* och deras fördelning på städer och fögderier inhemtas af bifogade tabell N:o 3.

	Hästar.	Tjurar.	Oxar.	Kor.	Ungnöt.	Får.	Svin.
Enligt berörde tabell funnos år 1860 följande antal							
kreatur å länets landsbygd.....	21,465	988	33,872	66,266	36,861	85,371	27,173;
Kreaturens antal, enligt Hushållnings-Sällskapets upp-							
gift till Finans-komitén, var.....	21,478	—	34,657	65,433	38,406	87,732	31,324.
År 1855 funnos å länets landsbygd	20,630	—	33,835	65,805	36,975	90,540	28,945.
Förhållandet år 1860m ed kreaturens antal i städerna							
var följande	381	8	255	1,132	85	273	616;
Antal kreatur år 1855 i städerna.....	333	—	287	1,065	119	298	502.
Underhållne kreatur i hela länet år 1860.....	21,846	996	34,127	67,398	36,946	85,644	27,789;
Dito dito år 1855.....	20,963	—	34,054	67,038	37,414	94,838	29,319.

Kreaturstillgången inom länet är således sedan år 1855 ökad med 883 hästar, 73 oxar och 360 kor samt minskad med 468 ungnöt, 9,194 får och 1,560 svin. Dragkraften är således ökad, i synnerhet med hästar. Anledningen dertill torde vara att söka deruti, att vid de större jordegdomarne, hästar börja att vid åkerbruket företrädesvis begagnas, hvarjemte uppfödandet af vagns- och ridhästar tilltagit. Koladugårdens tillväxt, i det hela obetydlig, beror dels på minskning i fårens antal, dels ock på verkställda nyodlingar, som medgifvit uppfödandet af flere kreatur. Minskningen i ungnötens antal torde hafva sin hufvudsakliga grund i den knappa fodertillgången år 1859, då, såsom ofvan är omförmäldt, ladugårdarne måste inskränkas och remontering af desamma genom ungboskapens nedslagtande väsentligen stördes i sin jemna fortgång.

Vid betraktande af förhållandet inom de särskilda fögderierna, visar det sig emellertid, att berörde tillökning och minskning utfallit särdeles ojemnt. Sålunda har kreatursantalet å landsbygden blifvit ökad

	Hästar.	Oxar.	Kor.	Ungnöt.	Får.	Svin.
i Norra Wadsbo fögderi med	93	—	—	—	—	—
» Södra Wadsbo » »	—	143	—	—	—	63
» Höjentorps » »	190	—	—	—	—	327
» Skara » »	332	462	740	180	—	124
» Wartofta » »	—	470	376	540	1,167	724
» Leckö » »	323	—	1,796	1,127	—	—
	938	1,075	2,912	1,847	1,167	1,238,
och minskadt						
i Norra Wadsbo fögderi med	—	285	1,294	881	2,960	1,566
» Södra Wadsbo » »	88	—	1,201	985	1,385	—
» Höjentorps » »	—	653	124	415	2,647	—
» Skara » »	—	—	—	—	1,453	—
» Wartofta » »	15	—	—	—	—	—
» Leckö » »	—	32	—	—	1,891	1,346
	103	970	2,619	2,281	10,336	2,912;
Summa tillökadt antal	835	105	293	—	—	—
Summa minskadt antal	—	—	—	434	9,169	1,674.

Städernas ladugårdsskötsel är obetydlig och lemnar ingenstädes afkastning, motsvarande innevånarnes behof. Att antalet oxar och kor så obetydligt ökats, oakadt jordbrukets förkofran och tillkomne nyodlingar, afvensom att får, svin och ungnöt märkbart aftagit, har sin grund dels uti foderbristen år 1859, på sätt ofvan är omförmäldt, dels ock uti den allt mera tilltagande öfvertygelsen att en mindre ladugård, med väl underhållna kreatur, vida är att föredraga framför en mängd så kallad svältfödd boskap. Att kreaturens antal något minskas, torde derföre i och för sig icke utgöra någon anledning till misströstan, helst det icke torde kunna nekas, att på många ställen antalet hittills icke stått i förhållande till fodertillgångarne. Är, såsom det är full anledning att antaga, en vaknande håg att varaktigt förbättra jordbruket en orsak till minskningen, så skall med växande alstringskraft hos jorden kreatursantalet småningom men säkert tillväxa till sådant belopp, som med en kraftig och tillräcklig utfodring är förenligt. Att bevittna en dylik harmonisk utveckling af landthushållningens båda hufvudelementer, jordbruket och boskapsskötseln, hos det stora antalet af mindre jordbrukare torde emellertid icke vara den närmaste framtiden förbehållet. En ej ringa del af allmogen kan nemligen tyvärr ännu icke sägas bedrifva någon ladugårdsskötsel i egentlig mening och har derföre också föga vinst af sitt åkerbruk. I en del af Wadsbo härad, der allmogens ladugårdsskötsel från forntiden har till ändamål att uppföda dragoxar till afsalu i synnerhet på Nerike, är förhållandet bättre. Kreaturen äro der merändels i bättre hull och någorlunda väl födde.

I åtskilliga delar af länet, såsom Södra Wadsbo fögderi, afvensom i Kåkinds härad och i Skara fögderi, lemnar *svinafveln* ett icke ringa öfverskott till afsalu på andra orter.

I afseende på *höskördens* och *foderväxternas* tillräcklighet för länets behof, åberopas i underdånighet innehållet af Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes årsväxtberättelser, enligt hvilka skörden af hö och foderväxter var år 1856 *öfver medelmåttan*, 1857 *under medelmåttan*, 1858 *god*, 1859 *under medelmåttan*, 1860 *mera än medelmåttig*, på många ställen ymnig och således i allmänhet tillräcklig för behofvet, hvilket dock icke bör förstås så, som skulle fodertillgången förslå till en fullt ändamålsenlig utfodring åt det befintliga kreatursantalet. Allmogen, hos hvilken man dock stundom redan nu finner ganska försvarliga klöfvervallar, måste, om ett sådant ändamål skall mera allmänt uppnås, allt framgent efter landtbruksskolans på Degeberg och större jordbrukares föredöme vinnlägga sig om en utvidgad odling af gräs och rotfrukter till utfodring i en efter totalarealen af åker och äng klokt afvägd proportion.

Genom utdelande af premier till tienstehjon, hvilka under långvarig och trogen tienst utmärkt sig i vården af dem anförtrödda boskapskreatur, har Hushållnings-Sällskapet sökt befrämja en mera omsorgsfull och noggrann skötsel af husdjuren.

Afkastningen af ladugården är fullt tillräcklig och lemnar icke ringa öfverskott till afsalu, så väl af lefvande kreatur, som af kött, smör, ost, med mera, hvilka afyttras så väl vid marknaderna till åtskilliga uppköpare från andra delar af riket, som genom omedelbara försändningar på Göteborg och Stockholm.

Handelspriserna å kreatur och ladugårdsproduktur hafva varit för en häst från 100—400 R:dr, ett par oxar 150 å 300, en ko 35 å 100, ett får 7 å 15 och i Skara fögderi 3,50 å 5, ett svin 25 å 60, ett Læ godt smör 10 å 13,40, ett Læ sötmjölksost 8 å 10, ett Læ skummjölksost 2,40 å 5, en kanna mjölk 16 å 21 öre, ett æ ull 1 å 1,25 till och med 2 R:dr.

Förädlade *djurracer* finnas med få undantag endast på de större egendomarne och hos de förmögnare af allmogen. Allmogen i allmänhet bibehåller fortfarande den gamla Svenska racen. Korsning med svenska kor och Ayrshire- samt Durhamsrace är på flere ställen med fördel försökt.

Föreningen till hästafvelns förbättrande, som, enligt öfverenskommelse med Öfverstuteri-Styrelsen, åtnjuter vissa fördelar i afseende å priset vid inköp af hingstar från stuterierna, har under tiden för denna underdåniga berättelse fortfarande genom placering af goda beskällare, på olika ställen i länet, utöfva en gagnande verksamhet med afseende å produktionen så väl af dugliga ryttarehästar, som vagushästar och dragare för

landtbruket. Aderton af föreningen, till en stor del från Ottenby inköpta hingstar, af så kallad Flyingerace, äro jemte några Percheronshingstar till särskilde personer öfverlemnade med vilkor, att till föreningen återgälda inköpspriset under loppet af fem år, med en femtedel årligen, och att emellertid tillhandahålla dem för en ringa språngafgift åt reqvirenter. Hästarne inom länet, på hvilkas förbättrande föreningen anses hafva kraftigt verkat, äro i allmänhet goda och lemna en icke ringa kontingent, passande till kavallerihästar. Remontmarknaden i Sköfde, som årligen hålles i September månad, är vanligen talrikt besökt, och så väl de, hvilka remontera för kavallerierna, som äfven de, hvilka söka vackra och passande vagnshästar, finna oftast ej mindre än landtmannen, hvars ändamål är att erhålla dugliga arbetshästar, sina önskningar der tillfredsställda. Från Strömsholm hafva derjemte årligen hingstar varit hitsände och på bestämda ställen stationerade. Deras antal utgjorde år 1856 sex stycken och hvarterdera af de följande åren fyra stycken.

Till förbättring af *fårafveln*, inköptes af staten för det år 1833 bildade stamschäferiet å Degeberg 2:ne baggar af Southdownrace, den ena från Hertigens af Marlborough och den andra från M:r Webbs schäferi. De hafva verkat särdeles gynnsamt på utbildningen af stamschäferiet, som uppgått till ett antal af öfver 200 får, hvilket dock nedsattes år 1859 till 20 i anseende till den genom torkan minskade fodertillgången. Croisering med landtfår har gifvit ganska lyckade resultater, och allmogens får i trakten af Degeberg hafva de senare åren blifvit något förbättrade; dock klagas jemväl derifrån öfver fårens vanskötsel och den ringa uppmärksamhet, som egnas åt fårafveln. Hushållnings-Sällskapet har till densammas upphjelpande år 1859 införskrifvit från England 2 Cotsvoldsbaggar, hvilka emot betalning af 10 R:dr i veckan utlemnas åt jordägare, som visa sig äga hjordar, fria från utslagssmitta; och hafva nämnde baggar varit flitigt begagnade. Genom införskrifning af Engelska får af särskilda racer har äfven ägaren af Hellekis sökt medverka till fårafvelns förbättrande.

Till upphjelpande af *svinafveln*, som var stadd i uppenbar vanvård, hafva djur af ädlare racer blifvit af en del ägare af större possessioner från England införde. Några verkningar deraf hafva emellertid ännu icke i någon betydlig mån försports.

Sedan på derom af Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande gjord framställning, Eders Kongl. Majt i nådig skrifvelse den 15 Januari 1858 tillåtit, att i länets Ränteri då inestående till landtbrukets befrämjande afsedda medel 845 R:dr 22 sk. 8 rst. banko fingo användas till inköp af i tjenstbar ålder varande *tjurar*, för att till jordägare inom länet öfverlåtas, i ändamål att begagnas till korsning med goda kor af inhemska race, så hafva genom Hushållnings-Sällskapets försorg blifvit anskaffade 2 tjurar af Ayrshire- och 2 af Durhamsrace, hvilka djur blifvit öfverlemnade till fyra särskilda i olika delar af länet bosatte jordägare, med skyldighet att inom fyra år, med en fjerdedel årligen, återgälda kreaturens inköpspris och vilkor i öfrigt, som bereda kringboende rättighet att emot en ringa afgift få till betäckning begagna tjurarne. I mån som köpeskillingsbeloppen åter inflyta, komma nya ädlare djur på enahanda sätt att inköpas och utdelas, så att för boskapsracernas förbättrande stor fördel genom denna anordning synes vara att förvänta.

Fjäderfä uppfödas icke i någon anmärkningsvärd grad och icke utöfver behovet inom länet.

Biskötseln, som under loppet af nu ifrågavarande qvinqvennum först börjat tillvinna sig uppmärksamhet, har dock derunder icke gjort särdeles stora framsteg. Hushållnings-Sällskapet har jemväl åt denna binäring, som ansetts kunna blifva af icke ringa betydighet i framtiden, egnat omtanka och vårdnad samt i sådant afseende år 1860 antagit en *biskötare* för länet, hvilkens föregående undervisning af Sällskapet bekostats, med årlig lön af 350 R:dr R:mt och med skyldighet att hemma lemna kostnadsfri undervisning i biskötseln, äfvensom att vid påfordran gå reqvirenter tillhanda utom sitt hemvist, emot visst belopp i dagtraktamente, som af Sällskapet bekostas, samt mat och husrum af den, som använder honom. Föreningen för trädplantering i Skara lemna äfven undervisning i biskötseln, enligt den nu allmänt förordade Dzierzonska metoden. Denna binäring synes således hafva en lofvande framtid inom länet.

Under Juni månad år 1856 infördes från England till egendomen Österäng 21 stycken ungnöt, hvilka placerades på de egendomen underlydande särskildt bebyggda gårdarne Gastorp, Nygården, Gamlegården och Malma. Ingen sjuklighet upptäcktes bland berörde kreatur förr än i medlet af September månad samma år, då en qviga af de ofvannämnde vid Gastorp befintliga kreaturen fick hosta och feber, utan att likväl någon sjuklighet på inelfvorne förmärktes. Den 22 Oktober insjuknade med enahanda symptom en oxe, hos hvilken vid undersökning befunnos de vanliga tecknen till *elakartad lungsjuka*, hvaraf en del derstädes slagtrade kreatur jemväl upptäcktes vara i än högre grad besvärade. Sedan besigtning af veterinärläkare föregått samt författningsenliga åtgärder blifvit vidtagne till förekommande af smittans vidare spridande, så har, på framställning af Eders Kongl. Maj:ts Sundhets-Kollegium, Eders Kongl. Maj:t aktat skäligen i nåder föreskrifva, att nedslagning skulle ske af icke allenast de kreatur, hvilka synbarligen voro af den elakartade lungsjukan angripne, utan ock af all den hornboskap, som med de sjuke varit i samma ladugård inställd, eller med dem varit å gemensamt bete. I anledning af denna åtgärd upphörde snart sjukdomen inom länet, och några ytt-ringar af densamma hafva sedermera icke försports. Några andra farsoter bland husdjuren hafva icke förekommit, om man icke dertill vill räkna *tungröta* och *benskörhet*, hvaraf kreaturen år 1860 på flere ställen angrepos, till följd af det torra och sträfva fodret från föregående år. Genom tillkallade veterinärläkares försorg utröntes emellertid snart sjukdomens egentliga beskaffenhet, och med en ändamålsenlig utfodring, hvarom föreskrifter lemnades af läkaren, upphörde snart sjukdomen af sig sjelf. I en del orter hade dock genom obekantskap med sjukdomsorsaken, innan botemedlet blef känt, kreaturen blifvit så hårdt angripna, att åtskilliga måste nedslagtas.

Några andra skyddsmedel emot farsoter bland husdjuren, än det som innefattas i tillgången på en så vidt möjligt är snabb läkarevård, förefinnes icke, men i detta afseende är länet framför andra väl lottadt, genom den i Skara förlagda *veterinärskolan*, hvarifrån vid förefallande behof hjälp hastigt kan erhållas, jemte det att åtskillige derifrån utgångne elever såsom praktiserande djurläkare bosatt sig i särskilda delar af länet. Här torde vara stället att omförmåla, att länets innevånare, hvilka i anledning af Eders Kongl. Maj:ts nådiga Skrifvelse den 18 November 1856 varit inför Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande den 16 Mars påföljde år hörde, huruvida de ville bilda bolag till försäkring emot förlust i följd af elakartad lungsjuka bland hornboskap, af anförde orsaker förklarar sig derpå icke kunna ingå; anhållande underdånigst, att Eders Kongl. Maj:t ville vid förefallande behof fortfarande såsom hittills låta af statsmedel utanordna ersättning till den jordägare, som till förekommande af denna svåra sjukdoms spridande kan blifva tvungen att nedslagta större eller mindre del af sin ladugård. Några andra preventiva åtgärder än de, som när smitta utbrutit å en ort författningsenligt böra äga rum, för att förebygga densammas vidare utbredande, äro icke att omnämna.

Af det större belopp, som nu användes till utsäde, jemfördt med förhållandet under näst förutgångne femårsperiod, synes, att jordbruket vunnit en icke obetydlig tillväxt genom *nyodlingar*, hvilka allt jemnt fortgått, ehuru måhända i något mindre omfattning under den tryckta penningställning, som i början af detta qvinqvennum så ofördelaktigt inverkade på näringar och rörelse i allmänhet.

I fråga om *vattenaftappningar* äro endast följande företag af betydighet att omförmåla:

1. Sänkningen af sjön Örlen och upprensande af ån Örlan med utlopp till sjön Wiken inom Ransbergs socken af Södra Wadsbo fögderi. Ett bolag af strandägare omkring berörde vattendrag bildade sig för arbetets utförande år 1858 och erhöll såsom bidrag dertill från Riksgäldskontoret dels 1,800 R:dr såsom gåfva och dels såsom lån på vanliga återbetalningsvilkor 6,800 R:dr. Arbetet, som afslutades år 1861, har inalles kostat omkring 10,000 R:dr, allt riksmünt, och vattenhöjden i Örlen har redan minskats tre fot, så att en högst betydlig jordvinning efter allt utseende kommer att beredas delegarne. Den närmare redogörelsen här för tillhör dock icke denna, utan nästa femårsberättelse, sedan verkningarne af vattenafledning hunnit blifva tillförlitligt kända;

2. Utdikning af betydliga mossar till Dagsnäs, Höryda och Bjurums egendomar inom Gudhems och Skånings härader, tillsammans innehållande en vidd af 2,065 tunnland, verkställd med tillhjälp af ett låneunderstöd från Riksgäldskontoret af 7,650 R:dr R:mt att återbetalas under åren 1861—1874 samt anslag utan återbetalningsskyldighet af 2,550 R:dr. Redogörelsen för vidden och beskaffenheten af den jordförbättring, som genom detta företag vunnits, faller jemväl inom området för nästa femårsberättelse;

3. Den likaledes under nu pågående qvinquennium avslutade sänkningen af ån Ätran inom Wistorps, Åsaka och Wårkumla socknar af detta samt Smula och Kølaby socknar af Elfsborgs län. Kostnaden för detta arbete, som började år 1858 och slutade i Juli månad 1861, och hvarigenom 2,000 tunnland vatten-dränkta mader och mossar, till hälften belagne inom detta län, beräknas blifva odlingsbara, har, enligt uppgift från Ordföranden i Arbetsdirektionen, uppgått till 41,875 R:dr 82 öre, af hvilket belopp delegarne i Sänkningssbolaget sjelfve tillskjutit 23,575 R:dr 82 öre samt af staten erhållit dels såsom lån 14,640 R:dr, dels ock såsom anslag utan återbetalningsskyldighet 3,660 R:dr, allt riksmünt.

För öfrigt verkställas årligen, i synnerhet på de större godsen, afdikningar och torrlägningsarbeten i mindre skala, churu sammanlagdt till icke ringa omfattning, utan att det dock varit möjligt att i berörde hänseende erhålla specifika uppgifter om arealen.

Frågan om reglering af sjön Wenerns vattenyta, hvarom den senast afgifna femårsberättelsen för länet handlar, har hvilat i afvaktan på det betänkande i ämnet, som undersökningsförrättaren, Öfversten m. m. Friherre Ericson skulle afgifva. Enligt uppgift från denne avslutades undersökningarne åren 1858 och 1859, men betänkandet har under den tid denna underdåniga berättelse omfattar icke blifvit aflemnadt.

Ångsvattning förekommer veterligen icke på andra ställen i länet än å egendomarne Kafås, Tidaholm, Fröjered och Oltorp samt vid Kongslena å tillsammans omkring 300 tunnland. Vid dessa ställen begagnas uteslutande öfversilningsmetoden, och har vid Tidaholm och Fröjered på omkring 250 tunnland areal vattningen helt och hållet förändrat jordens natur. Ljung och blåbukris, hvarmed den tillförene var betäckt, har dödt ut och dugligt fodergräs har så småningom intagit det förras plats samt anses komma att gifva allt rikare skördar.

Åt en omsorgsfull beredning af gödningsämnen egnas en tilltagande uppmärksamhet. *Mergellager* uppsökas och tillgodogöras, komposter af djord och kalk tillredas, ladugårdsspillningen tillvaratages med mera omsorg och beredes med tillsats af andra gödningsämnen, lämpade efter jordmånens beskaffenhet och de växt-näringsämnen, som genom derifrån bortförda grödor blifvit densamma beröfvade. Af pulverformiga gödningsämnen användes mest guano, men äfven benmjöl, kalk, fosforsur kalk och patentdynga från Owens fabrik i Köpenhamn. Svensk guano från fabriken i Stockholm har äfven på några ställen blifvit begagnad, men icke lemnat fördelaktiga resultat. Till allmogen har dock icke, åtminstone icke i någon anmärkningsvärd mån, detta bruk af främmande gödningsämnen framträngt, men all anledning är att antaga, det resultaterna deraf, skådade på fälten och offentliggjorda i tryck, som med stigande folkbildning erhåller en allt mera vidsträckt spridning, skall så småningom mera allmänt mana till efterföljd och framkalla håg att tillegna sig en växande erfarenhets förbättrade metoder, jemväl i detta hänseende.

Ehuru, i följd af de genom Kongl. Förordningen den 20 December 1857 gifna förändrade föreskrifter om *stängselväsendet*, på åtskilliga ställen inom länet, i synnerhet å större egendomar, hägnaderna borttagits, fortfara dock ännu i allmänhet gärdesgårdarne i samma skick som tillförene. Högst få föreningar grannar emellan om *vallning* hafva träffats, och endast undantagsvis hafva å något ställe angränsande mindre jordägare förenat sig om gemensamme vallhjon för deras boskap. Vallhundar finnas endast å en och annan större egendom. Den genom förordningen uttalade grundsatsen om de enskilde jordägarnes skyldighet att hvar för sig ansvara för skada, som föröfvas af hvarderas hemdjur, erkännes dock allmänneligen såsom välbetänkt, och den tillförene af mången jordägare med skäl öfverklagade olägenheten att nästan utan möjlighet till försvar

vara utsatt för skada och förlust genom skadelystnadens eller okynnets åverkningar på hans hägnader, hvarigenom de ofta utan hans vetskap bragtes i mindre fredgildt skick och lemnade genomgång för kreatur, de der å grannars eller egna ägor gjorda ohägn, som den hägnadsskyldige måste ersätta, eller utan godtgörelse underkasta sig, har nu mera upphört genom stagandet i förordningens 22 §, enligt hvilken hägnadsskyldig bör vara tillsagd om botandet af brist å hägnad, innan skada, som af annans kreatur föröfvas, i följd af berörde brist kan honom drabba. Genom den nya grunden för delningen, eller att grannar i ägoskilnad skola hålla stängsel till hälften hvardera, har enkelhet och reda blifvit införd. Hvar och en vet nu hvarest hans hägnader finnas och behöfver icke mera såsom tillförene, då delningen skedde efter hemmantal eller ägovälde, stänga gärdesgård afsides ifrån egna ägor i skilnaden emellan andras. Dock klagas från några trakter, måhända icke utan skäl, att den mindre jordägaren jemförelsevis varder för hårdt betungad, och att hans hägnadsskyldighet blifvit genom de nu gällande stadgandena ökad. Sedan föreningarne om fred utan stängsel hinna blifva mera allmänna, kommer emellertid denna olägenhet, hvilken i det öfvergångsstadium, hvaruti frågan om stängselskyldighet grannar emellan för det närvarande sig befinner, svårligen kan undvikas, efter hand att upphöra.

I anledning af Hushållnings-Sällskapet hos Eders Kongl. Maj:t gjorda underdåniga framställning om upphäfvande af 5 § 2 mom. i Förordningen angående stängselskyldigheten, hvilken i det den stadgar, att skog, utmark och beteshage, som angränsa hvarandra och icke äro genom hägnad afskiljde, skola anses vara till gemensamt mulbete upplätne, skulle menligt inverka på skogshushållningen och tillskynda den skogsägare väsentligt mehn, som genom fredande från betning önskade befordra skogsäterväxt, har Eders Kongl. Maj:t behagat infordra Dess Befallningshafvandes underdåniga utlåtande, hvilket afgifvits den 10 Oktober 1859 och hvaruti är vordet yttradt, att den i första § af ofvanberörde förordning uttalade grundsats, det en hvar bör vid ansvar och ersättningsskyldighet vårda sina kreatur, så att de ej göra ohägn på andras ägor, skäligen syntes böra gälla jemväl der skog mötte skog; hemställande Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande att ändring i gällande lagstiftning i enlighet med berörde åsigt måtte beredas åtminstone för Skaraborgs län. Hans Excellens Herr Justitie-Stats-Ministern har sedermera i skrifvelse den 7 Februari 1860 på nådig befallning gifvit tillkänna, att då gällande stängsellag ännu så kort tid varit tillämpad, att nödig erfarenhet saknades i hvad mån ändring deruti kunde vara af behofvet påkallad, samt förslag om upphäfvande af berörde 5:te § vore hos Rikets då församlade Ständer väckt, Eders Kongl. Maj:t funnit den underdåniga framställningen icke kunna till någon Dess åtgärd föranleda.

Hushållnings-Sällskapet, under hvilket länet sedan år 1856 är indeladt i 11 *kretsafdelningar*, och hvars ändamål enligt stadgarne är att befrämja jordbrukets och näringarnes förkofran samt i öfrigt allt hvad som bidrager till ett ökad ekonomiskt välstånd inom länet, har oafslätligt verkat i enlighet med sitt berörde ändamål, ej mindre på sätt här ofvan i åtskilliga hänseenden är vordet omförmäldt, än äfven genom expositioner, landbruksmöten, premier för skicklighet i jordbruksarbeten och slöjdfit m. m., penningeunderstöd till hvarje handa med jordbruket eller dess binärningar i sammanhang stående inrättningar och företag, införskrifvande af förbättrade åkerbruksredskap från England och försäljning deraf å auktion, uppköp och utdelande af lättfattliga skrifter i dithörande ämnen samt nu senast genom utgifvande af en *månadsskrift*, redogörande för Sällskapet verksamhet och innefattande ej mindre råd och upplysningar, än äfven mindre uppsatser i landthushållningsangelägenheter. Onekligt har Sällskapet i icke ringa mån bidragit att höja jordbruket inom länet till en för några tiotal af år tillbaka knappast anad ståndpunkt. I denna rigtning har Sällskapet ock haft verksamt biträde af *Landbruksskolan å Degeberg*. Vid denna skola, hvars hufvudsyfte, sedan den år 1852 förändrades till en bildningsanstalt för rättare, varit att bibringa lärjungarne, hvilkas antal är beräknadt till 24 årligen, en under den korta lärotiden af två år så vidt ske kunnat fullständig handtverksmessig skicklighet i åkerbruksredskapernas handtering, i förening med en allmän öfversigt af landbruksläran, så att de hvar för

sig sättas i stånd att på egen hand förnuftslenligt ordna och förestå ett landtbruk, hade år 1860 505 personer åtnjutit undervisning i landtbruksskötelsen, deraf 187 elever, 311 rättarelärlingar och 7 betalande elever. Rättarne från Degeberg hafva varit eftersökte så väl inom denna, som andra provinser, och i allmänhet hafva de rättfärdigat skolaus rykte såsom en inom sitt område god bildningsanstalt. Genom det derstädes väl ordnade åkerbruket, der icke gerna någon detalj försumrats, har egendomen blifvit ett föredöme för grannhålllets jordbrukare, och månget nyttigt rön, praktiskt åskådliggjordt på fältet samt klart utredt och beskrifvet af den skicklige, numera ty värr med döden afgångne föreståndaren, ej mindre i hans årliga bland Hushållnings-Sällskapets handlingar intagne berättelser om skolan och dess verksamhet, än äfven i mundtliga föredrag och monografier, har genom Degeberg blifvit känt och af länets bildade jordbrukare tillämpadt.

En af Hushållnings-Sällskapet hösten år 1856 antagen *Agronom* har genom resor i länet åren 1857, 1858 och 1859, då han antog annan plats och lemnade sin befattning i Hushållnings-Sällskapets tjänst, tillhandagått de af länets innevånare, som derom anlitat honom, med undervisning i grunddikning och mejeriskötsel med mera; hvarjemte han åt flere egendomsinnehafvare verkställt utstakningar för afdikning af sankta trakter och nyodlingar, afvägningar för större och mindre vattenaflopp, nivelleringar för grunddikning och indelningar i cirkulationsbruk. Äfven rörande förloppet af sina resor och gjorda iakttagelser angående länets landtbruk, har han redogjort i berättelser, som bland Hushållnings-Sällskapets handlingar finnas tryckte. Dessutom hafva hvardera af åren 1856—1860 statens Agronomer efter requisition af särskilda jordägare tillhandagått med undervisning och upplysningar i fråga om linkultur, boskapsskötsel, odlingsarbeten, afdikningar, dikesplaner, sjösänkning med mera. Till befrämjandet häraf och till lättnad för reqvirent har Hushållnings-Sällskapet, sedan dess egen Agronom afgått, bekostat en tredjedel af det för Statsagronomen bestämda dagtraktamente.

Om *Stamholländeriet* på Gammalstorp, som består af 2 tjurar och 20 kor af Ayrshirerace, gäller samma omdöme, som i nästförutgångne femårsberättelse uttalades, eller att det vårdas väl och att de kreatur, som derifrån säljas, äro i handel begärlige.

Tillgången på *arbetare* för jordbrukets behof har i allmänhet varit knapp, särdeles under pågående jervägsarbeten, hvilka i anseende till den förhöjda dagspenning, som der erhållits, dragit många armar från jordbruket. I skogsbygderna finnas ännu i allmänhet *jordtorpare*, men på slättlandet äro jordtorpen merändels indragna och arbetet besörjes med *lagstadda tjenstehjon*, för tillfället *legdt folk* och *statfolk*. I Leckö fogderi är statorparessystemet föga utbildadt, och jordtorp finnas der i större mängd kvar.

Dagsverkslönerna hafva utgjort för en karl från den 1 Maj till den 1 Oktober vanligen 1 R:dr, men äfven 1,25 och 1,50, för en qvinna under samma tid 50 till och med 75 öre, samt under öfriga tiden af året för en karl ifrån och med 50 öre till och med 1 R:dr, vanligast 75 öre, samt för en qvinna från och med 42 till och med 50 öre, vanligen det senare beloppet, allt på egen kost.

Tabb. No 4
och Litt. L.

C) *Skogshushållning* jemte D) *Rofdjurs utödande*. Hvad skogshushållningen beträffar, så har jemväl under åren 1856—1860 en i förhållande till virkestillgången allt för stark afverkning ägt rum, hvartill de höga trädvarupriserna under en del af perioden särdeles uppmuntrat. På högst få ställen har å enskilda personers ägor skogen behandlats rationellt, ehuru mot slutet af perioden på ett och annat ställe, i synnerhet å större egendomar, en rigtning till en mera förnuftslenlig skogsvård försports, på det sätt att innehafvarne låtit uppmäta och till trakthuggning indela sina skogar. Uppmärksamheten är sålunda fästad på behovet att spara, för att undvika brist i framtiden, och de af allmogon, som ännu hafva skog kvar, skola väl, efter hvad man kan hoppas, varnade af grannars exempel, vinnlägga sig om densammas bibehållande och upphöra med det utrotningskrig, som i afseende på skogen nära nog systematiskt hittills varit fördt. En anledning till en dylik förutsättning erbjuder det förhållandet, att på några ställen i grannskapet af kronoskogarne en del bönder hellre derifrån köpa virke, än afverka på egna skogar. Äfven åt denna näringsgren har Hushållnings-Sällskapet egnat sin omvårdnad genom att anställa en *Skogsplantör*, som emot ringa afgift tillhandagår enskilda

insamlat nödige materialier. Afverkningsbeloppen å dessa skogar, som icke äro ställda under tjenstemäns kontroll, hafva icke kunnat uppgifvas, helst å största delen af dem ordnad hushållning icke är införd.

Anledningen till det jemförelsevis stora afverkningsbeloppet å allmanningen Hökensås, som tabellen N:o 4 för åren 1858 och 1859 visar, är att söka deruti att nämnde båda år en mängd vindfällan och torr skog jemte årshygget upptaxerades och försåldes.

I kubikinnehållet af årsafverkningarne å Hökensås är icke inberäknadt det virke, som blifvit till bevarne utsynadt eller af åverkare fälldt och bortfördt, uppgående till följande belopp:

År	Utsynadt.		Åverkadt.	
	Normalfamnar.		Normalfamnar.	
År 1856—57	3,		20,75,	
» 1857—58	16,07,		10,34,	
» 1858—59	4,		10,35,	
» 1859—60	2,		14,83,	
» 1860—61	9,		21,45,	
	Summa 34,07.		77,72.	

Tab. Litt. M. Från allmanningen Östra Stöpen, för hvilken traktuggningsplan är uppgjord, ehuru icke fastställd, har försäljning af vindfällan samt berednings- och rensningsvirke under femårsperioden, jemte hvad till bevakningen blifvit utsynadt och af åverkare bortfördt, uppgått till det belopp, som nedanstående tabell Litt. M upptager.

De olikheter i fråga om arealen af kronoskogarne, som förefinnas emellan uppgifterna i denna och nästföregående femårsberättelse, härleda sig derifrån, att i den sistnämnda insmugit sig fel, hvilka nu blifvit rättade. Uppgiften om vidden af kronoparken Östra Kinneskogen var då grundad på ungefärlig uppskattning, emedan arealen ännu icke var uträknad, hvilket sedermera skett. I uppgiften 1855 angående allmanningen Östra Stöpens areal voro impedimenterna icke inberäknade och i arealinnehållet af allmanningen Hökensås var intågternas areal icke inbegripen.

Afkastningen af samtliga kronoparker och allmänningar för hela femårsperioden efter afdrag af kostnader för afverkning och kultur utgör således, ören oräknade, 123,810 R:dr R:mt. Behållna inkomsten för samtliga åren 1851—1855 utgjorde 43,779 R:dr banko eller 65,668 R:dr riksmünt. Afkastningen har sålunda under den femårsperiod, hvarom fråga nu är, ökats med 58,142 R:dr R:mt; en följd deraf, att fastställda traktuggningsplaner på de flesta kronoparkerna och en allmänning varit fullständigt tillämpade, hvilket ej var förhållandet nästförutgångne period, då på flere nu normalt behandlade skogar traktuggningen icke regelmessigt börjat. Något har väl måhända prisernas stegring också dertill bidragit.

Tab. Litt. M.

Försäljning, utsyning och afverkning å Östra Stöpen.

	Försåldt.		Utsynadt.	Afverkadt.
	Kubikinnehåll.	Försäljningssumma.		
	Normalfamnar.	R:mt R:dr.	Normalfamnar.	Normalfamnar.
År 1856—57	18,66	62,30	13,25	3,25
» 1857—58	—	—	6	4,58
» 1858—59	343,56	1,023,62	7	3,53
» 1859—60	76,83	239,90	8,50	1,47
» 1860—61	—	—	16,20	2,40
Summa	439,05	1,325,82	50,95	15,25

Skogs- och Jägeristaten i länet vid periodens slut utgjordes af en Öfverjägmästare, tre Öfverjägare, en extra Öfverjägare med lön, 19 Underjägare å kronoparkerna samt 11 bevakare å kronoallmänningarna, med tillhoppa 10,780 R:dr 50 öre i kontant lön samt derjemte i uppskattad boställsafkastning tillsammans 1,739 R:dr 50 öre.

Afverkningssättet å de under Skogsstatens inseende stälde skogarne är här ofvan i tab. N:o 4 tillräckligt omförmäldt. Å enskildes skogar är endast undantagsvis traktuggning införd, och afverkningen å de öfriga sker genom blädning, der icke, såsom förhållandet varit med en del egendomar, hvilka utgjort föremål för handelspekulation, skogen, för att skaffa medel till köpeskillingarnes liqvide-ande, blifvit helt och hållet nedhuggen. Af boställens, kyrkors, läroverks och fromma stiftelsers skogar äro 9,224 tunnland indelade till traktuggning. Öfriga skogar af detta slag äro mer och mindre väl vårdade eller ock alldeles utrotade. Å Göta Kanalbolags skogar är traktuggning i allmänhet införd, och å Höjentorps kungsgård är skogen indelad till traktuggning.

I förvaltningen af häradsallmanningen Hökensås, den enda hvarå regelbunden afverkning äger rum, deltaga intressenterna genom en af dem vald komité. Hela afverkningen säljes å auktion och behållna inkomsten utdelas sedermera bland delegarne.

Allmänningsskassornas tillstånd var vid periodens slut följande: allmanningen Hökensås ägde en behållning af 7,030 R:dr 82 öre, hvaraf intressenterne erhållit 3,000 R:dr.

För allmanningen Rolken	innestod i Ränteriet	en behållning af R:mt R:dr	1,042: 66,
»	» Östra Stöpen	»	» 1,030: 83,
»	» Gryten	»	» 56: 70.

Sedan i detta län, hvarest åtskillige enskilde personer tillhörige skogar finnas och der kronans samt andra under offentlig vård ställda skogar intaga en icke ringa arealvidd, behovet af en *undervisningsanstalt* för bildandet af duglige och i forstväsendet kunnige bevakare gjort sig mera allmänt känt, samt Hushållnings-Sällskapet med hänseende dertill hos Eders Kongl. Maj:t i underdånighet gjort ansökning om inrättandet af en Skogsskola, hvilken ansökning Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i underdånigt Memorial den 14 December 1858 understödt och föreslagit, att berörde skola måtte förläggas till Leckö kungsgård, såsom en för sådant ändamål i flere uppgifna hänseenden lämplig plats; så har Eders Kongl. Maj:t i Nådig skrifvelse till General-Direktören och Chefen för Skogs-Styrelsen den 21 Januari 1859 i nåder tillkännagifvit, att skogsskolor för bildandet af skogsvaktare skulle i åtskilliga delar af riket inrättas, deribland äfven en sådan i Westergötland, men att af framtida beslut komme att bero, hvarest den senare skulle förläggas. Sedermera har en skogsskola blifvit inrättad på Hunneberg inom Elfsborgs län, men någon dylik skola inom detta län har icke kommit till stånd.

Jemte de skogseffekter, som åtgå till länets eget behof, hafva vid sju särskilda *ängsågar* samt en mängd vatten- och vådersågar flere tusen tolfter plank och bräder blifvit tillverkade och jemte brännved afyttrade dels kanalvägen på Göteborg, dels öfver Wettern till Östergötland, der Wadstena är hufvudsakliga afsättningsorten. Någon bestämd kvantitativ uppgift om trädvaruexporten har icke kunnat erhållas, men endast inom Höjentorps fögderi uppgifves densamma hafva uppgått till 8,000 tolfter plank och 4,000 tolfter bräder årligen.

Svedjande i skog har aftagit och användes nu mera egentligen endast i norra och sydöstra delarne af länet.

Under perioden hafva å de under Skogs-Statens omedelbara inseende stälde skogar i följd af vårdslöshet vid torfbränning å angränsandes ägor inträffat 3:ne *skogseldar*, som härjat tillhoppa 148 tunnland, hvarförutom 13 skogseldar utan tillförlitligt känd orsak uppkommit, 2:ne större, som afbrände tillhoppa 110 tunnland, samt 11 mindre, som hastigt släcktes och icke åstadkommo särdeles skada. I följd af skogseldar, som inträffat före nu ifrågavarande period, hafva å Hökensås vidsträckta fält blifvit förbrända, å hvilka återväxt annu icke är beredd. Skyndsamma åtgärder för återplantering erfordras och komma att med det första vidtagas,

för återställande, så vidt ske kan, af det på ofvanberörda sätt störda omloppet. I den mån krono- och allmänningskogarne hunnit inhägnas, hafva skogseldarne minskats, så att man, sedan hägnad nu kring nästan alla berörde skogar blifvit upprättad, kan hoppas att för framtiden undgå den minskning i afkastning och försämring af skogsmarken, som af dylika eldar varit en följd. Emellertid uppkomma skogseldar ännu dels till följd af vårdslöshet eller okynne hos bärplockare, dels genom hägnadernas antändning af grannar, hvilka beräkna fri genomgång för sina kreatur under reparationstiden, eller af arbetare, som önska arbetsförtjenst. För att så vidt möjligt är hämma ett dylikt ofog, hvarom vederbörande sällan kunna öfvertygas, har bärplockning å kronoskogarne blifvit förbjuden, äfvensom vakt hållits på sådane ställen, der hägnaderne blifvit uppbrände, till dess de hunnit återupprättas, hvarjemte de, som bott i grannskapet af brandfälten, icke fått biträda vid hägnadsarbetena eller den brandskadade skogens upphuggning. Å enskilde personers skogar hafva skogseldarne under perioden betydligt aftagit. Säkra uppgifter om arealen afbränd mark och kubikinnehållet af virket hafva icke kunnat erhållas. Följande torde dock förtjena att nämnas, nemligen att i Södra Wadsbo fögderi omkring 60 å 70 tunnland skog afbrunnit, att å Laxå bruks skogar, utgörande inom länet en areal af 5,825 tunnland, enligt af bruksägaren förde noggranna anteckningar åren 1858 och 1859 genom skogseld betydliga sträckor blifvit lagda i aska med en förlust af omkring 33,676 kubikfot virke (hela den å Laxå bruks skogar nämnde år af skogseld förbrända kubikmassa utgjorde 81,550 kubikfot, hvaraf återstoden eller skilnaden emellan sistnämnde båda belopp belöper på Örebro län), äfvensom att å Stenstorps sockens skogar i Højentorps fögderi år 1859 omkring 100 tunnland blifvit af eld förhärjad. Innebyggarne gingo härigenom miste om sommarbete för sina kreatur jemte den förlust af till bränsle användbar barr- och löfskog, som genom branden tillskyndades dem. Vårdslöshet och oförsigtighet vid antändande och bevakning af svedjeland hafva i allmänhet varit orsaken till de skogseldar, som inträffat å enskilde personers ägoområden.

Å Laxå bruks skogar och i öfrigt å Tivedens skogstrakter, der befolkningens rättsbegrepp äro föga utbildade och hvarest en otillgänglig ort med brist på farvägar försvårar polisuppsigten, torde skogseldarne, åtminstone till en betydlig del, hafva tillkommit genom anläggning och i följd af de närboendes missnöje med de åtgärder ägarne vidtagit att mot intrång skydda sitt område medelst sträng uppsigt och åtal inför domstol, der skedda åverkningar kunnat upptäckas. Jernvägens dragande genom denna ort och den utvidgade samfärdsel, som i följd deraf kommer att uppstå emellan densammas bebyggare och andra traktens innevägnare, bör dock bidraga, att efterhand göra folklynnet derstädes mildare och i samma mån minska angreppen emot annans egendom.

Någon menlig inverkan på skogsvården af bruks- och fabriksanläggningar inom orten har icke förspotts. De senare äro i allmänhet af ringa betydenhet, och bruken taga sitt virkesbehof med få undantag från egna skogar, hvilka i allmänhet äro väl vårdade. *Stängselsättet* med gärdsel och stör, som fortsattes nära nog på samma sätt, som tillföre, jemväl efter år 1857, medtager visserligen en mängd skog, som nyttigare kunde användas, men klagan deröfver blifver alltmera allmän, så att man bör kunna hoppas, att andra utvägar till hägnad emellan grannar skola uppsökas, der icke jordägarne finna sin fördel vid att valla kreaturen och låta stängseln ligga neder. Getter hafva varit sällsynta och förekomma hufvudsakligast i Norra Wadsbo fögderi, äfvensom i Wartofta och Södra Wadsbo, ehuru äfven der i ringa antal. Inom de öfriga fögderierna underhölls icke dylika djur.

De vanligaste *priserna* å skogsprodukter hafva varit: för ett sågtimmer af 10 alnars längd och 9 å 12 tum i topp från och med 2 R:dr 50 öre till och med 3 R:dr; för ett byggnadstimmer, 15 alnar långt, 7 tum i topp, 1 R:dr 50 öre; för en brofamn barrved från och med 3 R:dr 50 öre till och med 6 R:dr, för kol per tunna 50 öre, för gärdselvirke per 100 stänger från och med 1 R:dr till och med 2 R:dr 25 öre, för stör per 100 från och med 50 öre till och med 1 R:dr 75 öre. Priserna vexla i förhållande till orternas mera eller

mindre tillgång på skog och äro högst på slättbygden. Undantagsvis hafva de uppgått till två gånger de belopp, som här ofvan äro uppgifna.

Torfmosar finnas till icke ringa omfång inom länet, i synnerhet inom Skara, Höjentorps och Wartofta fögderier, utgörande en areal af omkring 1,773 tunnland samt i Barne, Åse och Wiste härader af Leckö fögderi, hvarifrån tunnlandtalet icke kunnat uppgifvas. Der torf finnes, begagnas den i synnerhet å slättbygd temligen allmänt såsom brännmaterial. För torfmossarnes tillgodogörande genom beredning till brännkol, hvarom i senast afgifna femårsberättelse förmäles, anslog Hushållnings-Sllskapet år 1856 af sin andel i afgifterna för minuthandel med och utskänkning af bränvin 300 R:dr Banko. men några ytterligare åtgärder i detta hänseende hafva sedermera icke afhörts.

Andra surrogater för ved till bränsle begagnas icke med undantag af *stenkol*, som allt mera användes vid klensmide i skogsfattigare orter, och vanligen betalas med 2 R:dr 33 öre per tunna.

Under femårsperioden hafva i 194 mål angående brott emot skogsordningen de tilltalade blifvit sakfällde. Skogsplanteringskassans andel i ådömde böter har utgjort 454 R:dr 72 öre R:mt.

Antalet under perioden *dödade rofdjur* och beloppet af derfor utbetald belöning inhemtas af bifogade tabell N:o 5. De dödade vargarnes antal har enligt tabellen minskats. Antalet dödade räfvar är deremot större nu än under föregående period, hvilket dock icke är att så förstå, som skulle dessa rofdjurs antal hafva i sjelfva verket tillväxt, utan snarare bör tillskrifvas en större och med mera framgång belönad jagtifver. De daggande rofdjurens antal är otvifvelaktigt i aftagande, men deremot hafva roffoglarne betydligt förökats och göra icke ringa skada på det nyttiga vilda. Belöningar för roffogelskott utdelas icke.

På sätt i nästföregående femårsberättelse är omförmäldt, utgå belöningar för rofdjursskott jemlikt en emellan länets innevånare träffad och af Eders Kongl. Maj:ts den 8 Augusti 1842 fastställd förening sålunda, att för gammal varg erhålles 27 R:dr, för vargunge 13 R:dr 50 öre, för räf 9 R:dr och för räfunge 3 R:dr. Bidraget till skottpenningarne har efter beräkning per mantal utgjort: år 1856 88 öre, år 1857 91 öre, år 1858 89 öre, år 1859 1 R:dr 6 öre samt år 1860 1 R:dr 34 öre.

Uti 32 under den tid denna berättelse afser vid domstolarne anhängiggjorde mål angående brott emot gällande stadgar om jagt och djurfång hafva de tilltalade blifvit bötfällde. Jagtkassans andel i ådömde böter, som influtit, har utgjort 136 R:dr 37 öre. Här bör dock anmärkas, att ibland böter för oloflig jagt och åverkan en del måst aftjenas med kroppsstraff, i anseende till bristande tillgång hos förbrytarne att gälda med.

E) *Bergs- och Brukshandtering* samt F) *Fabriker, Manufaktururer och Handtverk*. Verk och inrättningar inom länet, hvilka hafva till föremål så väl egentlig bergs- och bruksrörelse, som alla slag af fabriks- och manufakturproduktion jemte handtverkerier med dithörande personal så väl å landet, som i städerna, sådant förhållandet var vid femårsperiodens slut, finnas upptagne uti bilagde tabell N:o 7.

Enligt hvad den utvisar, finnas i länet icke några grufvor och endast en masugn, nemligen Granvikens i Undenäs socken, hvarest blåsning ägt rum åren 1857, 1858, 1859 och 1860 med en sammanräknad tillverkning af 4,553 skeppund tackjern, i värde uppskattadt till 22,765 R:dr R:mt.

För de 9 jernbruken lemna tab. Litt. N å följande sida en mera detaljerad uppgift.

Tab. Litt. N.

Vid Ryfors och Tidaholms bruk bedrifves jemväl manufaktur- och spiksmide, som uppgått till:

År	Tillverkning och Försäljningsvärde vid Ryfors bruk:		Tillverkning och Försäljningsvärde vid Tidaholms bruk:	
	Sk f B.-v.	R:dr R:mt.	Sk f B.-v.	R:dr R:mt.
År 1856.....	297,	15,497,	215,	15,252,
» 1857.....	251,	14,632,	202,	14,773,
» 1858.....	219,	12,025,	112,	13,092,
» 1859.....	234,	11,229,	188,	13,040,
» 1860.....	250.	10,897.	203.	10,769.

År 1859 öppnades vid Forsvik ett gjuteri, hvarest tillverkats nämnde år 565 och år 1860 692 Skå gjutgoods, i tillverkningsvärde uppskattadt till 33,948 R:dr R:mt.

Jemte bruken, finnas i Wartosfta fögderi 5 särskilda jernmanufakturverk, nemligen: Madångsholm med 2 knipp- och 1 spikhammare samt uppgifvet försäljningsvärde, hvilket nedgått ifrån 1,440 R:dr för 96 centner manufakturgoods år 1856 till 800 R:dr för 53 centner år 1860; Annefors med 2 knipp- och 3 spikhamrar samt ett försäljningsvärde, som år 1856 utgjorde 19,204 R:dr för 945 centner och år 1860 16,957 R:dr för 875 centner; Tunarp med 1 redskapshammare eller s. k. vattenslägga, hvarest årliga tillverkningen, som ej kunnat bestämdt uppgifvas, uppskattats till 100 centner med en arbetsvinst af 3 R:dr på hvarje centner; Slättång, hvarest vid en vattenslägga tillverkas årligen omkring 50 centner gods med enahanda 3 R:drs arbetsvinst per centner, varande detta verk i förfallet skick; samt Källebacken med redskapshammare, hvarest årligen förarbetas omkring 150 centner gammalt jern med lika arbetsvinst, som ofvan är nämndt. Stångjernshammaren vid Källefall har under perioden varit nedlagd. Kopparhammaren vid Källefall har deremot varit i gång med årligt tillverkningsvärde af ungefär 3,900 R:dr. Kopparhammaren vid Sättersfors har högst obetydligt begagnats, och något värde å hvad der tillverkats kan ej uppgifvas.

Den *personal*, som af jernhandteringen är upptagen, finnes antecknad uti tab. N:o 7.

Af ofvanstående redogörelse för tillverkningen, hvilken dels afsattes inom länet, dels vågföres i Göteborg, inhemtas de *vexlingar*, som denna näringsgren varit underkastad. Den vid åtskilliga bruk inträffade minskning i tillverkningskvantiteten åren 1858 och 1859 härledde sig från brist på driftvatten. Transporterna ombesörjas i allmänhet å bruken angränsande vattendrag eller ock på axel till närmaste kanalstationer och sedermera sjöledes till Göteborg. Kolätgången har uppgått:

	1856:	1857:	1858:	1859:	1860:
vid Skagersholm till.....	3,904½	3,759½	2,781,	2,821½	4,229 läster om 12 tunnor och
vid Ribbingsfors till.....	676,	756,	1,831,	814,	1,017 stigar.

Sistnämnde 2:ne bruk hemta sina tackjernsbehof från masugnarne i Lekebergs och Carlskoga bergslager och hemföra dem dels landvägen med biträde af egna underhafvande, dels ock, hvad Ribbingsfors angår, från Carlskoga faktori genom Knapfors kanal till Sjöändan och vidare på jernväg till Christinehamn, hvarifrån de sjöledes transporteras till brukets lastageplats Atterbäcken vid Wenern. Skagersholm hemtar sitt bränma-

Tab. Litt. N.

Jernbrukens antal och tillverkning.

För Stångjernstillverkning:	Händer.	Hamrar.	Tillverkning Skeppund B.-V.					Försäljningsvärde.
			1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	
<i>I Norra Wadsbo fögderi.</i>								I medeltal omkring 25 R:dr per Skeppund.
Skagersholm	4	4	2,654	2,888	2,407	2,488	3,269	
Ribbingsfors	2	2	2,001	2,256	2,153	2,376	2,405	
<i>I Södra Wadsbo fögderi:</i>								
Forsvik	2	2	1,235	1,174	1,481	1,768	1,771	
Sättra	2	2	1,566	1,463	1,561	1,217	2,138	
Åboholm	2	2	1,378	1,034	530	740	1,025	
Lagersfors	3	2	1,576	1,944	1,984	1,724	2,281	
<i>I Höjentorps fögderi:</i>								
Åreberg	1	1	119	118	119	119	119	
<i>I Wartosfta fögderi:</i>								
Ryfors	2	2	573	485	474	467	719	
Tidaholm	1	1	522	317	589	584	625	

terial uteslutande från egna skogar, och af kolåtgången vid Ribbingsfors under femårsperioden hafva 2,156 stigar tagits på brukets skog, 1,789 stigar köpts inom länet samt 1,149 stigar från orter, belägna utom länet.

Från de öfriga jernbruken hafva detaljerade underrättelser om kolåtgång, förlagsort för råämne och utvägar för detsammans hemforslande icke erhållits.

Olyckshändelser i afseende å rörelse och personal hafva under perioden icke afhörts.

Vid Böhlet i Udenäs har bearbetats ett *brunstensbrott*, som afkastat:

År 1856	185 Skæ	3 Læ,	År 1859	265 Skæ	4 Læ,
» 1857	204 »	10 »	» 1860	240 »	1 »
» 1858	266 »	10 »		Summa 1,161	Skæ, 8 Læ

brunsten. Denna tillverkning hade sålunda å nyo något tilltagit. På senare tider har någon malmbrytning icke ägt rum, utan arbetet bedrifvits medelst plockning och vaskning utur de gamla varphoparne.

Endast ett *alunbruk* finnes i länet, nemligen vid Hönstätter med en tillverkning år 1860 af 600 tunnor alun. Alunbruket vid Carlsfors nedlades år 1856, och vid Kallås upphörde aluntillverkningen år 1855.

Vid *quarnstensbrottet* i Lugnås, der fyra personer äro ständigt sysselsatta, tillverkas fortfarande quarnstenar af god beskaffenhet. Enahanda tillverkning äger rum i Timmersdala socken, men är i aftagande, liksom slipstenstillverkningen i Låstads socken. Deremot finnes i Katorps by af Böja socken ett slipstensgryt af god beskaffenhet, hvarifrån årligen 2 å 300 slipstenar afyttras för ett värde af omkring 12 å 1500 R:dr.

Kalk tillverkas på åtta ställen inom Södra Wadsbo fögderi i Timmersdala, Sätters, Bergs och Lerdala socknar vid foten af Billingen, till ett belopp af ungefär 15 å 18,000 tunnor, på sex ställen inom Wartofta fögderi, till en myckenhet af 2,000 tunnor, allt årligen, samt på fyra ställen inom Leckö fögderi, äfvensom vid Mösseberg och Kinnekulle inom Skara fögderi, hvarifrån tillverkningsbeloppet icke är uppgifvet.

Stenhuggningsarbete af icke ringa betydenhet idkas vid Hellekis och Blomberg samt af mindre omfång, ehuru jemväl till afsalu, i Wåmbs by.

Å Binnebergs mo är för Carlsborgs fästning afsatt ett skifferbrott, som likväl ännu icke begagnats.

De fyra i senaste femårsberättelsen omförmälda *pappersbruk* bedrifvas fortfarande, och uppgifves tillverkningsvärdet vid dem år 1860 sålunda:

vid Cathrinefors.....	R:mt R:dr	13,948,15,
» Åkleby	omkring » »	2,000,
» Gustafsbruk.....	» »	1,500,
» Bälteberga.....	» »	9,832.

Ett *ullspinneri*, i förening med *klädesfabrik* vid Måsaqvarn i Skånings härad, lemnade år 1860 ett tillverkningsvärde af 12,000 R:dr.

Vid Årebergs *oljeslageri* i Höjentorps fögderi tillverkades år 1860 2,000 kannor linolja, värde 4,000 R:dr R:mt.

I Lidköping finnes en *tändsticksfabrik* af ringa betydenhet och vid Amundtorp i Höjentorps fögderi en sådan med beräknadt tillverkningsvärde år 1860 af 2,500 R:dr.

I länet finnas fortfarande 2:ne större *glasbruk*, nemligen ett å Bromö, en ö i Wenern, förbi hvilken de flesta å Göta kanal gående ångbåtar passera. Denna fabrik afser tillverkning af fönster- eller s. k. taffelglas, hvitt eller färgadt, äfvensom kupor, ur- och däcksglas samt takpannor. Arbetspersonalen har utgjort omkring 375 å 380 personer årligen, hvilka hafva god utkomst under arbetstiden och tillfälle att göra besparingar för ålderdomen genom insättningar i den för bruket stiftade *sparbank*. Bruket har betydlig egen skog och fyller i öfrigt sina behof af ved genom inköp dels från kronoparken Sundsmarken och dels från andra intill Wenerns stränder gränsande skogar, hvarifrån veden med brukets egna båtar afhämtas.

Tab. Litt. O. Tillverkningen, som uteslutande afsättes inom riket, utgjorde enligt bruksböckerna det i tab. Litt. O uppgifna belopp.

Länets andra glasbruk är vid *Årnäs* i Kinne härad, hvarest hufvudsakligen tillverkas buteljer, hvilka till största delen försäljas till Carnegies & C:s Porterfabrik i Göteborg och transporteras sjöledes på Wenern och Göta kanal. Tillverkningsvärdet utgjorde år 1860 91,080 R:dr R:mt. Omkring 2,600 famnar kastved åtgå årligen, hvaraf största delen köpes från Wermland, samt 200 famnar långved, som köpes från angränsande kronoparkerna Östra och Vestra Kinneskogen. Antalet arbetare har årligen utgjort 32 å 40 öfver och 16 under 15 års ålder. Deras ekonomiska ställning är i allmänhet god. För brukets och godsets barn finnes en särskild *skola* inrättad, och är arbetarnes tillstånd i sedligt hänseende tillfredsställande.

Under femårsperioden äro *nyanlagde*: gjuteriet vid Forsvik samt ett garfveri i Wång, Udenäs socken.

Någon annan särskild för bruks- eller fabriksarbetare inrättad bildningsanstalt, än den här ofvan omnämnda vid Årnäs, finnes icke att omnämna.

Bland *binäringar* bör nämnas *linberedning* inom några orter af Wadsbo och jemväl inom Kåkindis härad, tillverkning af *möbler* och *laggkärl* inom Sandhems och Habo socknar samt af *laggkärl* i norra delen af Södra Wadsbo fögderi, äfvensom af *linne-* och *ylleväfnader* i Wadsbo härad, hvarest årligen tillverkas omkring 16 å 17,000 fot hel- och halffinne med bomull till inslag, 24 å 26,000 fot blålgarnsväf, 4,000 fot ylleväfnader, mest golfmattor, samt 1,000 fot bomullsväfnad. Från Wadsbo fögderi säljas omkring 600 centner lin årligen. Berörde produkter afyttras dels inom länet i städerna och vid marknader, dels från de norra orterna till Nerike och Östergötland. *Båtbyggeri* idkas i norra delen af Södra Wadsbo fögderi, äfvensom i ringa grad vid kusten af Wetteren inom Wartyfta fögderi samt vid Öarne i Wenern.

Dessutom finnes vid kanalstationen Sjötorp en Göta kanalbolag tillhörig, till enskild person utarrenderad *reparationsdocka*, hvarest blifvit reparerade

år 1856 med 12 arbetare	22 fartyg;
» 1857 » 15 »	14 »;
» 1858 » 10 »	11 »;
» 1859 » 18 »	22 »;
» 1860 » 13 »	16 ».

Fiske idkas temligen allmänt af de länets innevånare, som bo nära vattendrag. På flere ställen vid stränderna af Wenern bereder fisket innevånarne en icke ringa inkomstkälla, och på Thorsö samt Kållandsö utgör det en hufvudsaklig del af deras inkomst. I afseende på värden om fiskevattnen, har Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande, efter det Hushållnings-Sällskapet, som från särskilda orter låtit infordra och erhållit upplysningar angående fisket och dess bedrivande i de förnämsta vattendragen, i ämnet sig utlåtit,

Tab. Litt. O.

Tillverkningen vid Bromö glasbruk.

	Kistor.	Bundtar.	Tillverkningsvärde.		Vedåtgång i famnar.	
			R:dr R:mt.	Realis. värde. R:dr R:mt.	Kastved.	Långved.
År 1856	1,427	7 $\frac{1}{2}$	96,465,60	104,945,64	5,282	411
» 1857	1,367	9 $\frac{1}{10}$	106,854,22	115,113,33	4,820	568
» 1858	1,593	2 $\frac{1}{10}$	133,629,68	131,237,50	4,435	358
» 1859	1,445	8 $\frac{1}{10}$	96,092,50	114,528	3,229 $\frac{1}{2}$	274
» 1860	1,318	1 $\frac{1}{10}$	97,387,16	105,694	3,581 $\frac{1}{2}$	276 $\frac{1}{2}$

Anmärkning. Det olika tillverkningsvärdet härleder sig från varlande priser å ved och rudimaterier under de särskilda åren.

dels fastställt en emellan de länets innevånare, hvilka idka fiske i sjön Wetteren, vid sammanträde i Hjo den 15 och i Rödesund den 18 Augusti 1859 träffad öfverenskommelse om användandet af endast sådan till grof-leken bestämd redskap, att fiskynglet derigenom fredas, dels ock, efter vederbörandes hörande, genom utslag den 6 Februari 1860, som likväl är vordet hos Eders Kongl. Maj:ts och Rikets Kammar-Kollegium öfverklagadt, och för närvarande på Kongl. Kammar-Kollegii pröfning beror, meddelat föreskrifter om beskaffenheten af den redskap, som vid bedrifvandet af fiske i de till länet hörande delar af sjön Wenern finge begagnas, dervid Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande sökt att genom afskaffande af tättbundne notar, nät och håfvar förebygga ynglets uppfångande och utödande, hvilket allmänneligen ansetts utgöra orsaken till fiskens minskning i denna tillförene fiskrika sjö. Någon reglering af fiskerihandteringen i öfriga större sjöar inom länet, såsom Hornborgasjön, Örlen, Viken m. fl., äfvensom småsjöarne i Walle härad, hade vid periodens slut icke ägt rum, hufvudsakligen i afvaktan på laga kraftvunnet utslag angående fisket i Wenern.

Tillgången på nyttigt *villebråd* har betydligt minskats, utom på kronoparkerne och vid sådane större egendomar, der jagten vårdas. Roffoglar och lösa gående hundar hafva å sådant villebråd gjort betydlig skada. Skogs- och jägeribetjeningen kan föga bidraga till jagtens skyddande utom kronoskogarne, hvarest de hafva tillräcklig sysselsättning, och någon egentlig inkomst af jagt kan icke någorstädes inom länet beräknas. Elgar uppehålla sig endast kortare tider af året i de skogrikare trakterna. Kronhjortar, som för omkring 40 år tillbaka funnos i myckenhet på Kållandsö, hafva numera alldeles försvunnit.

Förhållandet med *bränvinstillverkningen* och kostnaderna för kontrollen derå har varit det i följande Tab. Litt. P. tab. Litt. P redovisade. Vid de större brännerierna har tillverkningen under de två senaste åren i perioden tilltagit. Vid de mindre brännerierna, hvilka efter hand minskats, har tillverkningsbeloppet i förhållande der-till aftagit. I sammanhang härmed bör anmärkas, att gammal bränvinsbränningsredskap blifvit inlöst för 11,509 R:dr 26 öre och försåld för 8,449 R:dr 48 öre, så att statsverkets förlust derå utgör 3,059 R:dr 48 öre, hvartill kommer 417 R:dr 38 öre omkostnader vid redskapens emottagande, förvarande, inpackning och transporterande m. m., eller tillhopa 3,476 R:dr 86 öre.

Tab. Litt. P. *Bränvinstillverkningen och kostnaderne för kontrollen derå.*

	Antal Brännerier.		Tillverkningsbelopp.	Afgifternes belopp.	Kostnaden för kontrollen.
	Med mäs-k-värnare.	Utan mäs-k-värnare.	Kannor.	R:mt R:dr.	R:mt R:dr.
<i>Större Brännerier.</i>					
År 1856.....	45		754,125	386,209,12	28,070,23
» 1857.....	41		767,903	388,087,56	25,475,24
» 1858.....	43		581,763,5	352,125,90	43,286,35
» 1859.....	52		1,241,572	750,537	41,464,29
» 1860.....	47		948,873	570,488,36	24,304,04
Summa	—	—	4,294,236,5	2,447,417,94	162,600,15
<i>Mindre Brännerier.</i>					
År 1856.....	20	253	—	79,778,63	—
» 1857.....	20	260	—	81,990,45	—
» 1858.....	4	80	—	56,175,60	—
» 1859.....	2	88	—	65,000	—
» 1860.....	2	75	—	57,708,40	—
Summa	—	—	—	340,653,08	—

4. Kommunikationsanstalter och varubyten.

Tab. N:o 8. A) *Landskommunikationer.* Allmänna landsvägars samt härads- och socknevägars längd vid periodens slut, äfvensom längden af under femårsperioden fulländade och afsynade nya vägar med de för desamma af statsverket eller kommunerna tillskjutne kostnader, inhemtas af bifogade tabell N:o 8. Alldenstund uppgifter om längden särskildt af sockne- och häradsvägar icke kunnat från alla fögderier erhållas, har längden af båda dessa vägkategorier måst i en summa sammanföras.

Vägarnes tillstånd är i allmänhet godt. Af mindre god beskaffenhet är omkring 6½ mil norra delen i Walla tingslag, der de äro sanddjupa och backiga, samt en del vägar inom Walle och Kåkindes härader i Höjentorps fögderi och Åse samt Kinneferdings härader i Leckö fögderi, der brist är på tjenligt väglagningsämne. Sämst hafva onekligen varit vägarne vid Falköping och derintill gränsande landsbygd i Wartofta och Gudhems härader samt Sköfde stads vägar och vägarne i grannskapet af Lidköping, emellan sistnämnde stad i rigtning mot Källängens gästgifvaregård, äfvensom en mindre del af vägen på andra sidan till Mellby och Örslösa gästgifverier. Några andra åtgärder till vägarnes förbättrande än den vanliga årligen återkommande allmänna väglagningen med påfyllning af grus, äfvensom på några orter af lera hafva dock i allmänhet icke under perioden vidtagits. Bättre afdikning har emellertid efter allvarsamma påminnelser af Läns-Styrelsen och i följd af noggrannare tillsyn från kronobetjeningens sida åren 1859 och 1860 ägt rum, ehuru mycket jemväl i detta afseende ännu återstår att göra. Makadamisering har med fördel varit använd å Mariestads vägar, och början med enahanda förbättringsmethod skedde år 1860 i Sköfde, hvarest vägarne i följd af ofullständig och bristfällig vägdelning, upprättad före år 1825, då stadsjorden skiljdes från tomterna, i de flesta fall omöjliggjort all kontroll å de enskilde vägghällarne.

Väghållningsbesväret, som, i anseende till mängden af de i detta län befintlige vägar, är särdeles tryckande samt allt efter de särskilda jordmånernas beskaffenhet drabbar jordbrukarne med olika tyngd i särskilda delar af länet, öfverklagas allmänt derföre, att det från jordbruket drager icke ringa arbetskraft. I ändamål att ordna detsamma på sådant sätt, att under fortfarande skyldighet för jordbrukaren att bekosta vägarne denna skyldighet måtte blifva så litet betungande som möjligt samt jemnare fördelad, åtminstone inom hvarje vägbyggnadsdistrikt, hafva hvarjehanda tankar och meningar yttrats. Öfver ett ifrån Kinne härad utgånet förslag i denna rigtning, till hvars grunddrag hörde häradsväghållningens upplåtande å entreprenadauktion i mindre lotter till de lägst bjudande, på häradets gemensamma bekostnad, och under öfverinseende af särskildt vald Vägbyggnads-Direktion, hafva häradets vederbörande innevånare varit hörde vid af Läns-Styrelsen förordnadt sammanträde i Enebacken den 28 Juni 1859. Förslaget rönste då temligen allmänt motstånd, till en icke ringa del derföre, att detsamma vid tillfället icke var med erforderlig klarhet utarbetadt. Den, som väckt förslaget, åtog sig, på anmodan af de tillstädesvarande, att med tillkallande af några för ämnet intresserade personer, derutinnan författa fullständigt förslag och detsamma genom tryck offentligen kungöra, hvarefter nytt sammanträde, efter anmälan hos Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande, skulle ut sättas. Ett detaljeradt förslag har sedermera varit i tryck synligt, men någon anhållan om förnyadt sammanträde för frågans vidare behandling har icke afhörts.

Bland åtgärder i afsigt att befrämja allmänna vägarnes förbättrande, bör äfven nämnas att, jemlikt ett af Hushållnings-Sällskapet biträdt förslag från Sällskapets afdelning i Wartofta härad, Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande efter vederbörandes hörande genom allmän kungörelse den 27 Augusti 1860 föreskrifvit, att den allmänna väglagningen på försök under tre år från och med år 1861 skulle verkställas årligen före April månads slut i hela häradet, med undantag af sju socknar, hvilka icke velat på förändringen ingå. Ifrån detta härad klagades nemligen deröfver, att grusningen sommartid, utan att på något sätt stadga vägarne när våt årstid inträffade, endast förorsakade obehag och svårighet för vägförande jemväl på en tid då vägarne, åt

sig sjelfva lemnade, vanligen voro fargilde och fasta. Verkningarne af berörde åtgärd ligga utom området för den tid denna underdåniga berättelse omfattar.

Följande vägar hafva under femårsperioden blifvit dels utvidgade, dels *omlagda* och *förbättrade*:

I Norra Wadsbo fögderi:

1. 0,25 mil af allmänna landsvägen emellan Fredsberg och Lyrestad har blifvit utvidgad ifrån 14 till 16 à 20 fots bredd för 300 R:dr;

2. å häradsvägen emellan Hassleds-Wallby och Fredsberg har en längd af 0,41 mil blifvit af kommunen dels omlagd, dels förbättrad för 1,000 R:dr. Vägen är på alla ställen utlagd till 24 fots bredd jemte 4 fots breda diken på ömse sidor;

3. å landsvägen emellan Lyrestad och gästgifvaregården Bodarne äro tre backar, benämnde Backaliden, Märssprängan och Skeppareliden omlagde och sänkte. Kostnaden för berörde arbete, som började i Juli månad 1859 och afsynades den 21 Juli påföljde år, uppgick till 12,486 R:dr 21 öre. Till detta arbete har i orten utgått 3,486 R:dr 21 öre, och återstoden 9,000 R:dr har af Eders Kongl. Maj:t blifvit i nåder beviljadt såsom understöd af statsmedel utan återbetalningsskyldighet; och

4. för borttagande af en vinkel å vägen som ifrån Töreboda jernvägsstation leder upp till landsvägen vid Nolåsen samt planering af en backe derstädes hafva kostnaderna utgjort 274 R:dr; om sättet för hvilkas gäldande uppstått tvist, som vid 1860 års slut var på Eders Kongl. Maj:ts nådiga pröfning beroende.

Af ofvanstående vägförbättringsarbeten äro de två sista icke uti tabellen N:o 8 upptagne, emedan de icke afse förbättrande af någon bestämd väglängd, som skäligen kan i miltal uttryckas, utan snarare undanrödjande af befintliga hinder och oländigheter å vissa punkter af i öfrigt farbara vägar;

I Södra Wadsbo fögderi:

a) En sockneväg ifrån Carlsborgs tegelbruk till allmänna landsvägen vid Lerbro i Mölltorps socken är iståndsatt af kommunerne för 120 R:dr;

b) i Lerdala socken hafva två backar blifvit sänkta, men kostnaden derfor har icke kunnat med säkerhet uppgifvas;

I städerna:

a) Af de till Sköfde stad hörande vägar, har $\frac{3}{4}$ -dels mil landsväg, $\frac{1}{4}$ -dels mil häradsväg och $\frac{1}{8}$ -dels mil sockneväg blifvit betydligt förbättrad, landsvägen för 1,392 R:dr, häradsvägen för 123 R:dr och socknevägen för 285 R:dr;

b) ifrån Falköping till jernvägsstationen vid Ranten har ny väg, utgörande i längd $\frac{1}{4}$ -dels mil, blifvit anlagd för 12,000 R:dr af staden, som dertill användt sin andel i afgifterna för utminuterung och utskänkning af bränvin.

I sammanhang härmed bör nämnas, dels att vederbörande vägbyggnadsskyldige i Hassleds pastorat samt Hofva, Fagerlids, Lyrestads och Amnehärads socknar vid sammanträde inför Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande den 18 December 1860 förenat sig i beslut att omlägga den så kallade Barebacken i Amnehärads socken på vägen emellan Torfveds och Björstorps gästgifvaregårdar, så vida understöd af allmänna medel dertill kunde beredas, för hvilket företag närmare redogörelse kommer att i nästa femårsberättelse afgifvas; dels att Eders Kongl. Maj:t i nåder tillätit, att ifrågasatt omläggning af vägen emellan Sköfde och gästgifvaregården Klostret fick i det af Styrelsen för Allmänna väg- och vattenbyggnader till riksdagen 1859 upprättade Generalförslag öfver allmänna arbeten antecknas, äfvensom att 40,000 R:dr såsom bidrag dertill fick i förslaget uppföras; och skulle det bero på förnyad nådig pröfning huruvida, sedan sig visat om Rikets Ständer ställde några medel till Eders Kongl. Maj:ts nådiga disposition för vägarbetens understödjande, berörde företag kunde varda med statsbidrag understödt; dels ock slutligen att sammanträden varit hållne och åtgärder vidtagna för att bereda omläggning af en del utaf vägen emellan Onsjö gästgifvaregård och jernvägsstationen

vid Foglavik, hvilket förslag, i anseende till de hemmans ringa antal och svaga beskaffenhet, som äro skyldige att bygga nämnde väg, äfvensom obenägenhet hos befolkningen i angränsande orter, hvilka hufvudsakligen begagna vägen för förbindelse med jernvägen, att till företaget bidraga, hittills icke kunnat bringas till verkställighet.

Af de till Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes disposition ställda bidrag för vägundersökningar inom länet, hafva utgifterna för upprättande af kartor och kostnadsförslag öfver sistberörde 3:ne arbetsföretag blifvit bestridde. Behållningen i denna fond utgjorde vid slutet af år 1860 957 R:dr 60 öre R:mt.

Några nya broar äro icke under perioden uppförde. Inom Norra Wadsbo och Skara fögderier äro tillsammans 19 broar ombyggde och reparerade för sammanräknadt 9,365 R:dr. En bro öfver ån Tidån är i Södra Wadsbo fögderi ombyggd för omkring 3,000 R:dr R:mt. I öfrigt hafva reparationer eller ombyggnad af broar inom länet icke förekommit af sådan betydighet, att de förtjena att här anmärkas. Nyssnämnde brobyggnadskostnader äro bestridde af kommunerne utan något statens deltagande.

Färjor finnas icke inom länet, men väl *båtkommunikation* emellan Bromö och Thorsö samt sistnämnde ö och fasta landet, hvilken förbindelse upprätthålles af dertill indelade hemman, som i stället äro befriade från gästgifveriskjuts, emot betalning enligt en sedan lång tid tillbaka gällande taxa.

Å allmänna med skjutsstationer försedda vägar funnos vid periodens slut inalles 1,232 *grindar*, hvaraf 9 i Norra Wadsbo, 187 i Södra Wadsbo, 424 i Höjentorps, 239 i Skara, 307 i Wartofta och 65 i Leckö fögderi samt en å Sköfde stads område.

Längden af indelade, med skjutsstationer försedda vägar år 1860, antalet vid samma tid befintlige gästgifverier samt antalet årligen utgångne hästar för gästgifveri-, håll- och reservskjuts samt kungs- och kronoskjuts inhemtas af tabellen N:o 8.

Några nya gästgifvaregårdar hafva icke blifvit under perioden anlagde; hvaremot gästgifveriet vid Ranstad i Höjentorps fögderi blifvit indraget och förenadt med Kyrketorps gästgifvaregård.

Vid Töreboda jernvägsstation har, i öfverensstämmelse med Eders Kongl. Maj:ts nådiga Bref den 23 November 1859, blifvit under tre års tid till den 1 Juni 1863 inrättad en skjutsanstalt, hvarifrån resande mot en afgift af 1 R:dr 18 öre milen för hvarje begagnad häst, genom entreprenörs försorg, fortskaffas till närmaste gästgifvaregårdar. Denna skjutsanstalt är uteslutande grundad på enskild spekulation och icke understödd af dertill indelade håll- eller reservhemman.

Ordinarie *posterna* fortskaffas genom länet af dertill indelade s. k. posthemman, hvilka därför åtnjuta förmåner och friheter, enligt gällande författningar. Snällposterne deremot befordras antingen af entreprenörer, enligt kontrakt, som för hvarje särskild post äro med Eders Kongl. Maj:ts General-Post-Styrelse och enskilde personer uppgjorde, eller ock, der entreprenad-kontrakt icke kunnat på antagliga vilkor ingås, med gästgifveriskjuts emot vanlig skjutslega.

Fångforslingen från orterna till länshäktet af försvarslöse och förbrytare, hvilka införas för att i fängelse med kroppsstraff aftjena ådömde böter, besörjes fortfarande af Länsmännen med enahanda vilkor, som i senast afgifna femårsberättelse omförmåles, eller att för en häktad jemte fångföraren beräknas ersättning för allenast en häst. Likaledes är fångforslingen från häktet till närmaste gästgifvaregårdar och alla inom tre mils afstånd belägna ställen öfverlåten åt entreprenör, emot en betingad ersättning af 64 öre per mil för hvarje häst, som enligt gällande föreskrifter i förhållande till de åkandes antal begagnas.

Med *kronobrefbäringen* har förhållandet varit enahanda under denna och nästföregående femårsperiod. I Skara och Leckö fögderier, äfvensom i Kåkinds härad, äro vissa hemman dertill indelade och njuta för besväret ersättning i penningar; hvaremot brefbärarehemman i öfrige delar af länet fullgöra denna skyldighet emot befrielse från skjutsning. Afgifterna, der sådane utgå, voro fortfarande bibehållna vid samma belopp, som de i senast afgifna femårsberättelsen upptagne, utom i Laske härad, hvarest afgiften ökats med 113 R:dr 50 öre,

fördelad på 150 $\frac{1}{2}$ -dels mantal. Genom de ökade postförbindelserna och det derigenom minskade behovet att använda extra breffbäring, har tyngden af detta, tillförene ganska kännbara, onus i väsentlig mån lindrats.

Varuforslingen, som icke någonsin varit att anse såsom någon egentlig näringsgren och hufvudsakligen haft till föremål fraktandet af köpmansgods till städerna samt derifrån till orter inom länet, har, sedan vestra jernvägsstambanan öppnades för trafik, betydligt aftagit, till båtnad för allmogens jordbruk, som ofta för den tillfälliga biförtjenst, varuforslingen kunnat bereda, måst sakna behöflig dragkraft. Ifrån Töreboda jernvägsstation, äfvensom från Wäring och Moholm, hafva under perioden fraktats köpmannavaror till Christinehamn i Wermland, äfvensom till orter belägna inom länet.

B) *Sjökommunikationer*. *Kustfarten*, som i öfrigt är obetydlig, har dock under femårsperioden tilltagit inom Södra Wadsbo fögderi samt städerna Hjo och Lidköping; hvaremot den i Mariestad snarare af- än tilltagit. *Passagerare-ångfartyg*, som hafva gjort reguliera turer inom länet äro: Mariestad emellan staden af samma namn och Göteborg; Esaias Tegnér, Jönköping och Per Brahe emellan Stockholm och Jönköping, med anlöpande af Hjo; samt Stockholm, Göteborg, Daniel Tunberg, Amiral von Platen, Erik Nordvall, Thomas Telford, Polhem, Wadstena, Carlstad, Wenern och Transit N:o 1 och 2, hvilka samtliga på resor emellan Stockholm och söderut belägna städer passerat kanalen och angjort orter inom länet. Dessutom hafva 20 särskilda ångfartyg på obestämda tider passerat Göta kanal och dermed i förbindelse stående segelleder inom länet.

Följande *kusthamnar* af sådan beskaffenhet, att de här förtjena anmärkas, finnas inom länet, nemligen vid Sjötorp, Bromö och Rödesund, två vid Forsviks bruk, deraf en i sjön Botten och den andra i sjön Wiken, samt vid Carlsborg, alla något mer än 10 fot djupa, äfvensom vid Hellekis, Hönsäter, Sjöberg, Årnäs och Såtenäs, hvilkas djuplek icke blifvit uppgifven. Dessutom finnas hamnar i städerna Mariestad, Hjo och Lidköping. Den förstnämnda, som afsynades år 1855, men fulländades först år 1856, har kostat inalles 65,177 R:dr 17 sk. 6 r:st. Banko eller 97,766 R:dr 40 öre R:mt, hvilka medel erhållits sålunda, att dels Eders Kongl. Majt nådigst beviljat till anläggningen ett understöd från Handels- och Sjöfartsfonden, stort 34,890 R:dr, dels genom aktieteckning insamlats 11,800 R:dr, dels genom lån ur nyssnämnde fond bekommit 10,000 R:dr, dels ock slutligen för sålde effekter och i hamninkomster under byggnadsåren influtit 8,487 R:dr 17 sk. 6 r:st., allt Banko. Hamnintraderna, med afdrag af omkostnader, hafva under femårsperioden uppgått till 12,097 R:dr 80 öre, och å skulden hafva afbetalningar skett, så att densamma år 1860 utgjorde till Handels- och Sjöfartsfonden 7,500 och till aktieägare för 80 icke infriade aktier 12,000 R:dr R:mt med en kontant behållning i hamnkassan af 4,900 R:dr samma mynt. Hamnens djuplek är, såsom i senast afgifna femårsberättelsen omförmäles, beräknad att vara mera än tillräcklig för sådane fartyg, som passera Göta och Trollhätte kanaler. Vid lågt vattenstånd är emellertid djupleken vida mindre. Hamnen i Hjo, hvars djuplek är 10 fot invid bryggan, 12 fot vid inloppen och 13 fot vid vågbrytaren, hade vid femårsperiodens slut afbetalt hälften af sin skuld, så att deraf återstod omkring 12,500 R:dr. Den s. k. reparationsfonden utgjordes vid samma tid af 1,425 R:dr 77 öre. I Lidköping är hamnens djup jemväl tillräcklig för de fartyg, som befara Göta och Trollhätte kanaler. Hamnens skuld utgjorde år 1860 till Konvoj-Kommissariatet 22,500 R:dr R:mt jemte beloppet af ännu icke infriade aktier, hvilka årligen med 2 procent amorteras. Några nybyggnader och förbättringar af hamnanläggningar inom länet, utöfver de vanliga reparationsarbetena, som för byggnadernas vidmakthållande erfordrats, hafva icke ägt rum.

De hufvudsakliga *trafiklinierna* sträcka sig från kusthamnarne vid Wenern till Wermland och genom Göta kanal till Göteborg samt öfver Wetttern från Motala till Göta kanals inlopp vid Rödesund i öster och vester 4 sjömil, från Rödesund öfver Bottensjön till Forsviks kanalstation i nordvest 1 sjömil och derifrån öfver sjön Wiken först från söder åt norr samt sedermera i sydvestlig riktning till Göta kanal vid Tåtorp 3 sjömil, äfvensom från Wetttern, Botten och Wiken genom kanalen till Göteborg. Kanalen, hvars djup är 10

fot och som icke får befaras af fartyg mera djupgående än 9½ fot, har inom länet en längd af 124,000 fot samt sammanbinder sjöarne Wenern, Wettern, Botten och Wiken. Den har varit öppen för seglation

år 1856	från den 22 April till den 14 December,
» 1857	» » 22 » » » 24 »,
» 1858	» » 23 » » » 17 »,
» 1859	» » 4 » » » 16 »,
» 1860	» » 25 » » » 10 ».

Segelbara floder finnas icke inom länet. Flottning förekommer å Bottensjön och Unden.

Några andra under perioden fulländade upprensningar af vattendrag, än de som här ofvan under tredje afdelningen upptagas, nemligen åarne Örlans och Ätrans upprensning och sänkning, finnas icke att omförmäla. Frågan om Lidaåns upprensning, hvarom senaste femårsberättelsen handlar, har under nu ifrågavarande period hvilat, likasom förslaget om upprensning af Ulleredsundet emellan Kållandsö och fasta landet ej föranledt till någon vidare åtgärd, sedan sakkunnig person yttrat den åsigt, att någon god insegling i och genom sundet icke utan stor kostnad kunde beredas, i anseende till de nya grund, som vid Wenerns låga vattenstånd åren 1858 och 1859 blifvit upptäckte, samt att ändamålet med upprensningen betydligt förminskades derigenom, att in- eller genomsegling ej kunde ske nattetid, enär farleden vore så krokig, att två fyrrar i rak linie icke kunde anbringas.

Någon ny kanal har under den tid denna underdåniga berättelse omfattar icke varit under anläggning.

Jemte *postkontoren* i länets städer funnos år 1860 *postinrättningar* vid Töreboda, Wassbacken och Carlsborg samt vid Slättäng i Wartofta och Håkantorps i Leckö fögderi. Af dessa hafva postexpeditionen vid Töreboda och poststationen vid Slättäng tillkommit under femårsperioden.

I Lidköping, Skara och Mariestad funnos *telegrafstationer*, äfvensom vid hvarje jernvägsstation telegrafinrättning, emot afgift tillgänglig jemväl för enskild korrespondens å tider, då den icke för jernvägens behof användes.

Tab. N:o 9. C) *Sjöfart och handel*. Antal och lästetal af länets innevånare tillhörige fartyg och båtar af 5 läster och derutöfver med skeppare och besättning samt antal personer, som hafva handel till lefnadsyrke, omförmälas särskildt för städerna och för landet i bilagde tabell N:o 9.

Af de personer inom länet tillhörige fartyg är endast ett, nemligen slupen Aranäs, tillhörig ägaren af Årnäs glasbruk, beräknad för utrikes sjöfart. De öfrige afse endast förbindelsen inrikes orter emellan.

Jemte ångfartygen Mariestad, Lidköping, Casper Ehrenborg och Eos, som hufvudsakligen tillhöra bolag inom länet, finnes vid Carlsborgs fästning en mindre ångbåt om 20 hästkrafter, hvilken begagnas endast såsom bogserfartyg vid frakter af sten från Borghamn eller andra orter.

Flere än två *skeppsbrott*, dervid ångfartyget Erik Nordvall samt slupen Norden förlist å Wettern, äro icke att omförmäla. Antalet sjöskador och assuranser deremot kunna icke uppgifvas.

Varubytana inom länet, hvilka vanligen ske å marknader samt torgdagar dels i städerna och dels å landet, bestå hufvudsakligen deruti, att skogsbygdens produkter af virke och hvarjehanda väfnader och slöjdartiklar samt spanmål och ladugårdsalster från slättlandet genom penningens förmedling öfvergå från producer till konsumenter.

Hufvudsakliga *afsättningsorterna* utom länet hafva varit Göteborg, Elfsborgs län och Wermland för spanmål, Göteborg, Nerike och Wermland för kreatur, Göteborg dessutom för ladugårdsprodukter, lin, jern och skogseffekter, Stockholm för fläskexporten, samt Östergötland via Motala, äfvensom Göteborg, för ved. Till länet införas från Göteborg specerier och hvarjehanda andra köpmannavaror, jern, stål och stenkol, från Östergötland korn, från Nerike jernmalm, från Wermland tackjern och skogseffekter, från Småland humla och talg samt från Elfsborgs län väfnader.

I länet hållas årligen 52 *marknader*. Marknadsplatser äro dels städerna, dels å landet i Hofva, Fredsberg, Thorsö Brinksbacken, Rödesund, Öfverby, Enebacken, Jung, Onsjö, Naum, Slättäng, Kungslena, Alguts-
torp, Ullened, Högastensplatsen och Slädened. De sex sistnämnde, äfvensom höstmarknaden i Hofva, afse egentligen kreaturshandel, marknaden i Öfverby linhandel, och hästmarknaden i Sköfde, vanligen kallad re-
monteringsmarknaden, hästhandel.

Torgdagar hållas två gånger i veckan i städerna samt å landsbygden i Hofva, Öfverby och Carlsborg.

Antalet privilegierade ställen för *minuthandel* med och *utskänkning* af *spirituösa drycker* är redan här Tab. Litt. Q. ofvan i andra afdelningen uppgifvet. Afgifterna dervid hafva utgjort de i nedanstående tab. Litt. Q utförde.

Den andel af berörde afgifter, tillhopa för alla fem åren 259,525 R:dr 83 öre, som tillfallit Hushållnings-
Sällskapet, har blifvit använd till befrämjande af åkerbruket och dess binäringar samt till premier för slöjd-
skicklighet m. m. Den andel, som fallit på kommunernas lott, har anslagits till förstärkande af fattigkassorna,
inom några socknar till understöd för sockenbibliotheker samt i öfrigt till hvarjehanda kommunala behof, så-
som i Falköping till väganläggning, på sätt förut är nämndt, i Sköfde till lyshållning, gatuläggning, trädplan-
tering, vattenledning med springbrunn samt bidrag till uppförande af skolhus, och i Skara partielt till uppfö-
rande af ett arbetshus, i det visst belopp årligen under de tre sista åren i perioden blifvit för sådant ända-
mål afsatt, utgörande år 1860 tillhopa 6,365 R:dr 60 öre.

5. Kameralförhållanden.

Antal hemman och lägenheter af alla slag efter olika natur vid periodens slut, antal tomter och Tab. N:o 10. jordar i städerna vid samma tid samt uppskattningsvärdet å jord och tomter inhemtas af bifogade tab. N:o 10.

Som de ifrån åtskillige Magistrater inkomna uppgifter angående städernas jord, åker och äng icke blifvit skiljde, utan tillsammans i en summa upptagne, så har i tabellen åker och äng måst sammanföras.

Skiljaktigheten emellan det i femårsberättelsen 1851—1855 upptagna antal tomter i städerna och jord-
arealen derstädes, å ena, samt de nu i berörde hänseende aflemnade uppgifter, å den andra sidan, härleder sig derifrån, dels att i en del städer nya tomter blifvit utlagda och jorden fullständigt uppmätt, dels ock att,

Tab. Litt. Q. Afgifterne vid minuterung och utskänkning af spirituösa drycker.

	Minuterung.		Utskänkning.	
	Kannor.	Afgift.	Kannor.	Afgift.
<i>Å landet:</i>				
År 1856.....	400	100	16,935,3	6,350,75
» 1857.....	400	100	20,433,3	7,662,50
» 1858.....	—	—	19,418,1	7,767,24
» 1859.....	1,625	406,25	15,141,7	6,056,67
» 1860.....	2,500	625	16,641,7	6,656,67
Summa	4,925	1,231,25	88,570,1	34,493,83
<i>I städerna:</i>				
År 1856.....	63,416	15,854	53,812	20,179,50
» 1857.....	69,723	17,430,75	53,478,9	20,054,62
» 1858.....	81,170	20,292,50	63,778,7	25,511,49
» 1859.....	58,776	14,693,99	80,067,3	32,026,94
» 1860.....	78,479,7	19,619,91	95,342,6	38,137,05
Summa	351,564,7	87,891,15	346,479,5	135,909,60
Summa Summarum	356,489,7	89,122,40	435,049,6	170,403,43

hvad Sköfde beträffar, staden tillvunnen mark från kronoallmanningen Stöpen icke blifvit i den år 1855 uppskattade arealen inberäknad.

Ur ödesmål hafva under nu förevarande femårsperiod blifvit upptagne lägenheterna Mellom- och Krok-sjömossarne i Norra Wadsbo fögderi samt 32 tunnland 1,267 kappland af ödeshemmanet Hjerporne $\frac{1}{2}$ mantal i Skara fögderi.

35 skattläggningsförrättningar hafva under perioden blifvit verkstälde, dervid 25 lägenheter blifvit skattlagde utan åsatt mantal samt 6 lägenheter blifvit i mantal satte och beräknade tillhopa till $\frac{1}{3}$ -dels hemman, hvarmed således hemmantalet i länet blifvit ökad.

56~~435~~⁴³⁷-dels mantal kronohemman och 349 kronolägenheter utan åsatt mantal hafva under den tid, denna underdåniga berättelse omfattar, blifvit till skatte köpte.

35 mål angående afgälds sättande å från hemman afsöndrade lägenheter hafva under femårsperioden blifvit hos Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande anhängiggjorde och till slut befordrade.

Tab. N:o 11. I fråga om *skiftesverket* åberopar Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i underdånighet innehållet af bilagde tabell N:o 11. Antalet skiften, som under nästförutgångna femårsperioden utgjorde 621 å 706 $\frac{1}{2}$ mantal, har således betydligt aftagit. Orsaken dertill är otvifvelaktigt att de oskiftade byarnes och hemmanens antal allt mera minskas. Föga mera än 20 byar torde inom länet återstå oskiftade, och de enstaka hemman, hvilka icke undergått laga skifte, blifva äfven efterhand färre. Angående skiftesverkets inflytelse på jordbruket, har Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande redan här ofvan under tredje afdelningen i underdånighet afgifvit yttrande.

Tab. Litt. R. Allmänna *kronouppbörd* har, enligt vederbörande uppbördsförvaltningars redogörelser, utfallit på sätt nedanstående tab. Litt. R. utvisar. Pantning för kronoutsylder har endast sällan behöft ifrågakomma. Uppbörd har i allmänhet med lätthet influtit, och de jemförelsevis obetydliga restantierna hafva berott på handräkning eller inhibition.

De till *folkskolorna* utgående bidrag, motsvarande beloppet af den sedan år 1845 nedsatta personliga skyddsafgiften, hafva inom länet utgjort:

År 1856	R:dr R:mt	26,591,46,	År 1859	R:dr R:mt	27,486,31,
» 1857	» »	26,939,90,	» 1860	» »	27,752,47,
» 1858	» »	27,261,24,			Summa R:dr R:mt 136,031,38,

hvilka medel blifvit författningsenligt utdelade, så att hvarje församling erhållit derinom påförde belopp, hvilka blifvit använde till inköp af skolmaterialier, lärares afönande, byggnad och reparation af skolhusen med mera.

Tab. Litt. R.

Kronouppbörd.

		K r o n o u p p b ö r d e n .		
		Hela uppbördsbeloppet.	Balanserade, beroende på pantförsäljning, handräkning m. m.	Balanserad egentlig kronouppbörd, efter afdrag af bötesmedel.
År 1856	R:mt R:dr	996,452,07	9,500,89	1,419,57
» 1857	» »	978,751,59	9,730,22	1,360,04
» 1858	» »	989,841,37	10,580,69	1,760,44
» 1859	» »	969,147,13	12,012,81	1,105,66
» 1860	» »	991,869,61	8,470,70	2,203,81

Ann. En högst ringa del af den egentliga kronouppbörd har jemväl balanserats såsom beroende på pantförsäljning.

Jemte berörde belopp hafva till folkundervisningen utgått bidrag i enlighet med 4 § 4 mom. i gällande Folkskolestadga, äfvensom de naturaprestationer, som, enligt berörde stadga, böra lärarne tillhandahållas.

Af *extra statsanslag* till folkskolelärares aflönande hafva blifvit inom länet utdelade:

År 1856.....	R:dr R:mt 1,700,	År 1859.....	R:dr R:mt 1,295,76,
» 1857.....	» » 1,700,	» 1860.....	» » 3,365,14,
» 1858.....	» » 1,700,		Summa R:dr 9,760,90.

Från och med år 1857 har, i öfverensstämmelse med det af Eders Kongl. Maj:t den 26 Maj 1854 i nåder fastställda Reglemente för förvaltningen af Westgöta Regementes *Beklädnadsfond*, skyldigheten att anskaffa och underhålla beklädnads-, remtys-, bevärnings- och utredningspersedlarne för 508 nummer af bemälda regemente, deraf 422 tillhörande detta och 86 Elfsborgs län, varit öfverlåten på en genom tillskott af rusthållarne för berörde nummer bildad fond med ofvanstående benämning. Årliga tillskottet för deltagarne utgör 15 R:dr 75 öre per nummer, hvilken afgift utgått af effektive 367 nummer inom Skaraborgs och 79 nummer inom Elfsborgs län, enär i det förra 55 och i det senare länet 7 nummer varit vakanta. Fondens behållning, sedan de årliga utgifterna blifvit ombesörjda, utgjorde:

År 1857.....	R:dr R:mt 7,984,02,	År 1859.....	R:dr R:mt 3,367,88,
» 1858.....	» » 13,061,79,	» 1860.....	» » 9,384,72.

Inrättningen har från början af dess verksamhet öfverklagats såsom mindre praktisk och för delegarne medförande större kostnader, än när soldatpersedlarne hemma på roten anskaffades och tillverkades, hvadan ock Direktionen hemställt, att fonden måtte upphöra, hvilken framställning för närvarande, efter vederbörandes hörande, är på Eders Kongl. Maj:ts nådiga pröfning beroende.

De bidrag, som utgå till fattigvården, omförmälas närmare uti följande afdelning.

6. Politi.

Några andra *tillämpningsskolor* finnas icke inom länet än *Degebergs landbruksskola*, som i statsanslag årligen åtnjuter 7,500 R:dr och angående hvilkens verksamhet och organisation förut under tredje afdelningen i denna underdåniga berättelse är redogjort, samt *Veterinärskolan i Skara*. Denna skola grundades år 1774 af Professoren P. Hernqvist, som vid sin år 1806 inträffade död till skolan skänkte all sin lösa och fasta egendom, bestående den sistnämnda af flere tomter i staden och å dess område jemte rusthållet Forssen i Herrlunda socken $\frac{3}{4}$ -dels mantal och Horshaga qvarn om ett par stenar; hvarförutom vid stiftelsen skolan tillades præbendehemmanet Brogården. Den utgör på samma gång undervisnings- och sjukvårdsanstalt med gällande reglemente, utfärdadt år 1855. Styrelsen utgöres af Landshöfdingen och stiftets Biskop jemte två af Eders Kongl. Maj:t utsedde ledamöter. Undervisningen bestrides af en Föreståndare och förste Lektor, en andre Lektor, en Adjunkt och en Instruktionssmed, samt fortgår årligen från den 25 Mars till den 13 December. Lärarne aflönas dels af statsmedel, dels med afkastningen af förenämnde donerade egendom, samt åtnjuta i lön, Föreståndaren dels kontant 1,000 R:dr, dels i indelning hemmanet Brogården, en del af den donerade stadsjorden och Horshaga qvarn, andre Lektorn 1,500 R:dr kontant samt boställsgård i staden och i indelning rusthållshemmanet Forssen, Adjunkten 850 R:dr och fria boningsrum å Brogården, samt Instruktionssmeden 150 R:dr och fri bostad dersammastädes. Vid inrättningen åtnjuta 7 frielever kostnadsfri undervisning samt hafva fri bostad och understöd af inrättningens inkomster i arrendeavgifter för den del af donationsjorden, som är till bruk och nyttjande upplåten åt enskilde personer emot afgäld, uppgående år 1860 till 597 R:dr 4 öre. Inrättningen uppbär dessutom årligen i statsanslag 600 R:dr att lika fördelas emellan 5 elever, äfvensom räntan af 1,500 R:dr till premier. Elevernas antal, inrättningens inkomster, utgifter och

Tab. Litt. S. kapitalbehållning samt antalet der vårdade husdjur inhemtas af nedanstående tabell Litt. S. Kapitalfonden har, som tabellen utvisar, under loppet af femårsperioden något minskats. Onekligen är det för länets jordbrukande befolkning af stor vigt att vid tillfällen af farsoter eller sjukdomar bland boskapskreaturen kunna på så nära håll påräkna botemedel och råd af vetenskapligt bildade personer, isynnerhet sedan hågen och sträfvet att förbättra kreatursracerna inom länet allt mera tilltagit. De ädlare kreaturen äro nemligen vida dyrbarare och ömtåligare samt erfordra en mera noggrann tillsyn och vård, än djur af de gamla infödda racerna. Skolans välgörande inflytelse visade sig bland annat år 1860, då en inom länet utbruten boskapssjukdom af partielt epidemisk natur, den så kallade *tungrötan* i förening med *benskörhet*, genom veterinärläkarnes i Skara mellankomst snart nog häfdes.

Af uppfostringsanstalter, som ej tillhöra folkskolornas klass, finnas inom länet:

en *bruksskola* för bruksarbetarne vid Sättra bruk, grundlagd af bruksegaren;

en *flickskola* i Mariestad, hufvudsakligen afseende undervisning i handarbeten. År 1860 undervisades derstädes i christendom, innanläsning och handarbeten af en lärarinna och en lärare, hvilken senare från den här nedan omförmälda Flybergiska fonden årligen erhållit såsom arfvode 50 R:dr R:mt, 25 flickor. Skolans fond nämnde år har till beloppet icke blifvit uppgifven. Genom gåfva af affidne Handlanden G. Northman uppbär skolan årliga räntan å 1,500 R:dr R:mt;

en *småbarnsskola*, jemväl i Mariestad, instiftad genom sammanskott af åtskillige, för folkbildningen nitälskande personer inom samhället år 1860, då 70 barn der varit emottagne och åtnjutit undervisning af en lärarinna, hufvudsakligast i handaslöjd. Skolans fond utgjorde år 1860 357 R:dr, hvartill kom en af delegarne i stadens sparbank beviljad gåfva af 300 R:dr Banko. Båda dessa skolor hafva genom enskild persons välvilja erhållit tomter samt den sistnämnda jemväl behöflig åbyggnad;

en *fattigflickskola* i Skara, stiftad af en fruntimmersförening och öppnad år 1855. I denna skola, hvars tillgångar år 1860 uppgingo till 4,700 R:dr 72 öre, erhålla 12 mindre bemedlade flickebarn kostnadsfri undervisning i läsning och handarbeten;

en *flickskola* i Sköfde, till hvilken Lagmannen m. m. G. B. Richert år 1852 skänkt hus och tomt, hvarjemte skolan genom förlikning i en rättegång angående klander af affidne Kaptenen C. G. Hammarhjelm's testamente erhållit 2,500 R:dr R:mt. I denna skola hafva årligen af en lärarinna undervisats 15 barn öfver 10 års ålder i läsning och handarbeten;

2:ne privata *småbarnsskolor* i Hjo, hvarest 16 å 20 barn af båda könen årligen njuta undervisning i innanläsning samt de första grunderna af religiös och annan allmän bildning.

Polisen inom länet handhafves af Magistraterne och Stadsfiskaler i städerna samt å landet af en Landsfiskal och af kronobetjeningen med biträde af fjerdingsmän, sockennämnder och tillsyningsmän öfver försvarslöse personer. Några gröfre brott emot allmän ordning och säkerhet hafva, oaktadt polisens fåtalighet i förhållande till det vidsträckta bevakningsområdet, icke ostraffadt föröfvats under perioden.

Tab. Litt. S.

Veterinärinrättningen i Skara.

	Inkomster.		Utgifter.		Kapitalfond vid slutet af hvarje år. R:dr R:mt.	Antal elever.	Å inrättningen för vård intagne kreatur.	Å inrättningen uppvista kreatur.	Summa kreatur.
	R:dr	R:mt.	R:dr	R:mt.					
År 1856.....	4,265,03		3,340,70		21,850	16	102	598	700
» 1857.....	4,271,90		4,271,90		21,850	12	270	591	861
» 1858.....	4,289,98		6,032,93		20,007,05	19	157	561	718
» 1859.....	3,608,87		4,465,84		19,150,08	16	261	746	1,007
» 1860.....	4,052,74		3,943,06		19,259,76	34	306	743	1,048

I afseende å *fångvården* har Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande redan i andra afdelningen i underdånighet fäst upp märksamhet vid det genom utdrag af Läns-cellfängelsets straffjournaler vitsordade lyckliga förhållandet, att de häktades antal varit mindre än under nästföregående femårsperiod.

De *kreditanstalter*, hvilka dels genom beviljande af lån och dels genom förräntande af insatte medel inom detta län utöfvat sin verksamhet, äro Örebro Enskilda Bank, genom ett i Mariestad förlagdt *Afdelningskontor* med derunder lydande kommissionärsexpedition i Lidköping, *Länets Filial-Bank*, oktrojerad på 10 år från och med den 1 Oktober 1853, med hufvudkontor i Mariestad och afdelningskontor i Lidköping, Lånekontoret i Göteborg, äfvensom Elfsborgs läns med Dalsland samt Göteborgs och Bohus läns Hypotheksförening och slutligen Smålands m. fl. provinsers Hypotheksförening. Penningrörelsen har genom dessa låneinrättningar visserligen varit jemförelsevis betydligt underlättad, och genom tillgång å kapital hafva onekligen de, som vetat att med urskiljning och klokhet deraf begagna sig, förkofrat sin förmögenhet samt åt länets hufvudnäringar, jordbruket och skogshushållningen, äfvensom åt fabriks-handteringen på vissa orter gifvit en rigtning framåt, hvilken thy förutan troligen icke så hastigt inträdt. På många ställen klagas dock deröfver, att de mindre betänksamme, hvilka isynnerhet bland allmogens klass icke äro fåtalige, genom lättheten att erhålla penningar låtit förleda sig till hvarjehanda utgifter för bekvämlighet och öfverflöd; hvaremellertid de pantsatt sina hemman och så småningom råkat på obestånd. De med hypothekslånen förknippade årliga utgifter, der län erhållas till så stort belopp, som enligt gällande reglementen högst meddelas i förhållande till egendomarne efter särskild uppskattning bestämda värde, uppgå ofta till lika mycket, som i arrende för egendomarne kan betingas, och under sådane förhållanden blifva dylika lån för egendomsinnehafvaren ovilkorligen ruinerande. De nämnde penningeverken tillfredsställa icke heller behovet att i tider af betryck och penningeförlägenhet kunna påräkna behöflige förlagskapital för jordbruket, der goda inteckningssäkerheter kunna prästeras.

För sparsamhetens befrämjande äro *sparbanker* inrättade, om hvilkas verksamhet och rörelse upp- Tab. N:o 12. lysning inhemtas af underdånigst bifogade tabell N:o 12. Den i förra femårsberättelsen omförynålda sparbanken vid Carlsfors Alunbruk upphörde, då bruket nedlades år 1856. De arbetsföre arbetarne uttogo då sina besparingar, utgörande tillhoppa 2,717 R:dr 30 öre. Åldrige och orkeslöse delegares behållning, sammanlagdt 2,500 R:dr, insattes i länets allmänna sparbank. Sistnämnde sparbank, som instiftades och öppnades 1847 med en grundfond af 3,228 R:dr 50 öre, hvilken vid 1850 års slut, i anseende till räntevinstens otillräcklighet för förvalningskostnaden, nedgått till 2,448 R:dr, har sin styrelse i Skara och afdelningskomitéer för uppbarande af insättningar inom flere särskilda delar af länet. Sparbankens besparingsfond utgjorde år 1860 10,297 R:dr 30 öre och kapitaltillgången 329,389 R:dr 68 öre. Oaktadt under de tre sista åren af perioden, synnerligast 1858 och 1860, de uttagna beloppen betydligt öfverskjuta de insatta, hafva dock de senare under perioden ökats med 19,781 R:dr 27 öre. Delegarnes antal har ökats från 5,089 till 6,213. Delegarne erhålla i ränta på inestående medel årligen 5 procent. Förvalningskostnaden och kapitalutlåningen har förhållit sig på sätt följande tabell Litt. T utvisar.

Tab. Litt. T.

Tab. Litt. T.

Utlåning och förvalningskostnad vid länets sparbanker.

	Länets allmänna sparbank.		Mariestads sparbank.		Lidköpings sparbank.		Carlsborgs sparbank.		
	Kapitalutlåning.	Förvalningskostnad.	Kapitalutlåning.	Förvalningskostnad.	Kapitalutlåning.	Förvalningskostnad.	Förvalningskostnad.		
År 1856	R:dr	R:mt	301,956,67	1,719,62	367,886	1,636,88	78,965	247,08	107,16
» 1857	»	»	324,161,67	1,664,37	361,756	1,863,39	79,890	223,92	126,31
» 1858	»	»	305,273,33	1,735,28	332,336	1,640,42	72,940	276,41	130,02
» 1859	»	»	317,497,62	1,653,93	353,546	1,705,45	73,350,50	160,75	102,48
» 1860	»	»	317,608,33	1,998,39	356,246	1,839,29	71,002,50	201	112,95

Mariestads sparbank stiftades år 1822 och hade år 1855 2,173 delegare. Besparingsfonden utgjorde 14,242 R:dr 66 öre och insättningsfonden 317,799 R:dr 25 öre. Under femårsperioden hafva de uttagne beloppet öfverskjutit insättningarna med 68,254 R:dr. Delegarnes behållning utgjorde dock vid 1860 års slut 4,306 R:dr 75 öre mera än insättningsbeloppet vid 1855 års slut, och grundfonden eller besparingarna öfver delegarnes andel hade ökats med 7,876 R:dr 34 öre. Delegarne erhålla 5 procent på insatta penningar. Kapitalutlåningen och förvaltningskostnaden inhentas af tabellen Litt. T.

Uti Lidköpings sparbank, som stiftades år 1834, utgjorde delegarnes antal år 1855 569 personer, insättningsfonden uppgick till 61,335 R:dr 95 öre, och besparingskassan visade en behållning af 4,242 R:dr 99 öre. År 1860 hade delegarnes antal vuxit till 686, besparingsfonden till 7,717 R:dr 30 öre, och delegarnes behållning till 66,997 R:dr 70 öre. Det oaktadt, hade under perioden 2,189 R:dr 76 öre blifvit mera uttagne än insatte. Räntefoten, enligt hvilken delegarne ersättas, utgör 5½ procent. Kapitalutlåningen och förvaltningskostnaderna hafva utgjort de belopp, som tabellen Litt. T utvisar.

Bromö glasbruksarbetares pensions- eller besparingsfond, hvarest insättningarna år 1855 utgjorde 21,641 R:dr 23 öre, visade år 1860 en behållning delegarne till godo af 25,711 R:dr 44 öre. Någon reserv- eller besparingsfond finnes icke vid denna sparbank.

En i de föregående femårsberättelserna icke omförd sparbank finnes äfven på Carlsborg för dervarande garnison och dit förlagda afdelning af Krono-arbetskorpens. Sparbanken stiftades år 1847 och vid 1860 års slut utgjorde insättningsbeloppet 18,270 R:dr 59 öre samt besparingsfonden 669 R:dr 78 öre. Insättningarna i denna sparbank hafva under femårsperioden med 56 R:dr 23 öre öfverskjutit de uttagne medlens belopp. Delegarne erhålla 5 procent ränta, och utlåningen sker emot inteckningssäkerhet. Förvaltningskostnaden har uppgått till de i tab. Litt. T utförde belopp.

Tab. Litt. U. Med sockenmagasinerna i länet var förhållandet år 1860 det i följande tab. Litt. U redovisade. År 1855 funnos 144 magasinier med tillgångar af 13,501 R:dr 11 öre i penningar och 14,874 tunnor 5 kappar spannmål. Magasinernas antal och spannmålsbehållning har således under perioden något minskats, men penningtillgången deremot blifvit något större.

Några andra sparkassar i egentlig mening finnas icke att omfördäla.

I afdelningen om boskapsskötsel har redan blifvit omfördäldt, hurusom länets innevånare vid sammanträde inför Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande den 16 Mars 1857 förklarar sig icke vilja ingå bolag till försäkring mot förlust i följd af elakartad lungsjuka bland hornboskap, oaktadt Eders Kongl. Maj:ts i nådig Skrifvelse den 18 November 1856 gifvit Sin Befallningshafvande tillkänna, att de bolag, som före påföljde årets utgång i berörde afseende bildade sig, skulle af allmänna medel erhålla i godtgörelse hälften af den ersättning de kunde komma att för nedslagtade kreatur utgifva. Länets innevånare hafva såsom skäl för sin

Tab. Litt. U.

Sockenmagasiner.

	Antal	Tillgångar.			
		Penningar.		Spannmål.	
		R:dr	R:mt.	Tunnor.	Kpr.
Norra Wadsbo fögderi.....	9	997,35		872	28
Södra Wadsbo »	16	463,37		1,259	24
Höjentorps »	28	5,453,98		2,210	4½
Skara »	28	2,061,41		2,356	8½
Wartofta »	27	2,719		2,940	—
Leckö »	32	2,320,94		3,554	19
Summa	140	14,016,05		13,193	20½

vägran hufvudsakligen anført, att dylikt bolag, för att uppfylla det dermed åsyftade ändamål, borde omfatta hela landet, emedan i annat fall sannolikt vore, att de kreatursägare, hvilka icke ingått i försäkringsföreningen och således i händelse af smitta icke kunde vänta någon ersättning, skulle söka att, med förhemligande af sjukdomen, försälja sådane kreatur, som blifvit af densamma angripne, i början innan sådant kunde nog tydligt skönjas, till orter, der försäkringsbolag kommit till stånd. I ärendet hållne sockenstämmor hade ock visat, att redan inom detta län endast ett obetydligt fåtal af kreatursägare velat på förslaget ingå; och ytttrade de vid sammanträdet närvarande i öfrigt den åsigt, att, der nedslagtning i följd af lungsjukdom eller annan pestsmitta bland boskapskreaturen erfordrades, kostnaden därför syntes lämpligast böra i allo af statsmedel godtgöras, emedan icke allenast kreaturens ägare, utan hela befolkningen, som för sina lefnadsbehof icke kunde umbära ladugårdsprodukter, borde draga sin andel i utgifterna för hämmandet af en dylik landsplåga.

Sedan Eders Kongl. Maj:t i nåder beviljat ett anslag af allmänna medel 750 R:dr till bildandet af en *lifförsäkrings- och pensionsanstalt* inom länet, samt Hushållnings-Sällskapet dertill bidragit med 150 R:dr, så hade, enligt år 1860 träffadt aftal med Jönköpings och flere läns pensionsinrättning, Skaraborgs län ingått såsom delegare i berörde inrättning, samt allmänna sparbankens ofvan omförmälda komitéer i orterna erhållit bemyndigande att af hvar och en inom länet boende person, som önskade att i föreningen ingå, emottaga ansökningar i sådant hänseende. Till besparande af förvaltningskostnader och isynnerhet för att vinna den styrka, som endast genom ett större antal delegare kan åstadkommas, utgöra de förenade länens medlemmar, enligt föreningskontraktet, ett gemensamt helt med gemensamma kassor och räkenskaper samt lika rättigheter och skyldigheter, under förbehåll likväl att, när endera afdelningen det åstundar, detta län må, på sätt och med vilkor som äro i kontraktet bestämda, kunna afskiljas från de öfriga länen och utgöra en för sig oberoende pensionsförening. Pensionsföreningen omfattar trenne särskilda, med hvarandra i samband stående klasser, nemligen: Pupillklassen, som har till ändamål att vid faders eller den persons frånfälle, som i hans ställe är, bereda onyndig försäkringstagare visst årligt underhåll; Besparingsklassen, uti hvilken delegare äger att antingen en gång eller vid särskilda tillfällen göra insatser till visst bestämdt maximibelopp, olika för olika åldrar, med rättighet att senast vid 60 års ålder öfvergå till Lifränteklassen och för sin återstående lifstid i årlig pension erhålla 10 procent af den behållning, som uppkommit genom räntans läggande till kapitalet under den tid han i besparingsklassen qvarstått. Gällande reglemente för Föreningen är af Eders Kongl. Maj:t i nåder fastställt den 21 April 1852. Redogörelsen för föreningens verksamhet inom länet tillhör en tid, som icke ligger inom området för denna underdåniga berättelse.

Antalet delegare i länets *brandstodsbolag*, med af Eders Kongl. Maj:t den 14 December 1841 i nåder fastställt reglemente, deruti ändringar ägt rum, enligt Kongl. Brevven den 20 Oktober 1848 och den 5 September 1851, tillväxer fortfarande. Försäkring lemnas för lösören och åbyggnader å landet. År 1855 utgjorde försäkringsbeloppet 39,591,045 R:dr och ansvarighetsbeloppet 40,609,620 R:dr, hvilka belopp, enligt bokslut år 1860, vuxit det förra till 51,900,530 och det senare till 53,059,230 R:dr, allt Riksmünt. Omkostnaderna hafva årligen utgjort omkring 5,000 R:dr, och brandskadeersättningar hafva utgått med:

år 1856	34,341 R:dr	16 öre,	som uttaxerats med 4 sk. 6 r:st b:ko	} per 100 R:dr R:mt ansvarighetsbelopp.
» 1857	47,906	» 53	» » » »	
» 1858	88,664	» 69	» » » »	
» 1859	44,367	» 67	» » » »	
» 1860	38,141	» 9	» » » »	

Uti städernas bolag för *försäkring af lösegendom* emot brandskada deltaga en stor del af innevä- Tab. Litt. V. narne i länets städer. År 1860 var förhållandet dermed det å följande sida tab. Litt. V anförda. Försäkringarne under de senaste fem åren hafva sålunda ökats med 824,520 R:dr R:mt. Delegarnes utgifter

hafva jemförelsevis varit höga i anseende till de betydliga eldsvådor, som under femårsperioden uti åtskilliga bland rikets städer inträffat.

I Habo pastorat och Wartofta härad finnes särskild *brandstodsförening* för åbyggnader inrättad, med ett byggnadsvärde af 900,000 R:dr R:mt.

Tab. Litt. X. Enskilda sjukvårdsanstalter finnas icke inom länet. I Mariestad är *länslasarettet och kurhuset* förlagdt, med 54 sängplatser i det förra och 27 i det senare. Förhållandet med derstädes vårdade sjuka samt lasarettets och kurhusets inkomster och utgifter har under femårsperioden varit det i följande tab. Litt. X upptagna. Under lasarettet i residensstaden Mariestad lyder en sjukvårdsinrättning i Falköping, som öppnades den 15 Oktober 1846 och är inredd till 42 sängplatser, hvarest hafva varit vårdade följande antal personer: år 1856 18, år 1857 190, år 1858 154, år 1859 206, samt år 1860 173 personer. Förhållandet med utgifter och in-

Tab. Litt. Y. komster har varit det i tab. Litt. Y upptagna. Lasarettens utgifterna, der de icke af patienterna ersättas, bestridas med öfverskottet af de till godtgörande af kostnaderna för kurhusvården uttaxerade medel, hvilka debiterats med följande belopp: år 1856 6 sk. b:ko, år 1857 5 sk. b:ko, år 1858 18½ öre, år 1859 20 öre och år 1860 25 öre af hvarje mantalsskrifven person. Uppböörden af berörde medel har haft det resultat,

Tab. Litt. V.

Förhållandet med försäkring af lösegendom år 1860.

		Försäkrings- belopp.	Årsafgift.	Tillskott.	Summa.
Mariestad	R:dr R:mt	615,090	2,410,85	1,209,98	3,620,83
Skara	» »	419,190	1,638,93	887,58	2,526,51
Lidköping	» »	1,239,640	4,210,15	2,445,28	6,655,43
Sköfde	» »	310,330	1,221,32	640,16	1,861,48
Hjo	» »	146,560	586,42	297,57	883,99
Falköping	» »	215,760	948,14	427,92	1,376,06
	Summa	2,946,570	11,015,81	5,908,49	16,924,30
Senast afgifna femårsberättelse upptog för år 1855	R:dr R:mt	2,122,050	—	—	3,553,09

Tab. Litt. X.

Vårdade sjuke samt inkomster och utgifter vid länslasarettet och kurhuset i Mariestad.

	Antal personer vårdade å			Lasarettets				Kurhusets			
	Lasarett- tet.	Kurhuset.	Summa.	inkomster.		utgifter.		inkomster.		utgifter.	
				R:dr	R:mt.	R:dr	R:mt.	R:dr	R:mt.	R:dr	R:mt.
År 1856	275	104	379	11,854,74	11,018,45	5,927,37	5,509,22				
» 1857	273	76	349	13,192,01	11,465,03	6,596	5,732,51				
» 1858	236	130	366	10,517,46	10,962,48	5,258,73	5,481,24				
» 1859	217	96	313	10,390,32	11,027,93	5,195,16	5,513,97				
» 1860	246	108	354	15,419,21	15,703,51	7,709,60	7,851,75				

Tab. Litt. Y. Inkomster och utgifter vid sjukvårdsinrättningen i Falköping.

		Inkomster.	Utgifter.
År 1856	R:dr R:mt	2,921,75	3,009,09
» 1857	» »	7,790,48	8,099
» 1858	» »	6,758,82	6,718,59
» 1859	» »	9,410,49	9,022,21
» 1860	» »	8,842,35	8,448,93

som tab. Litt. Z utvisar. Kostnaderna för lasaretsafdelningen i Falköping utgå från länets lasarets- och Tab. Litt. Z. kurhusfond och påföras icke särskildt. Legosängsavgifterna utgjorde år 1860 vid Mariestads lasarett 5,717 R:dr 83 öre och vid Falköpings lasarett 2,354 R:dr 7 öre. Vid nämnde års slut inestodo i Ränteriet af kurhusmedlen oanvände 7,548 R:dr 18 öre.

Under perioden har fråga varit väckt om inrättandet af lasarett i Lidköping för vestra delen af länet, hvarest temligen allmänt klagats öfver bristen på närbelägen sjukvårdsanstalt, men förslaget har hittills icke blifvit bragt till verkställighet.

Helsobrunnar och *badorter* inom länet äro:

Lunds brunn under Mariedal i Leckö fögderi, helsobrunn i förening med kallvattenkursanstalt. Inrättningen tillhör ett bolag, är hvad helsovården angår ställd under tillsyn af Läkare samt anses lämplig för skrofulösa åkommor, rheumatism, bleksot och digestionssjukdomar m. fl. Vattnet är kemiskt analyseradt senast år 1859 af Magister Bahr och befanns då innehålla på 100,000 delar vatten Svafvelsyradt kali 0,746, Chlorkalium 0,849, Chlor-natrium 1,006, Chlor-lithium 0,284, Kolsyradt lithion 0,313, Tvåfaldt kolsyradt kalk 4,919, Tvåfaldt kolsyradt talk 2,022, Tvåfaldt kolsyradt jernoxidul 2,047, Kiselsyra 2,007, summa 14,163. Kallvattenkursanstalten har nyligen blifvit med mycken omsorg inrättad och har innevarande sommar, då den uppläts till begagnande, varit af badgäster besökt så talrikt, som utrymmet medgifvit;

Himmelskällan i Walle härad och Höjentorps fögderi, tillhörig enskild person, begagnas både såsom brunns- och badort samt har de senare åren varit temligen talrikt besökt, isynnerhet af allmoge. Vattnet är svagt jernhaltigt, men har icke blifvit kemiskt undersökt. Det anses verka fördelaktigt emot gikt, rheumatism, lamhet, digestionsoredor m. m. dylikt. Läkare finnes icke vid brunnsorten anställd;

samt en helsobrunn, benämnd Walhall i Trästena socken och Södra Wadsbo fögderi, hvilken brunn är föga anlita och endast besökt af närmast boende befolkning.

Helsovården har i öfrigt varit ombesörjd af fem Provinsialläkare, af hvilka fyra äro stationerade i städerna Mariestad, Lidköping, Hjo och Falköping och den femte i grannskapet af Naums gästgifvaregård i Barne härad af Leckö fögderi. Sistnämnde Provinsialläkare, hvilken till område för sin verksamhet fått sig anvisad sydvästra delen af länet eller en del af de distrikter, som tillföre varit tilldelade Provinsialläkarna i Falköpings och Lidöpings distrikter, har, sedan Eders Kongl. Maj:t på underdånig framställning af Sin Befallningshafvande i nåder anvisat medel till hans aflönande, samt ortens befolkning genom sammanskott åt honom anskaffat boställe, blifvit under nu ifrågavarande period till sin innehafvande befattning i nåder utnämnd. Då det tillika visat sig, att norra delen af länet, som tillföre lydt under Mariestads provinsialläkareområde, i anseende till sin vidsträckta omfattning och folkrikhet vore i behof af mera än en läkare, för att i afseende å helsovården vara med öfrige delar af länet någorlunda lika lottadt, så har, uppå underdånig hemställan af Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande, en sjetta Provinsialläkare med station i Hofva innevarande år blifvit af Eders Kongl. Maj:t i nåder utnämnd, hvilken nyligen tillträd sin befattning och erhållit till tjenstgörings-

Tab. Litt. Z.

Kurhusmedel.

	R.dr	R.mt	D e b e t.		K r e d i t.		
			Uppbörd.	Afkortadt och anordnad.	Levererad.	Balans.	Summa.
År 1856			21,243,78	2,788,50	18,430,16	25,12	21,243,78
» 1857	»	»	17,831,47	2,244,08	15,517,28	70,16	17,831,47
» 1858	»	»	20,691,96 $\frac{3}{4}$	2,411,58	18,257,64	22,74 $\frac{3}{4}$	20,691,96 $\frac{3}{4}$
» 1859	»	»	22,220,90 $\frac{3}{4}$	2,582,69 $\frac{3}{4}$	19,608,06	30,15	22,220,90 $\frac{3}{4}$
» 1860	»	»	27,989,65	3,138,44	24,798,91	52,80	27,989,65

distrikt en del af det område, som dittills varit förlagdt under Provinsialläkaren i Mariestad. Dessutom finnas anställda i Mariestad två, i Skara två, i Lidköping en, i Sköfde två och i Falköping en läkare, af hvilka fem tillika äro militärläkare.

Antalet barnmorskor i länet har sedan sist afgifna femårsberättelsen ökats, på sätt som inhemtas af de till Eders Kongl. Maj:ts Sundhets-Kollegium årligen härifrån insände uppgifter; men ännu återstår mycket i detta afseende, innan behovet kan sägas vara ens i någon mån uppfyllt.

Enahanda är förhållandet med antalet examinerade djurläkare, angående hvilka årlig uppgift jemväl är insänd till bemälda Kollegium från och med år 1859.

Jemte ett Apothek i hvardera af länets städer, funnos vid periodens slut å landet 2:ne, ett i Hofva samt ett å Carlsborg, å hvilket sistnämnda ställe jemväl garnisonsläkare är anställd.

Sundhetsnämndernes verksamhet har föga varit anlitad, i anseende till det lyckliga förhållandet, att, med undantag af år 1857, då rödsotsepidemi var gängse i flera delar af länet, icke någon farsot der varit förspord.

Tab. N:o 13. I fråga om *fattigvården*, dristar Eders Kongl. Maj:ts Befallningshafvande underdånigst åberopa innehållet af bilagde tabell N:o 13. För begagnandet af berörde tabell torde den upplysning vara af nöden, att första kolumnen innehåller uppgift om antalet af de fattigvårdssamhällen, hvilka icke äro i rotar indelade, samt att 44 samhällen äro indelade uti de i andra kolumnen omförmälda kretsar eller rotar, hvadan hela antalet fattigvårdssamhällen inom länet år 1860 utgjorde till antalet 231 stycken. Några uppgifter angående fattighjonens fördelning i åldersklasser eller deras egenskap af gifta, ogifta eller enklingar hafva icke kunnat erhållas, likasom icke heller erhållits uppgift om antalet fattiga barn af oäkta säng och å fader- och moderlösa barn. I afseende å sättet för barnens vårdande bör nämnas, att de merändels utlemnas till fosterföräldrar emot betalning och endast mycket sällan uppfodas i fattighus.

Tab. Litt. Å. Vid jämförelsen med senast afgifna femårsberättelsen för länet visar det sig, att de fattiges antal, som år 1855 utgjorde 6,288, år 1860 vuxit till 7,255, samt att fattigvårdsutgifterna, som förstnämnde år uppgått till 115,261 R:dr 50 öre, år 1860 utgjort 128,678 R:dr. Vid uppgjord medelräkning befinnes det, att då år 1855 hvarje underhållstagare i medeltal erhöi 18 R:dr 32 öre, på hvarderas andel år 1860 belöpte endast 17 R:dr 74 öre, hvilket torde bero derpå, att antalet understödstagande, som icke åtnjuta full fattigförsörjning, jemförelsevis ökats mera än de som varit till full vård emottagna, och hvilkas underhåll snarare ökats än minskats under nu varande period, om det ock på många ställen, jemväl nu, utdelas så knappt som möjligt, i förhållande till behovet. Mäter man antalet fattighjon i förhållande till folkmängden inom länet, hvilken år 1860 utgjorde 219,233, så belöper en hjälpbehöfvande på hvarje 30 $\frac{1}{4}$ person, då deremot år 1855 för hvarje 32 $\frac{3}{4}$ person beräknades ett fattighjon. De fattiges antal skulle således i förhållande till hela folkmängden i länet hafva ökats. Fattigvården är också ett särdeles tryckande onus och måste, såsom fördelad på mindre områden, drabba olika tungt på skiljda orter. Sälunda utgjorde afgifterna år 1860 i Norra Wadsbo fögderi från och med 6 R:dr 87 öre till och med 28 R:dr per hemman. De i tabellen N:o 13 för år 1860 upptagne siffror voro på landets särskilda delar fördelade på sätt tab. Litt. Å å följande sida utvisar.

Tab. Litt. Ä. Jemte de fattigvårdsanstalter, hvarom tabellen N:o 13 handlar och hvilka bekostas af kommunerna, finnes vid kanalstationen Hajstorp i Fredsbergs socken en af Göta kanalbolag stiftad och underhållen fattigvårdsinrättning, med särskildt fattighus, om hvilken inrättnings verksamhet och beloppet af dermed förknippade utgifter den å följande sida stående tabellen Litt. Ä tjenar till upplysning.

I länet finnas i öfrigt följande *välgörenhetsinrättningar*, hvilka dels kunna hänföras till den preventiva fattigvården, dels ock eljest äro af beskaffenhet att de lämpligen synas böra här omförmälas, nemligen:

1. Hans Kongl. Höghet *Prins Gustafs förening* för vård af värnlösa och vanvårdade barn inom länet, stiftad år 1845. Föreningen, hvars styrelse har sitt säte i Skara, emottager till uppfostran vilseförda och öfvergifna barn emellan 9 och 16 års ålder. Föreningens genom donationer och sammanskott bildade fond,

som år 1855 utgjorde 10,328 R:dr 57 öre, uppgick år 1860 till 10,612 R:dr 15 öre och under sistnämnde år utbetaltes tillhopa 529 R:dr 25 öre för uppfostran af 15 fosterbarn, deraf 11 gossar och 4 flickor, i särskilda delar af länet;

2. *Barnhuset* i Lidköping, öfver hvilket Borgmästaren i staden och Kyrkoherden i församlingen under Serafimer-Ordens-Gilletts öfverinseende utöfvar uppsigt, är begåfvadt med 103 tunnor 18 kappar kronotonde jemte kollektor från församlingarne inom Leckö fögderi. Vid denna stiftelse vårdas och uppfostras fattiga barn, tills de uppnått 16 års ålder;

Tab. Litt. Å.

Fattigvården fögderivis och i hvarje stad.

	Fattigvården		Antal fattighjon, som erhållit full försörjning.										Antal af fattigvården understödde, som ej fått full försörjning.		Fattigvårdens inkomster.								Samtliga utgifter i och för fattigförsörjning.		
	Gemensam för hela samhället.	delad på nedanstående antal rotar eller kretsar.	Äldre personer, vårdade		Barn, vårdade i och utom fattighus.		Summa.		Summa af båda könen.	M.	Q.	Summa.	Afkastning af egen- dom, kollektor m. m.	Personliga fattig- vårdslägg.	Värdet af tillskott efter hemmanal.	Ersättning. Statsmedel.	Af annat fattig- vårdssamhälle.	Summa.							
			i fattighus.	på annat sätt.	M.	Q.	M.	Q.											M.	Q.	R:dr	R:mt.		R:dr	R:mt.
Norra Wadsbo fögderi	10	11	19	19	45	17	39	55	55	91	139	230	145	287	432	3,611	1,176	4,812	60	13	9,672	9,634			
Södra Wadsbo d:o	15	79	26	19	40	27	58	59	57	105	155	260	210	353	563	2,985	2,627	6,166	2,050	50	13,878	13,847			
Höjentorps d:o	24	13	54	47	116	47	101	94	87	188	304	492	291	538	829	6,224	1,749	12,025	604	432	21,034	22,119			
Skara d:o	36	20	45	45	97	49	76	86	87	180	260	440	272	508	780	5,144	1,732	7,432	145	—	14,453	15,802			
Wartofta d:o	40	15	42	69	119	55	91	104	88	228	298	526	261	375	636	8,834	1,695	10,516	40	—	21,085	20,562			
Leckö d:o	57	33	40	28	68	96	151	123	100	247	319	566	380	672	1,052	5,274	2,578	15,667	124	271	23,914	25,442			
Mariestad	—	10	1	10	15	—	—	1	4	11	19	30	19	50	69	3,997	1,000	—	—	122	5,119	6,412			
Skara	1	—	1	5	16	—	—	10	9	15	25	40	8	19	27	1,696	825	—	—	—	2,521	2,046			
Lidköping	1	—	1	9	10	1	4	24	21	34	35	69	20	60	80	869	5,650	—	—	—	6,519	6,519			
Sköfde	1	—	1	5	11	1	1	5	8	11	20	31	7	20	27	1,963	2,000	—	—	—	3,963	3,963			
Hjo	1	—	1	1	5	—	—	5	6	6	11	17	3	13	16	322	986	—	—	—	1,308	1,308			
Falköping	1	—	1	7	26	1	—	5	4	13	30	43	—	—	—	151	1,087	—	—	—	1,238	1,024			
Summa	187	181	232	264	568	294	521	571	526	1,129	1,615	2,744	1,616	2,895	4,511	41,070	23,105	56,618	3,023	888	124,704	128,678			

Tab. Litt. Å.

Göta kanalbolags fattighus vid Hajstorp.

År	Antal fattighj.	Antal fattighjon, som erhållit full försörjning.								Summa af båda könen.	Antal af fattigvården understödde, som ej fått full försörjning.			Samtliga utgifter i och för fattigförsörjning.	
		Äldre personer, vårdade				Barn, vårdade i och utom fattighus.		Summa.			M.	Q.	Summa.		
		i fattighus.		på annat sätt.		M.	Q.	M.	Q.						
		M.	Q.	M.	Q.										
1856	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	103
1857	1	1	—	—	1	—	—	1	1	2	—	—	5	5	221,50
1858	1	1	—	—	1	—	—	1	1	2	2	—	6	8	209
1859	1	1	—	—	1	—	—	1	1	2	2	—	5	7	187,50
1860	1	1	—	—	1	1	1	2	2	4	—	—	2	2	222
Summa	—	4	—	—	4	1	1	5	5	10	4	22	26	943	

3. Ett *arbetshus* i Lidköping, uppfördt under nu ifrågavarande period hufvudsakligen genom enskild persons frikostighet och hvarest fattiga personer, som sakna sysselsättning, erhålla tillfälle till arbetsförtjenst;

4. Den i senast afgifna femårsberättelsen omförmälda, af affidne Samskmakaren Flyberg i lifstiden gjorda stiftelse för *underhåll och uppfostran af fattiga barn*, företrädesvis sådane, som äro både fader- och moderlösa. Från donationsfonden, som utgöres af arrendet för säteriet Trilleholm, hvilket under 20 år, räknadt ifrån den 14 Mars 1854, utgår med 165 tunnor spanmål, hälften råg och korn, att lösas efter medeltal af de sista fem årens markegångspris med tillagd forlön, och i hvilken fond vid 1860 års slut fanns en behållning af omkring 3,000 R:dr, utbetaltes samma år 1,615 R:dr 11 öre i fosterlön för 39 barn. Af fondens medel har, såsom ofvan är nämnt, i årligt arfvode till en lärare vid stadens flickskola utgifvits 50 R:dr R:mt;

5. Den i senaste femårsberättelsen omförmälda *stiftelse* af affidne Handlanden *J. H. Sorbon*, hvilken skänkt 10,000 R:dr B:ko till stadens fattigvård, med föreskrift att, sedan berörde kapital genom förräntning fördubblats, årliga räntan deraf skulle få till fattigvårdsbehof användas. Vid slutet af år 1860 utgjorde kapitalet 21,331 R:dr 54 öre R:mt;

6. Med föreskrift att årliga räntan skulle utdelas till 15 särskilde, så kallade *pauvres honteux*, hade affidne Handlanden G. Northman anvisat ett kapital af 3,333 R:dr 16 sk. B:ko. I enlighet med stiftarens vilja, har donationen blifvit under femårsperioden förvaltd;

7. En af affidne Superkargören J. Siberg i Skara i lifstiden donerad fond å 10,000 R:dr R:mt till understöd för fattiga *enkor efter förtjente Skollärare* och andra personer af medelklassen derstädes. Fonden är ställd under förvaltning af Magistraten och stadens presterskap, och årliga räntan derå utdelas, enligt stiftarens i donationsbrevet uttryckta önskan. I Skara finnes derjemte en så kallad *Burgäldskassa*, tillhörig Borgerskapet och år 1860 uppgående till 1,966 R:dr 78 öre, äfvensom *Handels- och Handverksföreningarnes särskilda kassor*, tillhoppa utgörande vid nämnde års slut 1,006 R:dr 41 öre, och hvilka kassor användas till understöd åt afsigkomne och behöfvande näringsidkare samt deras arbetare;

8. Ett den 1 Oktober 1855 öppnadt *fattighus* med arbetsinrättning i Sköfde, tillkommet genom en gifva stor 5,000 R:dr R:gs af numera affidne Rådmannen Rådberg derstädes, hvilken dessutom skänkt 3,000 R:dr R:gs, hvaraf årliga räntan skall utdelas till 15 i staden bosatte obemedlade personer, som icke åtnjuta fattigvård;

9. *Jacquette Du Rietz' Lasarets- och Fattigförsörjningsinrättning* vid Lunds helsobrunn, stiftad år 1816, genom donationsbref af numera affidne Öfverste-Kammarjunkaren m. m. Grefve Gustaf Piper. Inrättningen, hvars Styrelse utgöres af Landshöfdingen, Biskopen i Skara stift, Kyrkoherden i Husaby, inom hvilken socken Lunds brunn är belägen, samt två ståndspersoner i orten, hvilka på förslag af Landshöfdingen i nåder utnämnas af Eders Kongl. Maj:t, har af gifvaren blifvit begåfvad med 4 tunne- och 10 kappländ jord jemte derå intill helsokällan uppförde en rymlig lasaretsbyggning och en så kallad köksbyggning med erforderliga inventarier i husgerådssaker, säng- och linnekläder, samt kokkärl, äfvensom 13,500 R:dr kontant och 2,500 R:dr R:mt att utgå efter gifvarens död. Jemlikt donationsbrevet skola 30 stycken fattiga sjuka personer vid inrättningen årligen åtnjuta kostnadsfri vård, läkemedel, kost och läkarehjelp, medan de begagna bad och brunnsdrickning i 28 å 30 dagar. De årliga utgifterna uppgå, efter medelberäkning för året, till 1,235 R:dr R:mt. En Syssloman för den ekonomiska detaljen utses af Styrelsen och åtnjuter i lön 160 R:dr. Den vid lasaretet anställde Läkarens arfvode utgör 280 R:dr. Fondens kontanta behållning vid 1860 års slut uppgick till 28,000 R:dr R:mt, hvilka emot godkänd säkerhet äro utlånade.

I fråga om städerna finnes icke något att tillägga till det som dels i bifogade tabeller, dels här ofvan i texten af denna underdåniga berättelse är vordet antecknadt och omförmäldt.

Marieholm i Landskansliet den 15 Augusti 1862.

J. W Æ R N.

C. J. Sundberg.

A. M. Bolinder.

Tab. No 1.
FOLKMÄNGD.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Å landsbygden.	Den 31 December enligt husförhållningarna.			Enligt de mantalslängder, som upprättats vid slutet af motsäende år.						Utskrifningsmanskap.
				Hela folkmängden af			Deraf frie från mantalspengar.			
	Mankön.	Qvinkön.	Summa.	Mankön.	Qvinkön.	Summa.	Mankön.	Qvinkön.	Summa.	
1856	98,339	102,134	200,473	96,882	101,192	198,074	46,291	46,439	92,730	7,722
1857	98,143	102,034	200,177	96,817	101,561	198,378	47,199	47,761	94,960	7,877
1858	99,911	103,235	203,146	97,849	102,323	200,172	48,893	49,466	98,359	7,470
1859	101,948	105,079	207,027	99,878	104,011	203,889	50,567	50,785	101,352	7,337
1860	103,552	107,083	210,635	102,024	105,965	207,989	52,031	52,320	104,351	7,143
I städerna.										
Mariestad 1856	1,005	1,228	2,233	952	1,203	2,155	366	422	788	95
1857	1,002	1,220	2,222	1,015	1,235	2,250	426	450	876	99
1858	1,017	1,211	2,228	989	1,228	2,217	432	483	915	108
1859	1,016	1,220	2,236	994	1,242	2,236	425	478	903	104
1860	993	1,284	2,277	975	1,218	2,193	428	470	898	101
Lidköping 1856	1,356	1,716	3,072	1,253	1,597	2,850	27	57	84	111
1857	1,470	1,834	3,304	1,358	1,709	3,067	8	23	31	140
1858	1,479	1,827	3,306	1,414	1,771	3,185	2	4	6	146
1859	1,523	1,874	3,397	1,399	1,765	3,164	24	52	76	128
1860	1,453	1,851	3,304	1,448	1,817	3,265	39	90	129	126
Skara 1856	976	1,192	2,168	964	1,204	2,168	451	473	924	82
1857	948	1,202	2,150	920	1,209	2,129	453	575	1,028	77
1858	955	1,205	2,160	958	1,227	2,185	430	495	925	83
1859	960	1,207	2,167	991	1,246	2,237	455	500	955	78
1860	987	1,259	2,246	970	1,259	2,229	462	542	1,004	65
Sköfde 1856	538	649	1,187	490	635	1,125	181	218	399	65
1857	573	670	1,243	557	647	1,204	199	230	429	69
1858	553	698	1,251	550	656	1,206	200	246	446	81
1859	616	720	1,336	541	720	1,261	194	294	488	82
1860	635	788	1,423	597	752	1,349	223	294	517	67
Hjo 1856	436	537	973	417	557	974	154	211	365	46
1857	424	526	950	441	569	1,010	152	219	371	50
1858	436	534	970	456	579	1,035	170	240	410	46
1859	442	529	971	464	619	1,083	180	260	440	49
1860	513	651	1,164	502	617	1,119	195	268	463	39
Falköping 1856	394	450	844	368	440	808	159	157	316	27
1857	430	491	921	382	428	810	161	149	310	25
1858	464	526	990	431	474	905	188	186	374	36
1859	512	579	1,091	472	522	994	209	195	404	44
1860	570	621	1,191	514	575	1,089	218	220	438	55
Summa för länets samtliga städer år 1860	5,151	6,454	11,605	5,006	6,238	11,244	1,565	1,884	3,449	453
Summa i hela länet år 1860	108,703	113,537	222,240	107,030	112,203	219,233	53,596	54,204	107,800	7,596

Tab. N:o 2.

JORDBRUK.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
I medeltal för åren 1856—1860.	Hvete.	Råg.	Korn.	Hafre.	Blandsäd.	Ärter.	Bönor.	Potates.
Årliga utsädet på <i>tunnland</i> tunnor	$\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{4}$	1— $1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$ —2	$1\frac{1}{4}$ —2	$\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$ —2	4—6
Årliga behovet för länet till utsäde »	5,344	46,139	12,113	177,007	15,173	6,880	20	100,490
<i>Tunnland</i> åkerjord år 1860 använde till odling af.....	6,989	55,946	10,730	116,852	11,092	9,630	15	18,476
Skördebellopp i <i>korntal</i> af utsädet (med dettas afdrag) år 1856.....	4—9	4—11	4—7	$2\frac{1}{2}$ —6	$2\frac{1}{2}$ —6	1—8	5—7	$3\frac{1}{2}$ —8
1857.....	2—9	3—7	3—7	3—6	$1\frac{1}{2}$ —6	1—8	3—4	3—8
1858.....	4—9	4—9	5—7	3—7	$3\frac{1}{2}$ —6	4—10	7	6—10
1859.....	0—9	4—9	$1\frac{1}{2}$ —7	$1\frac{1}{2}$ —6	$1\frac{1}{2}$ —6	3—8	3—4	4—8
1860.....	4—9	4—9	2—7	3—6	$3\frac{1}{2}$ —6	2—8	3	4—8
Årlig förbrukning på <i>person</i> i medeltal tunnor	$\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$ —2	$\frac{3}{8}$ — $1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$ —1	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$		2— $3\frac{1}{2}$

Anm. Denna tabell är, för likformighet med öfrige femårsberättelser, i Statistiska Central-Byrån sammandragen af tabb. Litt. G och H.

Tab. N:o 3.

BOSKAPSSKÖTSEL.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Antal vinterfödde kreatur år 1860.	Hästar.	Tjurar.	Oxar.	Kor.	Ungnöt.	Får.	Svin.
Å landsbygden: Norra Wadsbo fögderi.....	1,162	114	4,425	8,021	3,525	8,793	2,194
Södra Wadsbo ».....	1,638	150	5,569	8,100	3,952	10,616	3,105
Höjentorps ».....	3,150	177	5,956	11,137	5,547	13,324	4,202
Skara ».....	4,906	—	6,177	11,035	7,157	14,993	5,749
Wartofta ».....	3,239	212	7,351	12,126	7,653	17,742	5,200
Leckö ».....	7,370	335	4,394	15,847	9,027	19,903	6,723
Summa	21,465	988	33,872	66,266	36,861	85,371	27,173
I städerna: Mariestad.....	62	2	28	150	10	—	130
Skara.....	85	4	70	205	20	100	120
Lidköping.....	57	—	11	260	—	5	32
Sköfde.....	45	—	52	169	13	78	106
Hjo.....	65	2	40	189	8	30	135
Falköping.....	67	—	54	159	34	60	93
Summa	381	8	255	1,132	85	273	616
Summa Summarum	21,846	996	34,127	67,398	36,946	85,644	27,789

Tab. N:o 4.
SKOGSHUSHÅLLNING.

1.	2.	3.	4.	5.
Särskilde slag af skogar m. m.	Areal vid periodens slut. Tunnland.	Afverknings-belopp.		
		År.	Quantitet i normalfamnar å 100 kubikfot fast mått.	Belopp i penningvärde. R:dr R:mt.
<i>Kongl. Maj:t och Kronan tillhörige och till dess disposition indragne:</i>				
11 Kronoparker, hvarå afverkning af mogen skog sker, tillsammans innehållande hvaraf 1,141 tunnland impedimenter.	10,068	1856 1857 1858 1859	5,067 5,820 5,748 5,478	22,382 32,006 26,242 26,295
2 Kronoparker, å hvilka traktuggning ännu ej börjat, tillsammans hvaraf 706 tunnland impedimenter. Af dessa har Edsmärens i medeltal under åren 1856—1860 gifvit	3,504	1860	4,741	19,708
	—	—	312	905
<i>Boställens, Kyrkors, Läroverks och fromma stiftelsers:</i>				
Dessa innehålla tillsammans en areal af omkring hvaraf omkring 11,000 tunnland impedimenter m. m.	45,000	1856 1857 1858 1859 1860	} Afverknings-beloppen kunna ej	} uppgifvas.
<i>Härad-Allmänningar:</i>				
Endast å Hökensås allmänning sker regelmessig afverkning. Denna allmänning innehåller	9,803	1856 1857 1858 1859 1860	733 867 2,474 1,361 768	3,421 3,788 4,113 3,536 2,886
<i>Socken-Allmänningar</i> finnas ej till någon anmärkningsvärd areal. <i>Ekeplanteringar, Mullbärsplanteringar, Andra skogsplanteringar och Flygsandsfält</i> finnas ej.				
<i>Anmärkingar och ytterligare upplysningar:</i>				
Utom ofvannämde areal är att anmärka:				
Carlsborgs Fästnings skog.....	500 tunnland			
Göta Kanalbolags skogar inom länet.....	4,592 dito			
Leckö Kungsgårds skog.....	1,944 dito			
Höjentorps dito dito.....	228 dito			
	summa 7,264 tunnland, hvaraf omkring 1,000 tunnland impedimenter.			

Tab. N:o 5.
DÖDADE ROFDJUR.

1.	3.		6.		11.
Åren	Wargar.	Vargungar.	Räfvar.	Räfungar.	Belopp af utbetald belöning. R:mt R:dr.
1856	2	8	251	494	3,903
1857	6	3	239	605	4,168,50
1858	3	3	295	409	4,003,50
1859	3	7	314	579	4,738,50
1860	1	1	483	573	6,106,50
Summa	15	22	1,582	2,660	22,920
Medeltal åren 1856—1860	3	4	316	532	4,584
» » 1851—1855	15	5	262	372	3,942,50

Till Tab. N:o 6 AF ROFDJUR DÖDADE HUSDJUR har Konungens Befallningshafvande ej varit i tillfälle att lemna något bidrag.

ALLMÄNNA VÄGAR, GÄSTGIFVERIER OCH SKJUTSNING, 1856—1860.

Tab. N:o 8.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Särskilda slag af vägar.	Längd i mil				Kostnaden för				Gästgifveriernas antal år 1860.	Antal hästar, utgångne till		
	af hvarje slag af motstående vägar	af indelade med skjuts- stationer försedde vägar	af fullända- de och af- synade nya vägar	af omlagde och betyd- ligt för- bättrade vägar.	fulländade nya vägar		förbättrade vägar			År.	Kungs- och krono- skjuts.	Gästgif- veri-, håll- och reserv- skjuts.
					af stats- medel.	af kom- munernes medel.	af stats- medel.	af kom- munernes medel.				
vid periodens slut.	under perioden.											
Allmänna landsvägar.....	147,8945	143,0308	0,125	0,9167	—	12,000	—	1,692	70	1856	1,092	72,939
Häradsvägar } Socknevägar }	157,2840	30,7485	—	1,4655	—	—	—	1,528	4 4	1857 1858	695 8,855	78,103 47,252
I städer	—	—	—	—	—	—	—	—	6	1859	1,264	45,096
Med införd skjutsentreprenad.....	—	—	—	—	—	—	—	—	48	1860	675	29,022
Summa	305,1785	173,7793	0,125	2,3822	—	12,000	—	3,220	132	—	12,581	272,412

Tab. N:o 9.

SJÖFART OCH HANDEL, ÅR 1860.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
	S j ö f a r t.								H a n d e l.															
	Fartyg och båtar begagnade								Gross- Handlare.		Minut- Handlare.		H a n d l a n d e											
	till inrikes sjöfart.				till utrikes sjöfart.				Antal.		idkande både gross- och minut- handel.		enl. § 3 mom. 1 af Handels- Ordn.		qvinno- enl. § 4 Handels- Ordn.		med in- och ut- ländska varor.		med landt- mannas- varor.		med egna tillverk- ningar.			
	Antal.	Lästetal.	Besätt- ning. Skeppare.	Sjöfolk.	Antal.	Lästetal.	Besätt- ning. Skeppare.	Sjöfolk.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.	Husbönder.	Bejening.
a) Landsbygden:																								
Norra Wadsbo fögderi..	14	229	14	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6	—	—	—	—
Södra Wadsbo dito ..	12	323	12	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	6	—	—	—	—
Höjentorps dito ..	15	223	15	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skara dito ..	6	116	6	11	1	35	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	2	—	—	—	—
Wartofta dito ..	5	82	5	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	1	—	—	—	—
Leckö dito ..	2	56	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	1	—	—	—
Summa	54	1,029	54	88	1	35	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	15	1	—	—	—
b) Städerna Mariestad..	4	113	4	12	—	—	—	—	—	—	32	20	—	—	2	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Skara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	9	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Lidköping..	2	25	2	2	—	—	—	—	—	—	62	67	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—
Sköfde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	20	—	—	11	8	3	2	—	—	—	—	—	—
Hjo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	15	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—
Falköping..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	27	—	—	16	8	1	—	—	—	—	—	—	—
Summa	6	138	6	14	—	—	—	—	—	—	150	153	—	—	29	16	24	4	—	—	—	—	—	—

Tab. N:o 10.

HEMMAN OCH JORDLÄGENHETER Å LANDET, TOMTER OCH JORDAR I STÄDERNA m. m. ÅR 1860.

Å l a n d s b y g d e n.								I s t ä d e r n a.													
Hemman och lägenheter af alla slag, efter olika natur, vid periodens slut och enligt nya jordeboks-ordningen.	Hemman.			Antal			Uppskattningsvärde sista året. R.dr R.mt.	Tomter, jord och lägenheter af alla slag, sista året i hvarje stad.	Tomter.		Jordar.				Uppskattningsvärde sista året. R.dr R.mt.						
	Mantal.		Baukningsdeklar.	jordtorp.	backstugor.	andra lägenheter.			Antal	Antal	Aker och Ång.	Skog och beten m. m.	Summa tunnland jord.	Hemmanantal.	Af hus och tomter.	Af jordar.	Summa. R.dr R.mt.				
	Förmedl.	Förmedlade.																obeyggde.	Tunnland.		
Krono-Egendomar.																					
<i>Under allmän disposition:</i>																					
Boställen och Hemman	643 $\frac{1}{2}$	457 $\frac{1}{2}$	768	713	233	51	2,709,175	Mariestad.....	118	1	884	840	1,674	4	855,191	175,975	1,031,166				
Säterier	36 $\frac{1}{2}$	33 $\frac{1}{2}$	31	157	50	1	319,725	Skara.....	104	6	1,650	1,334	2,984	2	793,895	202,971	996,866				
Kungs- och Kungsladugårdar	14	14	2	77	20	2	72,000	Lidköping.....	182	5	872	1,200	2,072	3	1,600,258	99,702	1,699,960				
Lägenheter.....	—	—	—	6	—	49	7,295	Sköfde.....	66	11	887	591	1,478	2	563,950	110,000	673,950				
<i>Under enskild disposition:</i>																					
Hemman	72 $\frac{1}{2}$	56 $\frac{1}{2}$	255	35	135	352	346,275	Hjo.....	80	40	922 $\frac{1}{2}$	754 $\frac{1}{2}$	1,677 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	377,786	87,080	464,866				
Jordlägenheter	—	—	—	199	—	879	59,898	Falköping.....	68	—	1,805 $\frac{1}{2}$	139 $\frac{1}{2}$	1,945	12	333,048	58,325	391,373				
Kronosäterier.....	2	2	1	—	—	—	6,450														
Skatte-Egendomar.																					
Boställen	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	3	1	—	—	8,320														
Säterier	63 $\frac{1}{2}$	58 $\frac{1}{2}$	83	227	53	7	510,130														
Hemman	2,905 $\frac{1}{2}$	2,275 $\frac{1}{2}$	11,474	2,962	1,964	1,203	15,549,162														
Jordlägenheter	—	—	—	191	—	456	69,192														
Frälse-Egendomar.																					
Säterier och Ladugårdar....	397 $\frac{1}{2}$	385 $\frac{1}{2}$	462	1,669	323	35	3,050,973														
Rå- och Rörshemman	130 $\frac{1}{2}$	117 $\frac{1}{2}$	305	133	52	3	698,800														
Hemman	1,607 $\frac{1}{2}$	1,301 $\frac{1}{2}$	4,607	2,135	1,025	390	8,208,710														
Boställen	3	2 $\frac{1}{2}$	4	10	3	—	15,000														
Jordlägenheter	—	—	—	14	—	41	20,710														
Summa	5,877$\frac{1}{2}$	4,706$\frac{1}{2}$	17,995	8,529	3,858	3,469	31,651,815	Summa	618	63	6,971$\frac{1}{2}$	4,858$\frac{1}{2}$	11,830$\frac{1}{2}$	26$\frac{1}{2}$	4,524,128	734,053	5,258,181				

Anmärkingar: I tabellen till nästförtågande femårsberättelse är förmedlade hemmantalet uppgifvet till..... 4,707 $\frac{1}{2}$,
hvarifrån, i följd af misskrifning i uppgiften från Höjentorps fögderi, bör afgå..... $\frac{1}{2}$,
Så att förmedlade hemmantalet år 1855 rätteligen utgjorde..... 4,707 $\frac{1}{2}$,
Om till förmedlade hemmantalet enligt denna tabell..... 4,706 $\frac{1}{2}$
lägges under femårsperioden afförde ödeshemmans mantal..... $\frac{1}{2}$,
så uppkommer summan 4,708,

eller beloppet af det förmedlade mantalet i länet år 1855 + $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{2}$ hvarmed under femårsperioden hemmantalet ökats.

Tab. N:o 11.

LAGA SKIFTEN ÅREN 1856—1860.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
År.	Sökta skiftens antal.	Fastställda skiften.							Arfvoden till landtmätare och gode män för laga skiften. R:dr R.mt.	Hela beräknade utgiftsersättningen. R:dr R.mt.
		Antal.	Skiftade mantal.		Skiftade tunnland.			Afrösningsjord.		
			Oförmedlade.	Förmedlade.	Inrösningsjord.					
					Åker.	Äng.	Odlingsmark.			
1856	72	61	—	100	44,400	35,700	8,800	65,500	30,000	93,700
1857	64	62	—	98	36,300	30,400	6,600	45,000	24,000	74,000
1858	39	56	—	88	27,600	39,000	4,300	48,100	25,000	77,000
1859	39	64	—	79	29,000	34,800	10,300	36,400	30,000	95,300
1860	38	62	—	84	40,000	30,800	5,400	42,000	34,000	108,000
Summa 1856—1860	252	305	—	449	177,300	170,700	35,400	237,000	143,000	448,000

Tab. N:o 12.

SPARBANKER.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Sparbankens benämning och stiftelseår.	Antal delegare.	Hela kapitaltillgången.	Överskott eller besparning öfver delegarnas andel.	A f d e l e g a r n e									
				insatt belopp i R:dr R.mt.					uttaget belopp i R:dr R.mt.				
				Vid periodens slut.			1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1856.	1857.
Mariestads, stiftad 1822	2,174	R:dr 344,225	R.mt. 22,119	62,981	41,900	37,532	46,837	38,079	45,900	57,072	88,490	44,288	59,833
Skaraborgs Läns Allmänna » 1847	6,213	329,389,68	10,297,82	102,403,31	49,758,84	33,179,66	42,759,89	42,934,23	32,989	43,512,37	67,490,78	47,718,70	59,543,81
Lidköpings » 1834	686	74,715,84	7,717,30	20,408,05	16,137,72	11,579,54	14,800,63	12,341,65	9,263,44	19,990,50	20,051,20	20,012,13	18,140,08
Bromö Glasbruks Arbetares Pensions- eller Besparingsfond » 1805	72	25,711,44	—	1,668,25	1,658,86	1,810,43	1,928,25	1,699,25	2,613	2,857,40	1,857,55	1,231,44	1,729,11
Carlsborgs » 1847	327	18,270,59	669,78	3,510,14	3,330,93	3,129,77	6,391,93	12,565,54	3,865,58	3,491,36	1,423,48	7,605,48	12,486,18
Summa	9,472	792,312,55	40,803,90	190,970,75	112,786,35	87,231,40	112,717,70	107,619,67	94,631,02	126,923,63	179,313,01	120,855,75	151,732,18

FATTIGVÅRD.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	
År.	Fattigvården			Antal fattighjon, som erhållit full försörjning.										Fattigvårdens									
	Gemensam för hela samhället.	delad på nedanstående antal rotar eller kretsar.	Antal fattighus.	Äldre personer, vårdade				Barn, vårdade i och utom fattighus.		Summa.		Summa af båda könen.			Inkomster.							samtliga utgifter i och för fattigförsörjningen.	
				i fattighus.		på annat sätt.		M.	Q.	M.	Q.	M.	Q.	S.a.	Afkastning af egendom, kollektör m. m.	Personliga fattigvårdsbidrag.	Värdet af tillskott efter hennemantal.	Ersättning		Summa.			
				M.	Q.	M.	Q.											af statsmedel.	af annat fattigvårds-samhälle.				
1856...	188	175	233	251	537	321	533	542	456	1,114	1,526	2,640	1,545	2,708	4,253	41,590	18,503	63,808	2,060	248	126,209	125,488	
1857...	187	173	228	257	564	337	520	551	479	1,145	1,563	2,708	1,567	2,746	4,313	41,188	21,296	60,939	2,674	649	126,746	124,645	
1858...	186	181	230	265	538	292	505	579	498	1,136	1,541	2,677	1,502	2,746	4,248	43,399	20,355	54,209	3,144	479	121,586	118,391	
1859...	187	181	232	268	554	298	539	605	509	1,171	1,602	2,773	1,524	2,784	4,308	41,891	22,006	55,048	2,478	280	121,703	118,554	
1860...	187	181	232	264	568	294	521	571	526	1,129	1,615	2,744	1,616	2,895	4,511	41,070	23,105	56,618	3,023	888	124,704	128,678	
Summa	—	—	—	1,305	2,761	1,542	2,618	2,848	2,468	5,695	7,847	13,542	7,754	13,879	21,633	209,138	105,265	290,622	13,379	2,544	620,948	615,756	